

T.C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

134888

ARAPÇA VE FARŞÇA KAYNAKLARDAN TÜRKÇEYE
ÇEVİRİLMİŞ ESERLERDE SELÇUKLU KÜLTÜR TARİHİ

134888

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KAYA

Hazırlayan
Eyüp TURUT

NİĞDE – 2003

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ÖZET

Talas Savaşından sonra kitleler halinde müslüman olmaya başlayan Türkler, Türkistan'daki iç karışıklıklar, salgın hastalıklar, iklim değişimleri...vb. sebeplerden dolayı göç etmeye başladılar.

X. yy. sonlarında devletleşmeye başlayan Selçuklular Anadolu, Orta Doğu ve aşağı Türkistan'da büyük bir devlet kurdular. Bu devlet ile birlikte büyük bir müslüman Türk devleti kurulmuş iken bir yandan da Türk-İslâm kültürü kaynaşmış oluyordu.

Selçuklular'ın Orta Doğu ve İran'daki uzun süreli hakimiyeti ile ilgili birçok Arap ve Fars tarihçisi eserler kaleme almışlardır. Bu çalışmamda Arapça ve Farsça kaynaklardan Türkçeye çevrilmiş eserlerde ki Selçuklu kültürü ile ilgili alıntılardan yararlandım.

Bu çalışmada birinci bölümde, yararlandığımız kaynaklar ve yazarları hakkında bilgi verilirken, ikinci bölümde İdari hayat başlığı altında saray hayatı, hükümdara verilen ünvanlar, hükümdarlık alametlerinden bahsedildi. Üçüncü bölümde ise, sosyal hayattan, ilim hayatından, dini hayattan ve dönemin isyanlarıyla, yaşanan iç karışıklıklardan, ayrıca hayvancılık, hastalıklar, yiyecek ve içecekler, adet ve geleneklerden bahsedilmiştir.

Bu çalışma devrin kültür değerlerine ve inançlarını tanıma bakımından büyük bir önem arzeder.

ABSTRACT

Turks, who started to become Muslims in great numbers after the Talas War, began to migrate because of reasons such as civil strife, epidemics, climate change, etc.

Seljuks started to become a nation in the late 10th century and established a great state in Anatolia, the Middle East and the lower part of Turkistan. This state was a great Muslim-Türk state which caused the Muslim and Turk cultures come together.

Many Arabic and Persian historians wrote books about the long-lasting sovereignty of Seljuks on the Middle East and Iran. In this study I made use of quotations from works translated into Turkish, Arabic and Persian.

In the first section of this study, information about the sources that we exploited and writers is given and in the second section life in palace, titles given to the ruler and signs of sovereignty are mentioned. In the third and fourth sections, many cultural values such as science, religious beliefs, clothing, foodstuffs, wedding and ceremonies, treatment methods of illnesses, customs about visiting and entertaining or meeting visitors are mentioned.

This study has great importance because it introduces the cultural values and beliefs of (that are) the em in questions.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
A. CÜVEYNİ, ALAADDİN ATA MELİK : “TARİH-İ CİHANGUŞA”	2
B. EFLAKÎ, AHMED; MENAKİB AL- ARİFİN.....	4
C. İBN BİBİ; İBN BİBİ NASİR AL-DİN HUSAYN B. MUMAMMED, “EL- AVAMİRÜ’L –ALAIYE.....	5
D. İLYASOĞLU MERCİMEK AHMED; “KABUSNÂME”	7
E. NÂSİR-I HÜSREV “SEFERNÂME”	12
F. NİZAMÜ’L-MÜLK; NİZAN AL-MULK, HASAN B. ALİ B. İSHAK ALTUSİ “SİYASETNÂME”	13
G. CAHİZ, “HİLAFET ORDUSUNUN MENKİBELERİ VE TÜRKLERİN FAZİLETLERİ”	16
H. İMADÜDDİN İSFAHANİ, “ZUBDETU’N –NUBRA VE NUHBETU’L- USRA” (IRAK VE HORASAN SELÇUKLULARI TARİHİ)	17
I. AZİMİ TARİHİ	18
İ. SADRUDDİN HUSEYNÎ, “AHBÂR U’D-DEVLETİ’S-SELÇUKİYYE”	20
J. AHMED B. MAHMUD “SELÇUKNÂME”	21
K. BAYPARS TARİHİ	23
L. İBN’ÜL-ESİR “KÂMİL Fİ’T-TARİHİ”	25
I. BÖLÜM	27
I. İDARİ HAYAT.....	27
A. SARAY HAYATI	27
1. Hükümdarlık Adları.....	27
a. Hakan :	28
c. Melik:	28
d. Sultan:.....	28
2. Hükümdarlık Alametleri.....	29
a.Hutbe:	29
b. Nevbet Çaldırma:	31

c. Sikke:.....	32
d. Gaşıye:.....	34
e. Diğer Hükümdarlık Alametleri.....	34
3. Hakimiyet Anlayışı.....	36
4. Metbuluk ve Tabilik İlişkileri.....	37
5. Kadınların Saltanata Etkisi.....	42
II. BÖLÜM.....	45
I. SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT.....	45
A. EVLENME- BOŞANMA VE KADININ TOPLUMDAKİ YERİ.....	45
B. CENAZE TÖRENİ VE MATEM.....	47
C. EDEP VE TERBİYE KURALLARI.....	49
D. HEDİYE TAKDİMİ.....	51
E. EĞLENCE VE SANAT HAYATI.....	52
II. İLİM HAYATI.....	61
A. DİNİ İLİMLER.....	61
B. DİN DIŞI İLİMLER.....	63
C. İLİM ADAMINA SAYGI.....	65
D. NİZAMİYE MEDRESELERİNDE DERS VERENLER.....	66
III. DİNİ HAYAT.....	70
A. DİNLER VE MEZHEPLER.....	70
IV. İSYANLAR VE İÇ KARIŞIKLIKLAR.....	74
A. BATİNİ İSYANLARI.....	74
B. TÜRKMEN İSYANLARI.....	81
C. KÜRT-TÜRK MÜCADELESİ.....	81
D. OĞUZ İSYANLARI.....	82
V. HAYVANCILIK.....	85
VI. HASTALIKLAR.....	86
A. HASTALIK ÇEŞİTLERİ.....	86
B. TEDAVİ ŞEKİLLERİ.....	93
1. Hekimlerce Tedavi.....	93
2. İlahi Güç :.....	95

VII. YİYECEK VE İÇECEKLER.....	99
VIII. ADET VE GELENEKLER	101
SONUÇ.....	103
KAYNAKÇA	105

ÖNSÖZ

Selçuklular XI. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar Anadolu'da ve Ortadoğu'da hakimiyet kurmuşlardır. Selçuklular hakkında hem Arap hem de Fars kaynaklarında birçok esere rastlamaktayız.

Selçuklu uygarlığı veya herhangi bir uygarlığı tanımanın, onun temel değerlerini benimsemenin tek yolu o uygarlığı meydana getiren bilim, felsefe ve edebiyat ürünlerini yakından tanımak ve bu kaynaklardan doğrudan doğruya yararlanmak ile olur. Dünya uygarlığının içindeki yerimizi bilmek, ona nasıl bir yaratıcı etki bıraktığımızı anlamak ve dolayısıyla kendi geçmişimizi tanıyarak ileriye dönük amacımızı kavramak için bu temel ve klasik eserleri tanımak zorundayız.

Ben bu küçük çalışmamda Türk tarihinin çok önemli bölümlerini tanıma fırsatı buldum. Bana böyle bir çalışmayı kazandıran tez hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet KAYA'ya ve kütüphanelerindeki kitapları esirgmeden kullanımına sunan diğer hocalarıma ve ayrıca çalışmalarında yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarıma yardımlarından ve desteklerinden dolayı teşekkürü bir borç bilirim...

Gelecek nesillere tarihimizi tanıma fırsatı verecek olan değerli klasikleri kültür hazinemize bilim adamlarımızın kazandırması dileği ile...

Bu çalışmamın Selçuklu kültür tarihini tanımak veya çalışmak isteyen arkadaşlarıma bir ışık bir yol gösterici kaynak olmasını diliyorum.

Eyüp TURUT
NİĞDE- 2003

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
A.Ü. Yay	: Ankara Üniversitesi Yayınları
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
K. B. Yay.	: Kültür Bakanlığı Yayını
nu.	: Numara
s.	: Sayfa
T.T.K.Y.	: Türk Tarih Kurumu Yayını
v.b.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
Yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Türk tarihi incelendiğinde tarihten günümüze kadar bir çok devlet kurulmuştur. Bu devletler isim olarak farklı olabilir fakat merhum Hüseyin Nihal Atsız'ın da belirttiği gibi bu devletler Asya, Avrupa ve Afrika'da hüküm sürmüş olabilirler, hatta isimleride değişik değişik olabilir fakat hepsi bir tek milletin ayrı isimlerle kurdukları devletleridir. Bu devletler birbirlerinin devamıdır. Sadece hanedan isimleri değişmiştir. Devletlerdeki devamlılık devlet sistemleri incelendiğinde dahada belirginleşmektedir.

Talas Savaşı'ndan sonra kitleler halinde İslamiyeti seçmeye başlayan Türkler, Uygur Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Türkistan'da iç karışıklıklar başlamış, buna ek olarak salgın hastalıklar, iklim değişimleri ve Çin baskısı ...gibi sebeplerde eklenince Türk boyları Türkistan dışına göç etmeye başlamıştı.

Türkistan'da bağımsız hareket edecek bir yer bulamayan Oğuzlara mensup bir Türk boyu Aşağı Türkistan'a doğru hareket etmişti, bu Türk boyu bir ara Samanoğulları Devleti'ne sığınmış ise de daha sonra Gazneli, Karahanlı ve Samanoğulları Devletleri sınırında hareket etmeye başlamıştı. Bu Türk boyuna beyleri olan Selçuk Bey'den dolayı Selçuklular denilmiştir.

Selçuklular, Selçuk Bey'in ölümünden sonra torunları Tuğrul ve Çağrı Bey'in döneminde bağımsızlığını kazanmıştır. Bu beyler zamanında bütün Ortadoğu ve Anadolu'nun bir kısmı Türk hakimiyetine girmiştir. Bu tarihten itibaren Selçuklular yeni bir devlet kurara iken İslamiyetinde koruyuculuğunu ve bayraktarlığını yapıyorlardı.

1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'nun kapıları sonuna kadar Türklere açılıyor ve Anadolu da Türkiye Tarihi başlıyordu. Türkistan'daki Türk boyları engellenemez bir şekilde Selçuklu topraklarına girecek Anadolu'ya ve Ortadoğu'ya yerleşecektir

İşte bu çalışmada Anadolu'nun ebedi Türk vatanı olmasını sağlayan, İslam Devleti'nin ve İslamiyetin o yıllarda Şii ve Batını tehditlerine karşı koruyan bu devletin kültür tarihi incelendi.

Yazarlar ve eserleri hakkında bilgi verecek olur isek;

A. CÜVEYNİ, ALAADDİN ATA MELİK : “TARİH-İ CİHANGUŞA”

Tarih-i Cihanguşa'nın yazarı Alaaddin Ata Melik Cüveyni 623/1226 yılında doğdu. Bizzat kendisinin Tarih-i Cihanguşa'nın ön sözünde belirttiği gibi gençliğinin ilk yıllarında divanda görev alarak Emir Argun'un en gözde kişilerinin arasına girdi. Emir Argun, 641/1243 yılında Hülagü'nün İran'a geldiği 654/1256 yılına kadar Moğol Padişahları adına Horasan, Mazenderan, Hindistan'ın bir bölümü Irak, Fars, Kirman, Lor, Erran, Azerbaycan, Gürcistan, Musul, Halep gibi Ceyhun'un batısında kalan bölgelerin genel valiliğini yaptı. Hülagü'nün İran'a gelişinden sonrada onun emirleri arasında yerini aldı. Daha sonra 25 Zilhicce 673(21 haziran 1275) de Tus'un yakınında bulunan Radakan'da öldü.¹

“Sahip divanlar ailesi İran'ın en soylu, en köklü, ve en tanınmış ailelerden biridir. Bunlar Selçuklu, Harzemşahlar ve Moğol devletlerinde daima en önemli hizmetlerde ve yüksek makamlarda bulunmuşlardır. Alaaddin Ata Melik Cüveyni'de Abaka zamanında Arap Irak'ın genel valisi tayin edilmesine ve sahip divanlık ve makamı ona bağlı bir kuruluş olmasına rağmen “sahip divan “sıfatıyla tanınıyordu.²

Cihanguşa'nın yazılmaya başlandığı tarih 651/1253 yılından sonra olamaz. Bunun dışında yazarımızın doğum tarihi 623/1226 dır ve önsözde bizzat kendisinin söylediğine göre kitaba başlarken yaşı 28dir, o halde kitabın önsözü kesin olarak 650/1252;yada 651/1253 yılında yazılmıştır. diğ er yandan kitapta verilen en son tarih 658/1259-60 dır. Buna göre kitabın yazılış tarihi kesin olarak 650-658/1252-1259-60 yada 651-658/1253-1259-60 yılları ars bir tarihtir.³

¹ Cüveynî, **Tarih-i Cihanguşa**, (çev. M. Öztürk), C.I, s.16

² Cüveynî, **Tarih-i Cihanguşa**, C.I, s.7-8

³ Cüveynî, **Tarih-i Cihanguşa**, C.I, s.69-70

Cihangüşa üç ciltten meydana gelir. Birinci cilt, uzun bir önsözden sonra eski Moğol örf ve adetlerini, Cengiz yasası diye bilinen Cengiz han'ın koyduğu kanunları, Cengiz Han'ın ortaya çıkışını ve Uygur ülkesini fethedişini anlatır. İkinci cilt, önsözsüz başlayıp, başta son padişahların zamanı olmak üzere Harzemşahlar tarihinin etraflı olarak anlatır. Üçüncü cilt, Mengü kaanb . Tuli b. Cengiz han'ın (647-658/1249-1260) tahta geçiş töreni ve taç giyme şenlikleriyle başlayıp, onu saltanatının ilk yıllarını, Hulagü'nun İrana gelişini (653/1255) ve İsmaililerin kökünü kazıyışını Alamut ismailiye meliklerinin hayat hikayelerinin bu cemaatin itikat ve inançlarını İsmaililerin son yönetici ve o hanedanın Hülagü tarafından ortadan kaldırılışını anlatır.⁴

Tarih-i Cihangüşa'nın Moğol, Harzemşahlar ve ismailiye tarihlerini konu alması, bu konularda yazılmış eserlerin bulunmayışı ve yazarının üstün meziyetleri gibi hususlar, bu kitabın önemini büyük ölçüde arttırmıştır. Çünkü kitabın yazarı Moğol devletinin ileri gelenlerinden olup, uzun yıllar Moğol ülkelerini dolaşmış anlattıklarının çoğunu gözleriyle görmüş veya güvenilir kimselerden duymuştur. Onun atalarının ve yakınlarının çoğu da Harzemşahlar ve Moğollar devletlerinin önemli mevkilerinde bulundular. İsmaililer hakkında verdiği bilgiler. Alamut'un fethinden sonra Hülagü'nun emriyle yazarımızın emrine verilmiş olan Alamut kütüphanesinde eserlere dayanması kitabının önemini bir kat daha arttırmıştır, yazılışından hemen sonra büyük bir şöhrete kavuşmasına sebep olmuştur, herkesin güvенеbileceği bir kitap haline gelmiştir. Bu yüzden yazarımızın çağdaş ve ondan sonra yaşamış olan tarihçilerin çoğu bu kitabı kaynak göstererek veya adını anmadan ondan nakiller yapmıştır. Onu itibar edilir kaynak saymışlardır.⁵

⁴ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, C.I.s. 66-6

⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, C.I.s.63

B. EFLAKÎ, AHMED; MENAKİB AL- ARİFİN

Doğunun büyük insanı, şair ve mutasavvıfı Mevlana Celaleddin-i rumi ve etrafındakiler, Mevlevi tarikatı ve devrinin tarihi hakkında eser yazan eski ve yeni bir çok müellifin başvurduğu başlıca kaynaklardan biri sayılan bu eserin müellifi hakkındaki bilgimiz yazık ki sadece çevirisi sunulan kitabıyla kısmen ondan alınarak Sakıb Dede'nin Sefine-iMevleviyye adlı eserinde verdiği bilgiye inhisar etmektedir. Sakıb Dede'ye göre Ahmed Eflaki, Ariflerin menkıbelerinde birkaç yerde adı geçen Ahi Natur'un oğlu ve Bedrettin-i Tebrizi'nin öğrencisidir. Ahmed Eflaki,zamanının birçok ilimlerini öğrenmiş ve özellikle yıldızlar ilminde (felekiyat)büyük bir şöhret sağladığı için arasında Eflaki mahlasıyla tanınmıştır. Birçok seyahat yapmış, Moğol hükümdarlarından Keygatu'nun Konya'ya geldiği sırada (690/1291), o da buraya gelerek, Sultan Veled-i ziyaret etmiş ve daha sonra Ulu Arif Çelebi'ye İntisap ettiği için de Arifi diye anılmıştır. Onun, Eflaki hakkında çevirisi sunulan bu eseri dışında verdiği bilgileri nereden aldığı belli değildir.⁶

Eflaki şeyhi Ulu Arif çelebi'nin emriyle Menakibü'l –Arifin (Ariflerin menkıbeleri) adlı bu eserin 718/1318 yılında yazmaya başlamış ve 754/1353 yılında bitirmeye muvaffak olmuş, 761Recebinin sonuncu pazartesi günü (15.VI.1360) Konya'da ölmüş ve türbe civarında bulunan bir yere gömülmüştür.⁷

Ahmed Eflaki'nin çevirisi sunulan Menakibü'l-Arifin(Ariflerin menkıbeleri) adlı bu eseri dışında dört Türkçe gazali ile Şeyhi ulu Arif Çelebi'nin vefatı dolayısıyla söylediği iki rubaiden başka, şimdilik herhangi eserine rastlanmamıştır. Menakibü'l Arifin, Müellifin otuz altı yıllık bir çalışma ve derlenmesinin ürünüdür.Müellifin ilk defa 718/1318-19 da Ulu Arif Çelebi'nin emriyle başlayıp, bir yıl içinde bitirdiği ve Menakibü'l Arifin ve Meratibü'l- Kaşifin adını verdiği bu eserin uzun yıllar derlediği bilgininde ilavesiyle ikinci redaksiyonu 754/1353 de sadece Menakib al Arifin adı ile tamamlanmıştır. Menakib al-Arifin; müellifinin kendi görgü ve bilgisine ait kısımlar hariç, hemen tamamen derleme bir eser mahiyetindedir. Farsça üslubu oldukça akıcı ve sadedir. Müellifin iyi bir anlatma

⁶ Eflakî, *Menakibü'l-Arifin* (Çev.T.Yazıcı), C.I.,s.7

⁷ Eflakî, *Menakibü'l-Arifin*, s.9

kudret vardır. Asırlar boyunca büyük bir rağbete mahzar olmasında bu özelliğinin de rolü olmalıdır.⁸

**C. İBN BİBİ; İBN BİBİ NASİR AL-DİN HUSAYN B. MUMAMMED,
“EL-AVAMİRÜ’L –ALAIYE**

Anadolu Selçukluları tarihi hakkında yazdığı eser ile şöhret kazanan XIII. İranlı müverrih ve edibi. Hayatı hakkında tarihi kaynaklarda herhangi bir malumata tesadüf edilmeyen İbn Bibi, eserinin başında kendisini Husaynb. Muhammedb. Ali al-Caferi al- Rugadi olarak tanıtmakta ve muhtelif vesileler ile ebeveyni hakkında bilgi vermektedir.

İbn Bibi'nin ele geçen yegane eseri al-Avamir al-ala'iyefi'l umur al-ala'iya adını taşıyan Anadolu Selçukları tarihidir. Şimdiye kadar ekseriya al-Avamir al-ala'iya fi'l-umur al-alaniya veya al-alaniya fi'l-umur al-ala'iya şeklinde yanlış olarak okunan bu addaki iki Alaiya'dan birincisi Moğollardan meşhur devlet adamı ve tarihçi Ala ad-Din Cuvayni'ye, ikincisi ise Ala ad-Din Keykubat'a nispeten kullanılmıştır. Eserin te'lifini Ala ad-Din Cuveyni'nin emrettiği ve Ala ad-Din Keykubat'a tahsis olunan sahifelerin kitabın en mühim kısmını teşkil ettiği göz önüne alınırsa bu hususta şüpheye yer kalmaz. Filhakika İbn Bibi eserin mukaddimesinde uzun uzun methettiği Ala ad-Din Ata Melik Cüveyni'nin kendisine, “Rum”ülkesinin fethinden başlamak üzere, Anadolu Selçuklularının tam bir tarihini yazmasını emrettiğini anlatmakta, fakat önceki bazı vekayii tahkik imkanı elde edemediğinden ve İhtilaf-ı akavilden dolayı, ancak Gıyaseddin Keyhüsrev I. Devri ile eserine başlamayı uygun bulduğunu söylemektedir. Kılınç ArslanII.nin oğlu Gıyas al-Din Keyhüsrev'ı veliaht tayininden ve az sonra ölümünden (588/1192)itibaren Anadolu Selçuklu tarihini anlatmaya başlayan müellif,Ala ad-Din Keykubat I. Devrine girdikten sonra geniş malumat vermekte, muasırı bulunduğu bu hükümdar ve haleflerin zamanına ait vekayii bütün tafsilatayla anlatmaktadır.İbn Bibi, ayrıca araya sıkıştırdığı bazı diplomatik vesikalar ile de zenginleştirdiği eserini, Cimri hadisesinden sonra Melik Gıyas al-Din Mes'ud B.İzz al-Din KeykavusII.un679/1280 de Anadolu'ya geçişi ve nezdine gittiği ilhanlı hükümdarı

⁸ Eflakî. Menakibü'l-Arifin, s.9

Abaka tarafından Harput, Malatya ve Sivas bölgesinde hakimiyetinin tanınması bahsi ile bitirmektedir.

İbn Bibi, 20 Zilhicce 680(1 Nisan 1282) de ölen Abaka'yı henüz hayatta gösterdiğinde, eserini kendisine sunmak üzere yazdığı Ala ad-Din Cuvayni; Abaka'nın ölümünden az önce nekbete uğrayarak tevkif edildiğine, ayrıca Gıyas Al-Din Mes'ud II.'un zikretmediği cülusu ise 25 Rabi "680/1281 tarihinde olduğuna göre, al-Avamir al-Ala'ya 'yı 680'den önce ve 679 yılı içinde bitirmiştir. Bu hususta diğer bir kat'i delil; onun yakından tanındığı ve görüştüğü Şems al-Din Omar Kazvini'den bahsederken öldüğüne dair en ufak bir imada bulunmamasıdır. Halbuki bu zatın son zamanlarda Konya'da meydana çıkarılan mezar kitabesinde ölüm tarihi 9 zilhicce 679(1 Nisan 1280) olarak görülüyor. Bunlardan İbn Bibi'nin 679 yılı içinde fakat zilhicce ayından önce bitirttiği anlaşılmaktadır.

Anadolu Selçuklu devletinin aşağı yukarı bir asırlık tarihini ihtiva ettiği al-Avamir al-Ala'ya'da verilen malumatın burada tenkidi bir şekilde tahlil edilmesine imkan yoktur fakat eser hakkında oldukça sarıh bir fikir elde edilmesini kolaylaştırmak üzere bazı noktalar üzerinde durulabilir.

a. Evvâla belirtilmesi gereken nokta, İbn Bibi'nin herhangi bir yazılı bir kaynağa başvurmamış olmasıdır. Filhakika O, eserini gördüklerine ve işittiklerine göre yazdığını açıkça ifade etmekte, mevzuu ilgilendiren herhangi bir yazılı kaynak adı vermemektedir. Bu husus, müellifin içinde yaşamadığı devir hakkında verdiği malumatın değerini azaltmaktadır.

b. Eserin Alaeddin Keykubad ve halefleri zamanına ait kısmı ise, İbn Bibi'nin bizzat hadiselerin şahidi olması veya aynı devri idrak edenlerin bilgidsinden faydalanması sebebiyle hususi bir değer taşımakta ve Anadolu tarihinin bu devresi için, halen elimizde bulunan en mühim yerli kaynağını teşkil etmektedir.

c. Fakat şurasını hatırlatmak gerekir ki; İbn Bibi, Alaeddin Keykubad'dan sonra Moğol tazyiki altında Selçuklu ülkesinin düştüğü kötü durumu, bazı vesilelerle belirtmekten çekinmemiştir.

D. İLYASOĞLU MERCİMEK AHMED; “KABUSNÂME”

Mercimek Ahmed’in farsçadan dilimize geçirdiği **Kabusnâme**, Emir Unsurü’l-Meali Keykavus b. İskender b.Kabus b. Versmgir b. Ziyar tarafından yazılmıştır. Yazar kitabını “Peygamber Hicretinin dört yüz yetmiş beşinci yılında “ (m.1082) düzenlediğini söylemektedir. Bu sebeple kısmi kaynaklarda geçen (Düvel-i İslamiye) ve uzun süre H.462 olarak bilinen ölüm tarihinin yanlış olduğu açıktır. Nitekim kitabın bitiş tarihi olarak gösterilen H.475 bütün Farsça nüshalarda mevcuttur. Ama yazarın hayatı hakkında, kendisinin kitapta verdiği kimi bilgilerden başka bir şey bilmiyoruz.⁹

Ziyari yada Al-i Ziyar ailesi X. Ve XI yüzyıllarda Gürgan, Gilan, Deylemistan, Taberistan, Rey ve Cibal’de hüküm sürmüştür. Bu egemenlik Gürgan bölgesinin Selçukluların eline geçmesiyle son bulur. Anlaşıldığına göre Keykavus padişah olmamıştır. Daha doğrusu Selçukluların bu bölgeyi paylaşmaları sonucu İskender, Keykavus ve oğlu Gilan şah padişahlık yapmamışlardır. Nitekim kendisi de kitabında bunu belirtmekte, kimi bölümlerde hizmetinde bulunduğu padişahları saymaktadır. Sözelimi 42. bölümde;...Mes’ud İbn Sultan Mahmud, Gazne’de padişah olunca, o devirde bende Gazne’de idim.(...)katında bir zaman durdum, Kulluk ettim, beni denedi, Gördüki sohbetine layığım beni has nedim edindi “demekte, bir başka bölümde (7.bölüm) Ebu’l Esvar Şapur b. El-Fazl adlı Gence Melikinın yanında uzun süre kaldığını, onunla birlikte Rum seferine gittiğini anlatmaktadır. Bütün bunlar, Bir padişahın nedimlik yapamayacağı ve başkaları adına savaşamayacağı düşünülürse, Keykavus’un saltanat sürmediğini gösterir. Yalnız bence üzerinde durulması gereken bir nokta var. Said Nefisinin yayınladığı metnin 42. bölümünde (s.172)dördüncü hikaye “Geçmiş emir babam- rahmetullah...” diye başlamaktadır. Mercimek Ahmed ise bunu “Benden önce saltanat tahtına hükmeden, rahmete ulaşan babamdan...” diye çevirmiştir. Görüldüğü gibi, Keykevus yalnızca babasının padişah olduğunu belirtmekte, oysa Mercimek Ahmed’in çevirisinde kendisinin de padişahlık yaptığı anlamı çıkmaktadır. Burada akla gelebilecek ilk ihtimal, nüsha farkıdır ve Mercimek’in çeviriyi bir başka nüshadan yaptığı düşünülebilir. Ama yine Mercimek,

⁹ İlyasoğlu Mercimek Ahmed, **Kabusnâme**, Tercüman Yay., s.9

“Söze giriş” bölümünde şöyle rivayet ederler ki halifeler devrinde Kuhistan mülkünde bir padişah vardı(...)demektedir. İşte burası karanlık kalmakta, Mercimek’in kitap içindeki kimi açıklamaları görmezden gelerek, böylesi bir çelişkiye düşmesi anlaşılabilir. ¹⁰

Üstelik Keykavus’un padişahlık peşinde olduğunu gösteren hiçbir belirtiye rastlanmaz kitapta . O yüzyıllar Selçuklular’ın İran’ı korkuya saldıkları bir çağdır ve İran karışıktır. Böyle bir dönemin insanı olduğu için üç nitelik göze çarpar Keykavus’ta :Askerdir, bilgindir ve ariftir. Zaten ziyari hanedanın fazileti ve büyüklüğü hiçbir İran hanedan ailesinde görülmemiştir.Ama Keykavus hayatı hakkında fazla bilgi vermez. Bu nitelikleride onun kitabından, bütün konularda bilgi sahibi olmasından ve hemen her konuda bilgi vermesinden anlaşılabilir. ¹¹

II.Murad’ın buyruğu üzerine bu yapıtı çeviren Mercimek Ahmed b. İlyas, çeviride tuttuğu yolu şöyle açıklamaktadır “İşte ben hakir de çalıştım, gerçi o kadar gücüm yoktu ama onun himmetinden bereketiyle kabus name’yi Türkçe ye çevirdim. Şöyle ki bir sözü aralayıp geçmedim, aklımın erdiğince kimi anlaşılması güç sözleri de basit olarak açıkladım, ta ki düşünerek okuyanlar anlamından haz alsınlar ve bu güçsüzü hayır dua ile ansınlar.

Şimdi bu tutumu belirtin bir iki örnek üzerinde duralım. Farsça metin, (32. bölümden): “Misafir (bezirganın) hangisi olduğunu söylemiştim. Her iki durumda da bezirgan yiğit olmalı ve malı konusunda korkusuz olmalı “Mercimek’in çevirisi :

Geldik...misafir bezirganı bekleyen tehlikenin ne olduğunu yukarıda bildirdimdi, imdi bu iki türlü bezirganın da yiğit olması gerek, kokmamalı, başını ve malını önemsememeli, çünkü korkaklık yüzünden gerçi zarar etmez ama kar da etmez. Nitekim ulular demişlerdir; Korkak bezirgan ne kar eder ne ziyan.

Buna uygun Türkçe şiir;

Tacir ki mal ve baş ele ala revan ola
Korkaklık etse assısı cümle ziyan ola
Korkak ne assı var ne ziyan ede dediler
Haşa sözünde anların kim yalan ola

¹⁰ İlyasoğlu Mercimek Ahmed, **Kabusnâme**, s.10

¹¹ İlyasoğlu Mercimek Ahmed, **Kabusnâme** s.11

Görüldüğü gibi Mercimek, Keykavus'un sözlerini yorumlamakta kalmamakta, bir ata sözü ve bir dörtlükle anlatımı daha çekici kılmaktadır. Bu yorumlama ve ata sözleri veya deyişlerle anlatıma canlılık ve içtenlik kazandırma bütün çeviri boyunca görülmektedir. Nitekim “danıkşı bulamazsan borkünle danış” sözünü de Mercimek eklemiştir.¹²

Konuşma dilinin içtenliğini taşıyan şu sözlerde onundur:

“Ko, ne bela imiş o sabah içkisi dedikleri, Şükür ki vaki olmadı Mercimek’e”

Ona gelinceye kadar (Mercimek’e), kabusname başkalarınca yeniden çevrilirken dil açısından elden geçirilmesiyle yetinilmiştir. Çünkü Mercimek, yalnız çeviricilikle kalmamış, işe kendi bilgisini de katmış, yoruma gitmiş, açıklamış, sözün kısası neredeyse telif sayabileceğimiz bir eser koymuştur ortaya. Atasözleri ve deyimlerle açık bir anlatımı yeğlemiş, harkasın anlayabileceği bir dille içinde yaşadığı çağın düşüncesini yansıtmıştır. Zaten üstünde durulması gereken bir konuda; Mercimek’in dili, başka bir deyişle dil tutumudur.¹³

Mercimek Ahmed’in hayatı hakkında hiç bir bilgimiz yok. Sadece babasının adının İlyas olduğunu, kitabını 1431/32 de bitirdiğine göre, XV. yüzyılın ilk yarısında yaşadığını biliyoruz.¹⁴

Keykavus’un kitabı eskiden beri bu adla anılmaktadır. Ama bu adın niçin konulduğu belli değildir. Çünkü kitap Gilan Şah’a hitaben yazılmıştır ve Kabus dedesinin adıdır. Ayrıca o çağda kitapların genellikle yazarının adıyla anıldığı düşünülürse, Keykavusname de olabilir. Nitekim Muhammed ufi (Avfi), Cemamiü’l Hikayet ve Levamiü’l rivayet adlı eserinde kitabın adından söz etmez . Yalnızca, Keyavus’un oğluna verdiği öğütler diye belirtir. Kendiside önsözünde kitabın bir öğütler kitabı olduğunu söylemektedir. Ama nedense kitap, belki Kavus adının bozulması sonucu beklide dedesi Kabus’un ünlü bir kişi olması sebebiyle Kabusname diye anıla gelmiştir.¹⁵

¹² İlyasoğlu Mercimek Ahmed, *Kabusnâme*, s.51-53

¹³ İlyasoğlu Mercimek Ahmed, *Kabusnâme*, s.55

¹⁴ İlyasoğlu Mercimek Ahmed, *Kabusnâme*, s 11-12

¹⁵ İlyasoğlu Mercimek Ahmed, *Kabusnâme*, s.52

Agah Sırrı Levend, ahlak kitaplarını konularına göre on ikiye ayırıyor ve *Kabusname* çevirilerini bu onikiden biri olarak gösteriyor. Bunlardan kimisi arasındaki benzerliğe de dikkati çektikten sonra “*Kabusname*’nin bahisleri arsında, fütüvvet önemle yer alır.” diyor.

Gerçekten *Kabusname*, konuları açısından, konularına ve amaçlarına göre yapılmış böyle bir sınırlandırma kendisi için ayrı bir madde açılmasını gerektirmektedir. Genel bir adlandırmaya ahlak kitabıdır ama konularına bir göz atıldığında ahlak kitapları arasındaki yerini belirtmek güçtür.

Bir kere, kitap yazıldığı günden bu yana nasihat name olarak anıla gelmiştir ve yazarı da ona bu adı vermektedir. Ama bir siyaset name özeliği de taşımaktadır. *Keykavus*, padişahın nasıl olması gerektiğini, vezirliğin halini, nedemliği, yazcılığı, çeri başlığı anlatmaktadır.

Bununla da kalmamakta çeşitli sanatları ve bunlarla uğraşanların halini tabipliği, yıldız ilmini, bezirganlığı, kul ve cariye alıp, satmayı, mal edinmeyi, mülk satın almayı, kısaca toplum yaşayışıyla ilgili kimi kurulları da sayıp dökmektedir.

Baba ve ana komşu hakkı, evlat yetiştirme, konuk ağırlama sözü iyi söyleme, şarap içme, hamamsa girme gibi genel ahlak konuları üzerinde de durmakta, şairler, çalgıcılar gibi sanatçılara da öğütler vermektedir. Sözü kısacası ihtiva ettiği konular açısından çok yönlü bir kitaptır.

Ayrıca fanilik, müderrislik, tabiplik ve münecimlik konularında çağının bilim ve felsefe konularını da yansıtmaktadır.¹⁶

Kabus name, önce islami düşünüşün bir ürünüdür. İslam inancına göre Tanrı birdir ve Müslümanlığın ilk şartı tevhit; yani tanrı’yı bilmek ona ortak koşmamaktır. O’ nun ancak sıfatlarını düşünürler ve bu yolla o’nu tanıyabilirler; o’nun öncesi yoktur (kıdem), ezeldir sonrası yoktur (beka) ebedidir.¹⁷

Kabus name ünlü bir kitaptır ve İran edebiyatında oldukça önemli bir yeri vardır. *Senai-i Ğaznevi*, yazılışından kırk dokuz yıl sonra, *hadikatü’l – hakika* (m.1131) adlı eserinde *keykavus*’un anlattığı bir iki hikayeyi şiirleştirmiştir. ayrıca

¹⁶ İlyasoğlu Mercimek Ahmed, *Kabusnâme*, s.32-33

¹⁷ İlyasoğlu Mercimek Ahmed, *Kabusnâme*, s.33-34

Ahmed Gaffari, tarih-i Nigaristan'da "Genceli Ninami Hüsrev ü şirin' nde; Feridüddin Attar, Esrarnâme ve Mantıkü't-Tayr'ında;Afdalüddin Ebu Hamid Ahmed b. Hamed Kermani, İkdü'l-Ula fi mevkifi 'l –Alasında; İbn İsfendiyar, Taberistan tarihinde;Sa'deddin Kafi, Kaside'sinde; Hüsrev-i Dehlevi, Matbü'l- Envar mesnevisinde;Cami, Silsiletül'z –Zehab manzumesinde;Mecduddin Muhammed Bakır, Ravzatü'l- Envarında kimi kitabın adını açıkça söyleyerek kimide işaret etmeden, bu eserden hikayeler ve bahisler almışlardır.

Bu etkide, kitabın o çağda geçerli olan dünya görüşü, ahlak, san'at, ilim gibi konularda, gerçekten önemli, bilgiler vermesinin yanında, yakın bir anlatımı olmasının büyük rolü olmuştur denilebilir. Üstelik bu etki yalnız İran edebiyatı çevresinde kalmamış, İran'ın sınırlarını da aşmıştır. Eser yedi kere İran'da, bir kere de Hindistan'da basılmıştır. Türkçe'ye de beş çevirisinin olduğu düşünülürse oldukça ünlü bir kitap olduğu düşünülürse oldukça ünlü bir kitap olduğu söylenebilir.¹⁸

¹⁸ İlyasoğlu Mercimek Ahmed, *Kabusnâme*,s.34

E. NÂSİR-I HÜSREV “SEFERNÂME”

Müellifin adı”sefername”nin başında kendisinin de söylediği gibi Ebu-muineddin Nasır-ı Hüsrev-iKubadyaniyy-ül-mervzidir. Doğum tarihini de bir beyitte kendisi, 394 hicri/1003 olarak tespit eder ve “Hicretten 394 yıl geçmişti; anam beni bu kara toprağa, bu yeryüzüne saldı”der. Kubadyan’lı olmakla beraber ömrü Belh de geçmiştir. Başka bir beyitte “Ey ikinci yeli, belh ülkesinde geçersen evime uğra, nasıllar? Bir sor, bir arştır bakalım” demektedir ki bu beyit sözümüze delildir.

Nasır-ı Hüsrev, şiirlerinin çoğunda kendisini Horasanlı sayar. Bu doğrudur. Çünkü Belh, o vakitler Horasan ülkesinde sayılırdı. Ortaçağların Horasan’ı şimdiki Horasan değildir, o vakit Horasan ülkesi; maveraü’n-nehr’e kadar uzar, Afganistanın kuzey ve batı kısımları da bu ülkenin addedilirdi.

Sefarname, ilk olarak1881 de Paris’te scefer tarafından Fransızca tercümesiyle, ikinci defa olarak Tahran da 1314 Hicri de divanıyla beraber, üçüncü defa olarak 1340 hicri de Gani zadenin önsözüyle ve Berlin de Çaphane-i Şirket-i Kavyani tarafından basılmıştır.¹⁹

¹⁹ Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.IX-X-XXVI

F. NİZAMÜ’L-MÜLK; NİZAN AL-MULK, HASAN B. ALİ B. İSHAK ALTUSİ “SİYASETNÂME”

Büyük Selçuklu İmparatorluğunun meşhur veziri ve İslam şarkın büyük devlet adamlarından biri. Horasan’ın eski kültür merkezlerinden Tus şehrine bağlı Nükan kasabasında 21 Zilkade 408/ 10 Nisan 1018’de doğan Hasan; babası Nükan dihkani Ali b. İshak’ın İdari vazife gören servet sahibi bir adam olması dolayısı ile iki kardeşi ile birlikte, devrin en iyi şartları içinde yetişmek imkanlarına sahip bulunuyordu. Nitekim kardeşi Abu’l-kasım Abd Allah, zamanın ünlü fakihlerinden biri idi. Hasan da tahsil ve terbiyesinde gösterilen imtihan sayesinde daha 11-12 yaşlarında Kur’an’ı ezberlemiş, sonra Şafii fikhî ile alakalanarak, genç yaşta bu fikhin nazariyatını iyi bilenler arasına geçmiş, aynı zamanda tanınmış edip ve muharrirlerle de dostluk kurmak ve edebiyat sahasında ciddi mesafeler sarf etmek suretiyle iyi yazma ve güzel konuşmada zamanın seçkin simalarından biri olmuş idi. Böylece dini ve edebi kültür ile mücehhez olarak, tab’ında daha çok meyil hissettiği idarecilığe atıldığı zaman, büyük bir kabiliyet gösteren Hasan, başlangıçta babası ile birlikte, Gazne devletine bağlı Horasan umumi valisi Abu’l-Fazl Suri’nin maiyetinde vazife görmüş, Gazneliler ve Selçuklular arasında cereyan eden ve horasan’ın Selçuklulara intikalini sağlayan 24 Mayıs 1040’daki Dandanakan savaşından sonra kısa bir müddet için, Gazne’ye gitmiş ise de tekrar Horasan’a dönerek Selçuklu hizmetine girmiş ve Alp Arslan’ın Belh valisi Abu Ali b. Şadan tarafından vilayet işlerinin tedvirine memur edilmiş idi. Hasan daha sonra Merv’e Alp Arslan’ın yanına çağrıldı ve Sultan Tuğrul beyin ölümü üzerine, Alp Arslan’ın kardeşi ve veliahd olup, Selçuklu veziri Amid al-mulk Abu nasr al- Kunduri tarafından desteklenen Süleyman ile giriştiği taht mücadeleleri sırasında, idari ve siyaset sahasındaki ileri görüşleri ve yerindeki tedbirleri dolayısıyla büsbütün dikkatleri çektiğinden, 13 Zilhicce 455/ 6 kanun 1. 1063’de Alp Arslan’ın veziri oldu. Alp Arslan’ın nisan 1064’de resmen Selçuklu sultanı ilan edilmesini müteakip, Selçuklu Devleti vezirliğine getirilen Hasan’a Halife Kaim bi Amr Allah tarafından Nizam al-mulk ve kıvam al-devla va’l-Din lakapları verildi ve ayrıca raziya emir al-müminin ühvanı ilede taltif edildi.

Nizam al-mulk, 1064 senesinden vefat ettiği 1092’ye kadar 29 yıl fasılasız devam eden vezirliği esnasında Büyük Selçuklu imparatorluğunun en büyük

mes'uliyetli adamı sıfatıyla ve yüksek bir dirayet ile vazife görmüş, muharebe meydanlarında cesareti ve isabetli kararlarıyla olduğu kadar, devlet teşkilatında, askeri, idari ve mali sahalardaki icraat ve yapmış olduğu yenilikler ile de bu Türk devletinin sağlam temeller üzerinde kurulması ve gelişmesinde başlıca amil olmuştur. Önce sultan Alp Arslan'a, sonra onun oğlu oğlu Melikşah 'a Selçuklu devleti tahtının te'min etmekte mühim hizmeti geçmiş olsun Nizam al-mulk, Alp Arslan'ın kardeşi Kutalmış ile ve Sultan Melikşah'ın amcası Kara Arslan Kavurd ve kardeşi Tökiş ile vaki mücadelerinde meşru Selçuklu sultanlarının feragat edilemez yardımcısı olmuş ve Alp Arslan tarafından her ihtimali karşı memleketi tutmak vazifesi ile Hemedan'a gönderildiği için iştirak edemediği Malazgirt meydan muharebesi hariç, Selçuklu fütuhat muharebelerinde hükümdar ile birlikte, hazır bulunmuştur.

Vezir Nizam al-mulk teşkilat sahasında, Samani ve Gazneli örneğine uygun şekilde, Selçuklu İmparatorluğunun saray teşkilatını ve büyük divanını (Merkezi hükümet teşkilatını) kurmuş, yani vezaret; istifa (maliye), arz (milli müdafaa), işraf (teftiş), tuğra (hariciye) divanlarını (nezaretlerini) ve İslam an 'anelerine dayanan mahkemeleri vücuda getirilmiş, ayrıca meliklerin emirlerindeki eyaletlerde küçük divanlar tesis etmiş idi ki, onun tarafından meydana getirilen bu idari teşkilat daha sonraki bütün İslam-Türk devletlerinde ufak-tefek değişikliklerle devam ettirilmiştir. İmparatorlukta Sünniliğin kuvvet bulması, Selçukluların siyasi ve fikri hasmı Mısır Fatimi devletinin temsil ve mütemadiyen yaymak istediği şii-batimi düşüncelere karşı da gerekli olduğundan Selçuklu İmparatorluğunun ona siyasetine uygun düşüyordu. Nizam al Mulk büyük ehemmiyeti takdir ettiği bu mücadelede tam başarıya ulaşmak için İslam tarihinde meşhur Nizamiye Medreselerini vücuda getirdi. Sünniliği halk arasında ilim ve tedris yollarından yaymak ve yerleştirmek gayesi ile hilafet merkezi Bağdat'a 458/1066 yılında inşa ettirdiği zengin kütüphane ile mücehhez ve devrin en şöhretli ilim ve din adamlarını sinesinde toplayan ve daha ziyade Şafii mezhebine istinat eden ünlü medresenin cephesinde onun adına izafeten Nizamiye yazıldığı için, bu isimle anılan bu yüksek ilim ve din müessesesinin Sünni Müslümanlığın gelişmesine son derece tesiri olmuş, ve yine Nizam al-mulk tarafından İsfahan, Nişapur, Belh, Herat, Basra, Merv, Amul' de yaptırılan nizamiyeler ile bu faaliyetler takviye edilmiştir. Medrese adı altında öğretim yerleri

daha önce de mevcut idi ise de, bunlar hususi mahiyette olduğundan, Nizam al-Mulk nizamiyeleri devletin teftiş ve himayesi altında işleyen resmi ve muntazam tahsil müesseseleri şekline sokmak suretiyle din terbiyesi ve öğretimde inkılap yapmış, ve nizamiye'lerin öğretim usul ve programları ana hatlarıyla son zamanlara kadar devam etmiştir.

Nizam al – Mulk'ün gerçekleştirdiği büyük yeniliklerden biride ikta sahasında olmuştur. İkta; Devlet idaresinde evvelce de bilinen bir müessese olmakla beraber, Nizam al – Mulk bunu, indi ve şahsi takdirlerin neticesi olmaktan çıkarıp, devletçe tespit edilen belirli nizamlara bağlamıştır. Ve ayrıca ikta sahiplerini merkeze karşı daimames' ul tutan, iktalarda ki ahalinin haksızlığa uğrayıp, ezilmesine meydan vermeyen esaslar dahilinde yürüterek, hem ikta sahiplerine ve halka, hem de devlete faydalı bir müessese haline getirmiştir.

Büyük Selçuklu imparatorluğunda yukarıdan beri saydığımız yenilik ve değişiklikleri, Türk sultanlarının teşvik ve himayetleri sayesinde, tam bir ciddiyetle tatbik eden Nizam al- mulk devlet idaresinde kendi görüşlerinin ve icraatlarının gerçeklerini ve cereyan tarzlarını gelecek nesillere intikal ettirmek maksadı ile bir de Farsça eser kaleme almıştır. Siyaset name adını taşıyan ve yeryüzünde mevcut yazma nüshaları arasında; gerek ilavesiz ve doğru metin, gerek yazılış tarihi bakımından en mevsuku olduğu anlaşılan İstanbul Süleyman iye Kütüphanesinde görüldüğü üzere 479/1086-1087'dan itibaren vezirin öldüğü 1092 yılına kadar tedricen yazılan bu pek değerli eser, Selçuklu İmparatorluğu ve Türk-İslam devletlerinin idari, siyasi, askeri, mali, İctimai ve harsi yönleri belirtmekte olduğundan, geçen yüzyıldan beri İlim aleminin dikkatini çekmiştir, müteaddit nesirleri yapılmış ve muhtelif yabancı dillere tercüme edilmiştir.

Bir çok yerlerde nüshalarına rastlanan Vasayar-i Nizamal-Mülk adlı diye bir eserde Nizam al-Mülke atfedilmiş ise de, ifadesinden tarihi vukuata aykırı ve efsanavi mahiyetteki münde ceraatından anlaşılacağı üzere, büyük vezirden birkaç yüz yıl sonra yazılmış fakat ona mal edilmiş bir risaleden başka bir şey değildir.²⁰

²⁰ İ .A, Nizamülmülk, Siyasetnâme, s. 329-333

G. CAHİZ, “HİLAFET ORDUSUNUN MENKİBELERİ VE TÜRKLERİN FAZİLETLERİ”

Cahîz, H. 150-160 (766-776) seneleri arasında Basra’da doğdu. Onun yazarlık devri H.200 (815-816) dan epeyce önce başlar. Halife Ne’mun tarafından Hilafete dair eserlerinin beğenilmesi ve Bağdat’a çağırılması bu tarihlere rastlar.

Cahîz’in yükseliş devri H.220-233 (835-847)yılları arasında vezirlik makamını işgal eden İbn Zeyyat’ın zamanına rastlar.Cahîz edebiyat ve siyasette Ahmed b. Ebu Du’ad’a karşı İbn zeyyat’ı destekledi. O da dostu Cahîz’i himaye ettiği gibi ona divandan maaş bağladı. Ayrıca bir İkta verdi. Bu zamanda telif ettiği birçok eserlerini İbn Zeyyat’a ithaf etmiştir.²¹

Cahîz, hayatının sonlarında felç ve damla hastalıklarından, ihtiyarlıktan muzdarip olarak Basra’ya çekildi.Nihayet hastalığı ve yaşının ilerlemesi sonucunda H. 255 (869) Muharreminde Halife el-Mu’tezz zamanında 96 yaşını geçmiş olarak Basra’da öldü.

Sıbtu’l- Cevzi onun eserlerinin 370 tane olduğunu, bunlarının çoğunu Bağdad’da Ebu Hanife Türbesi Kütüphanesinde gördüğünü ifade eder. Bunlardan 25 kadarı tam olarak, 65 kadarı eksik olarak bize gelmiştir.²²

Kendisinin de ifade ettiği gibi Cahîz, bu eserinde elden geldiği kadar diğer askeri sınıfları darıltmamaya ve onların aleyhinde bulunmamaya çalışmakla birlikte veciz bir şekilde Türkler’in diğer milletlere üstün oldukları tarafları belirtmek istemiştir.Cahîz, kitabında elinden geldiği kadar tarafsız davranmaya, kendi kanaatlerini ifade etmeye çalışmış, kendine nakledilenleri ve gördüğü bazı olayları kaydetmekle yetinmiş ve Türkler hakkında verilebilecek hükmü okuyucuya bırakmıştır. Eserin birinci kısmında bu sırada Türkler aleyhinde esmekte olan cereyana mani olunmaya çalışılmakta, hilafet ordusunun muhtelif sınıfları arasında yakınlıklar gösterilmektedir. Bunlar bazen çok bayağı, sudan delillerle kuvvetlendirilmeye çalışılmaktadır.²³ İkinci kısımda ise hilafet ordusunun bir özelliğini teşkil eden Türkler’in özellikleri bazı olaylarla anlatılmaktadır.

²¹ Cahîz, *Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, s. 11-12-13.

²² *İslam Ansiklopedisi*, “Cahiz” mad. C.3, s.13.

²³ Cahîz, *Hilafet Ordusunun ...*,s. 21-22.

H. İMADÜDDİN İSFAHANİ, “ZUBDETU’N –NUBRA VE NUHBETU’L-USRA” (İRAK VE HORASAN SELÇUKLULARI TARİHİ)

İmadüddin, 519 (1125) yılında İsfahan’da doğmuştur. İsfahan şehri yerli ailelerden birine mensuptur. İmadüddin, gençliğini İsfahan ve Koşan’da geçirdiği gibi Bağdad fıkıh tahsil etti. Meşhur Katip Ebu Kansur el-Muzaffer Erdeşir el-İbadi’yi dinledi. Musul’a seyahat etti. Burada hacendi oğulları Sadreddin Muhammed ve Cemaleddin Mahmud ile tanıştı. 1156’da hezimete uğrayan Sultan Muhammed’e karşı Halife’yi tebrik etti. Halife’nin veziri avnüddin b. Hübeyre tarafından vasit şehrinde naib tayin edildi. Vezir 560 (1165) olan ölümüne kadar İmadüddin’i şefkat kanadını gerdi. 562 (1167) yılına kadar sıkıntılı iki sene geçirdikten sonra Eyyübi Sultanı Selahaddin yanında kaldı. Selahaddin’in ölümünden (1193) sonra resmi hayatı bırakıp kendini eser telif etmeye adanmış.²⁴

İmadüddin’in Eserleri :

- 1) Haridatü’l- Kasr ve veridat ahlu2l- asr :Hicri VI. Asır Arap şairlerine ait bir antoloji.
- 2) el-Fethu’l-Kussi Fi’l- Fethu’l-Kudsi : Buriye’nin fethi ile ilgilidir.
- 3) Nusretü’l-Futra ve Usretü’l –Fitra : Vezir Enuşirvan’ın hatıratına dayanarak ve Irak ve Horasan Selçukluları üzerine yazmıştır.²⁵

İmadüddin’in yazdığı eser Irak ve Horasan Selçuklular’ını içine aldığı gibi, Irak Selçuklularının çöküşüne kadar geçen olayları ele almıştır. Bu eserinde Selçuklu sülalesinin ilk ve son yıllarını derinleştirmeden anlatmıştır. Suriye’de bulunduğu sırada Irak’ta bulunan olayları pek yavan bir şekilde anlatmıştır.

El- Bundari ise, Kitaba bir önsöz ve üç malumat eklemiştir. Zubdetu’n – Nursa ve Nuhbatu’l-Usra adıyla bugünkü şekle gelmiştir.

²⁴ İslam Ansiklopedisi, “İmadüddin” mad., C.5 I, s. 979.

²⁵ İslam Ansiklopedisi, “İmadüddin” mad, C. 5 , s. 979.

I. AZİMİ TARİHİ

Azimi, Arap Tenuh kabilesine mensup olup H.483 (1090-1091) yılında Haleb'te dünyaya gelmiştir. Mevcut kitaplarda hakkında pek fazla bilgi yoktur. Azimi, devrin ünlü Şafii Fakihi Tacü'l-İslam Ebu sa'd Abdülkerim Sem'ani (1113-1166) ile tanışmıştır.İbnü'l-Asakir'in kaydına göre Azimi'nin muallim olarak vasıflandırıldığı göz önünde tutulursa, onun Haleb'teki medreselerden birinde hocalık yapmış olduğu düşünülebilir. Azimi'nin medresedeki hocalık dönemi hakkında ne kendisinin de nede diğer kaynaklarda bilgi yoktur. M. Halil Yinanç, onun ölüm tarihini 571(1175) olarak gösterirse de bunun için bir kaynak göstermemiştir. Şurası kesindir ki, Halife el Muktefi'nin sonuna dek meydana gelen olayları anlattığını söylemesi onu bu tarihe kadar hayatta olduğunu göstermektedir.²⁶

Azimi'nin eserleri şunlardır.

1-Tarih veya Tarihü'l Azimi

2-El- Muvassol ale'l-Asli'l-Mevsil : Bu eser hakkında İbnü'l- Aslim, Bugyelü't-talabinde bilgi vermektedir. Diğer kaynaklar ise, Azimi'nin bu eserinde söz etmeyip tarih-i Halep adlı eserini olduğunu söylemektedirler. Bu eser bugün elimizde yoktur.

3-Kitabü's Semere: Sadece Azmi'nin kendisinin kaydettiği bu eser, diğer kaynaklarda bahsedilmemiş ve zamanımızda mevcut olmayan bir eserdir.²⁷

Eser hakkında yapılan çalışmalardan birisi M. Halil yinanç'ın On ikinci Asır Tarihçileri ve Muhammed b- Ali el-Azimi, II. Türk Tarih kongresi zabıtları, İstanbul 1943, s. 673-690 adlı çalışmasıdır.

Claude Cahen, La Chronique Abregée D' Al-Azimi, Journal Asiatique juillet-septembre 1938, s. 354-448 adlı çalışması da vardır.

²⁶ Azimî, **Azimî Tarihi**, s.X-XII.

²⁷ **Azimî Tarihi**, (Selçuklular ile ilgili bölümler), Yayınlayan Ali sevim, TTK. 1988 s.XII-XIII.

Adnan Sadık Erzi, Türkiye Kütüphanelerinden notlar ve vesikalar, Belleten XIV 1153, s. 89-90 makalesinde Azimi, eseri ve Peçenekler ile ilgili bibliyografya vermiştir.²⁸

Azimi, kendi ifadesiyle Hz. Adem'den M. 1160 yılına olan olayları anlatan bir kitap yazdığını söylemektedir. Fakat son 17 yıllık kısmı kaybolmuş ve istinsahedenin eline geçmiştir. Eser incelendiğinde çok çeşitli kaynaklardan yararlandığı ortaya çıkmaktadır. Eserin önemi bununla kalmamakta, kendisinden sonra yazılmış olan, - Bugyetü't Taleb fi Tarih-i Haleb, İkdü'l-Cuman Fi Tarih-i Ehli'z zaman, Nüzhetü'l -Enam fi Tarihi'l-İslam, Tarihü'd-Duvel ve'l-Mülak, el-Kamil fi't-Tarih-eserlere kaynaklık teşkil etmesi yönünden önemlidir.²⁹

---

²⁸ **Azimî Tarihi**, s. XIII-XIV, XVIII.

²⁹ **Azimî, Azimî Tarihi**, s. XXIII-XXIV.

İ. SADRÜDDİN HUSEYİNİ, “AHBÂR U’D-DEVLETİ’S-SELÇUKİYYE”

Dr . Susseheim’e göre: Eserin Sadruddin Ebû’l-Hasan Alib b.Nâsır’a ait olarak gösterilmesi doğru değildir. Sadruddin’in adı Umdetu’t-Talibli- Ensabi Al-i Ebû Talib adlı kitapta görülmektedir. Bu zat, Hicri 555 (1161) yılında hayatta bulunuyordu. Müellif, eserin kaynakları arasında İmadüddin İsfahaniyi’i de zikretmiştir. İsfahani, eserini 579 yılında yazdığını kabul edersek Sadruddin Ebû’l – Hasan Ali b. Nâsır eserin müellifi olamaz .³⁰

Prof.Dr.Houtsna’ya göre de : “Dr. Sussheim’in ortaya attığı el- Kıfti ve İbn Zafir’i bu eserin müellifi olarak görmemektedir.”Houtsna devamla : Bu zikredilen iki müellif Mısır’da, Suriye’de yaşamışlardır. Halbuki ifade tarzından İslâm aleminin doğu kısmında Azerbeycan, Harezm ve belki de Bağdad’da yaşadığı anlaşılıyor” denmektedir.³¹

Eser incelendiğinde başlıca kaynak olarak zubdetu’l Tevarih ortaya çıkmaktadır. Bundan başka müellifin zikrettiği, İmadeddin İsfahâni’nin eseri de sayıla bilir. Dr. Sussheim bu eserin kaynakları arasında Nizâmülmülk’ün cömertliğini ve diğer sıfatlarını medheden bir kayıp eseri de saymaktadır. Müellifin yararlandığı önemli kaynaklardan biriside İbnü’l Esîr’dir.

Bu eser, Selçuklu Devleti’nin kuruluşu ve hanedanın son otuz beş yıllık dönem hakkında geniş bilgi vermektedir. Bazı eserler bu dönemleri fazla tefarruatlı olarak anlatmadıkları için önemlidir. Bu eserin bazı sayfalarının dörtte üçü kayıp olduğu göz önün de tutulacak olursa eserin önemi daha da artar.

Eserin naşredilmesi konusunda Houtsna eserden istinsah etmek istediye de bunun zor olduğunu görünce vazgeçmiştir. Aynı durum Dr. Susaheim için de geçerlidir. Bunun Almanca tercümesini yapmak istediye de durumun güçlüğü yüzünden başarılı olamamıştır. Muhammed İkbâl’de bu konunun üzerine eğilmiş, fakat o da tam bir başarı sağlandığını kabul etmemektedir.

³⁰ Sadruddin Huseyni, *Ahbar u’ d-Devleti’s-Selçukiyye*, s.VIII.

³¹ Sadruddin Hüseyini, *Ahbar u’ d-Devleti...*, s.X-XI.

J. AHMED B. MAHMUD “SELÇUKNÂME”

Müellif Ahmed b. Mahmud hakkında (Eserin Müellifi hakkında tartışmalar varsa da, Eserde geçen beyitler incelendiğinde Müellifin Ahmed b. Mahmud olduğu anlaşılmaktadır.) Atâ’î, Şakâ’ik’inde şu bilgileri vermektedir. Bursalı el-Nevlâ Ahmed b. Mahmud, Molla Arab’ın kardeş çocuğu olup, onun tarafından yetiştirilmiştir. Babası “Câmi-i Sultan Mehmed” (Yeşil câmi diye de bilinir.) imamı idi. Ahmed, devrinin âlimleri yanında ders görmüş, Yıldırım Bayezid Külliyesi Müderrisi Fudeyl Efendi’nin derslerinden faydalanmıştır. Birçok medreselerde müderrislik yaptıktan sonra, en sonunda Molla Yegân medresesinde 50 akçe ile “seccâde nişîn ve tekye-zen” olduğu ve H.977(M.1569-1579)’te ölmüştür. Zeyniler mahallesindeki aynı adı taşıyan câmiin mezarlığına gömülmüştür.³²

Eser hakkında yapılan çalışmalar : Eseri ilk kaydeden Nev’i- zade Ata’i (1583-1635) Eserinde (Hadaiku’l – hakaik fi Tekmileti’s – Şaka’ik) Müelliften şöyle bahsetmektedir.

“Arabi Âl-i Selçuk tarihi yazmıştır.” Bundan sonra katip Çelebi (1609-1658) eseri – Keşfü’z-Zunun’da – şöyle demektedir : “H.977 tarihinde vefat eden müderris Ahmed b. Muhammed el –Bursevi’nin Âl-i Selçuk tarihinde ait bir eseri vardır. Bunda Rum’da Hükümdarlık edenler zikredilmekte olup, yazılışında Arabşâh’ın Acâ’ ibul’l-Makdur’u örnek almıştır ve bu tarihin Türkçe ye tercümesi Muhammed b. Keceddin tarafından yapılmıştır.³³ Eser hakkında daha sonra bilgi verenlerden bazıları Nev’i zâde Atâ’î’nin kaydını esas almışlardır. Bunlar : İsmail Be’ig Efendi, mehmed Süreyya, Bağdat’lı İsmail paşa ve Mehmed Tahir’dir.

Eseri hazırlayan Erdoğan Merçil ise, eseri çevirenin Ahmed b. Mahmud olduğunu bildirmektedir. Bunu söylerken de, eserin Atâ’î’nin sözlerinin bir

³² Ahmed b. Mahmud,, *Selçuknâme*, C.1.,s.XIII.

³³ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C.1., s.X.

tekrardan öteye geçmediğini, eser hakkında verilen kaydın (Atâi ye Katip Çelebi) kesenlik kazanmış bir kayıt olmadığı görüşünü ileri sürmektedir.³⁴

Eser, ilk başta önemsiz görülmekte ise de, Osmanlı Devleti zamanında Selçuklular ile ilgili olması ve bunun da Türkçe'ye tercüme edilmesi açısından önemlidir.

³⁴ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C.1., s.XIV.

K. BAYPARS TARİHİ

Baypars Tarihi'nin yazarı kesin olarak belli olmamakla beraber Zehebi'nin büyük tarihinde bu Hükümdar hakkında yazılmış iki eser vardır. Bunlardan birincisi, H.684 (1285)'te vefat eden İbn Şeddad (Muhammed b. İbrahim b. Ali b. Şeddad'dır.)'ın Siretü'z Zahir Baypars'tır.³⁵

İkinci eser ise H.692 (1292) de vefat etmiş olan İbn Abduzzahir'in Siretü's Sultan el- Melikü'l-Bayparstır.³⁶

İbn Şeddad, Halep'te doğmuş idi. Bir kısmı bize kadar ulaşmayan muhtelif tarihi eserlerin, Bu arada Suriye ve el Cezire'nin tarihi coğrafyasına ait iki ciltlik el-Alâku'l Huzire fi zikr ümeraü's-Şam ve'l -Cezire'nin müellifidir. Bu kitap hakkında Sobernheim'in Centenaric della Hascita di M.Amari(U-152 v.d.)'de istişar evlemiş olan İbn saddads Dars tellung der Geschichte Baalbeks Mittelalter adlı yazısında bilgi vardır.³⁷

İbn Abduzzahir ise, Kahire'de 9 Muharrem 620(1223)'de ölmüştür.Hayatı hakkında fazla bir şey bilinmiyor ise de, el-Melikü'z-Zahir Baypars, el-Mansur kalâ-un el-Eşref Halil gibi bahri Memlüklüler zamanında Hususi kâtip, Kâtibü's-sirr veya Divânü'l-İnşâ sıfatı ile mühim bir etkisi vardır. İbn Abduzzahir'inbu sıfatla giriştiği işler, gelen mektupları okumak ve bütün mühim mektupları ve vesikaları yazmaktan ibaretti. İbn Abduzzahir'in Kitabü'l-Revzau'l-Bahiyeü'z-Zahire fi Hitatu'l Nuizziye el Kahire adlı eserine de büyük ehemmiyet verilmektedir.³⁸

Bu eser,Edirne Selimiye kütüphanesinde bay pars tarihi'nin ikinci cildir.Bu cilt in üzerinde ne zaman,nerede,kim tarafından yazılıp telif edildiği konusunda bilgi yoktur.Birinci yapraktan sonra ufak bir eksiklik vardır. Eserin sonu da eksiktir. Bay parsın biyografisinin kısımlarını oluşturan bablardan on beşinci bab eksiktir.eserin hicretin yedinci asrında Kıbrıs ta yazılmış ilk sayfasının dışındaki basit tezbihte bunu

³⁵ Baypars Tarihi, s.X.

³⁶ Baypars Tarihi, s.XI.

³⁷ İslam Ansiklopedisi, "İbn Şeddad" mad. C. 5, s.825.

³⁸ İslam Ansiklopedisi, "İbn Abduzzahir" mad. C.5, s.695.

göstermektedir.ilk yaprağın dışındaki(Tağamedullahu birahmetini) duasından bunun Bay parsın ölümünden sonra yazıldığı ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca yapılmış olan lisan ve imla hataları, bize bir mitellifin yapamayacağı düşüncesini vermektedir.Sayfaların yan kısımlarında sonradan yazıldığı ortlayan eklemeler vardır.³⁹

---

³⁹ **Baypars Tarihi**, s. IX-X, (Trc. Şerafeddin Yaltkaya.)

L. İBN'ÜL-ESİR "KÂMİL Fİ'T-TARİHİ"

İbn'ül-Esir, 1160'da Cezir'de doğmuş ve 1234'de Musul'da vefat etmiştir.

İbnü'l-Esir, hayatını tahsil tedris ve eser yazmakla geçirdi, Nadiren Musul Sahibi, Bazı siyasi işler için Bağdad'daki mühim devlet adamlarının yanına gönderildi. Bir çok alimlerin İbnü'l-Esir'den rivayet ve hadis nakletmişlerdir. İbn Halikan, çocukluğunda Halepte ona tesadüf ettiğini sık sık yanına gittiğini bildirmektedir.⁴⁰

En tanınmış eseri incelediğimiz eser olan el-Kamil fi t-Tarihtir. 12ciltten oluşan bu eser h.628(1232) yılına kadar Müslümanların siyasi tarihleri konusunda önemli bir kaynaktır.

İbnü'l-esirin bu eseri, dayanmış olduğu kaynaklar açısından önemlidir. Bu eserinde hem sözlü hemde yazılı kaynaklara baş vurmuştur. Hükümdarların halife ile mücadelelerinde bir tarafgirlik sezilmekte isede bu eserin önemini düşürecek seviyede değildir.

Talas Savaşı'nda Müslüman Araplarla birlikte hareket ederek Çinlileri büyük bir yenilgiye uğrattıran Türkler, bu tarihten itibaren kitleler halinde müslüman olmaya başladı.

Uygur Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Türkistan'da iç karışıklıklar başlanış, buna ek olarak salgın hastalıklar, iklim değişimleri ve Çin baskısı ... gibi sebeplerde eklenince Türk boyları tekrardan Türkistan dışına göç etmeye başlamıştı.

Türkistan'da bağımsız hareket edecek bir yer bulamayan Oğuzlara mensup bir Türk boyu Aşağı Türkistan'a doğru hareket etmişti, bu Türk boyu bir ara samanoğulları Devleti'ne sığınmış ise de daha sonra Gazneli, Karahanlı ve Samanoğulları Devletleri sınırında hareket etmeye başlamıştı. Bu Türk boyuna beyleri olan Selçuk Bey'den dolayı Selçuklular denilmiştir.

Selçuklular, Selçuk Bey'in ölümünden sonra torunları Tuğrul ve Çağrı Bey'in döneminde bağımsızlığını kazanmıştır. Bu beyler zamanında bütün Ortadoğu ve

⁴⁰ İslam Ansiklopedisi, "İbnü'l-Esir", mad., C. 5 II, s.852

Anadolu'nun bir kısmı Türk hakimiyetine girmiştir. Bu tarihten itibaren Selçuklular yeni bir devlet kurara iken İslamiyetinde koruyuculuğunu ve bayraktarlığını yapıyorlardı.

1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'nun kapıları sonuna kadar Türklere açılıyor ve Anadolu da Türkiye Tarihi başlıyordu. Türkistan'daki Türk boyları engellenemez bir şekilde Selçuklu topraklarına girecek Anadolu'ya ve Ortadoğu'ya yerleşecektir

İşte bu çalışmada Anadolu'nun ebedi Türk vatanı olmasını sağlayan, İslam Devleti'nin ve İslamiyetin o yıllarda Şii ve Batını tehditlerine karşı koruyan bu devletin kültür tarihi incelendi.

I. BÖLÜM

I. İDARİ HAYAT

A. SARAY HAYATI

Selçuklu Devleti Türk ve İslam menşinden gelen unsur ve müesseselerin imtizaciyle kurulmuş bir imparatorluk idi. Onun göze çarpan ilk hususiyeti, Gök-Türklerde ve Karahanlılarda bütün belirtileriyle ortaya çıkan, eski Türk feodal sistemine sahip oluşu idi. Selçuk'un oğulları daha babalarının ölümüne müteakip en zayıf ve buhranlı zamanlarda bile, kendilerine mensup göçebelerin başında zümrelere ayrılmıştı.⁴¹

Selçuklu Devleti daha kuruluşta üçe ayrılmıştı. Çağrı Bey ve İnanç Yabgu kendi ülkelerinde Tuğrul Bey'den sonra kendi adlarını hutbede okutuyor, namlarına sikke bastırıyor, karılarında nevbet çaldırıyor, başlarında çetir taşıyor, kendilerine mahsus hükümet idaresi ve ordulara sahip bulunuyor ve bu suretle fiili ve hukuki bütün hakimiyet haklarını ellerinde tutuyorlardı.⁴²

Bütün Türk devletlerinde görülen devleti hanedan ailesinin müşterek malı sayan siyasi hukukun Selçuklu devletinde de uygulanmış bundan dolayı da her sultanın ölümünden sonra devlette iç karışıklıklar çıkmış, yeni gelen sultan taht kavgalarıyla uğraşmıştır. Bu olumsuzluğu ortadan kaldırmak için Selçuklu sultanları veliaht tayininde gittiyse de bunda tam bir başarı sağlanamamıştır.

1. Hükümdarlık Adları

Selçuklularda hükümdarlık babadan oğula geçen bir sistem dahilinde işliyordu. Selçuklu hükümdarlarının kullandıkları ünvanları belirtecek olur isek;

⁴¹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ankara, 1965, s. 217

⁴² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.217

a. Hakan :

Hakan, ünvanı İslamiyet öncesi Türklerde çokça kullanılan bir unvan olup aşağıda vereceğimiz örneklerde de görüleceği üzere Selçuklularda da kullanılmıştır.

Türk Hakanı'nın Tirmiz'e yürüyüp tahrip ve yağma etmesi üzerine, harekete geçen Alp Arslan onu şehirden uzaklaştırdı.⁴³

Türk Hakanı Tirmiz'e gelerek orasını harap ve ahalinin emvalini yağma etti. Alp Arslan'ın Hakanı inhizama uğratması üzerine Hakan Buhara tarafından gelerek Ceyhun kenarında çadırlarını kurup sulh talebinde bulundu.⁴⁴

c. Melik:

Melik ünvanı, daha çok hükümdar çocukları için kullanılmasına rağmen bazı tarihçiler bu ünvanı hükümdarlar için kullanmıştır.

Hazar elçisi tam varmıştı ki Mervan askerleriyle göründü. Elçi Mervan'ın harb ilan ettiğini ve çok sayıda askerle geldiğini haber verdi. Hazar Meliki arkadaşlarıyla istişare etti.⁴⁵

Cent Meliki onu (Sultan Alp Arslan) karşılayıp itaat arz etti ve muazzam hediyeler verdi.⁴⁶

Merv fakihlerin Selçuki Meliklerinden aman dilediler. Melikler fakihlerin arzusunu yerine getirdiler.⁴⁷

d. Sultan:

Selçuklularda hükümdarlar tarafından en fazla kullanılan ünvanıdır. İslamiyet sonrası Türk hükümdarlarının geneli sultan ünvanını kullanmışlardır.

Oğlu Mahmud (Nasrüddevle Sebükteğ'in veya Sebüktekin'in oğlu) ilk defa Sultan ünvanını alan hükümdardır. Ondan önce hiç kimse bu ünvanı almamıştı.⁴⁸

⁴³ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, C.11, s.21

⁴⁴ Sadruddin Hüseyinî, *Ahbar u'd-Devleti...*, s. 19-20

⁴⁵ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil...*, C. 5, s.146

⁴⁶ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil...*, C.11, s. 58

⁴⁷ Sadruddin Hüseyinî, *Ahbar u'd-Devleti...*, s. 6

⁴⁸ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil...*, C. 9, s. 109

Sultan Alp Arslan bu sene (H. 457, M. 1064-1065) Ceyhun'u geçip Send ve Sayran üzerine yürüdü.⁴⁹

Gelen mektuba bir cevap yazıp gönderdiler. Bu mektupta "azmimiz bütün memleketlerini elinden almak ve tahtına geçip yerine geçip Sultan olmaktır."⁵⁰

2. Hükümdarlık Alametleri

Bütün Türk devletlerinde olduğu gibi Selçuklularda da hükümdarlık alametleri ve belirtkeleri vardır. Hükümdarlığını ilan eden kişi bu alametlerin bir çoğunu yerine getirmek zorundadır. Bu alamaetler, hutbe, nevbet, gaşiye, çetr, sikke, otağ, taht, biat, culüs, kös...v.b. dir. Aşağıda bu alametler hakkında örnekler vereceğiz.

a. Hutbe:

Aşağıda da görüleceği üzere Selçuklularda en fazla kullanılan hükümdarlık alameti hutbe okutma geleneğidir. Hutbe, Cuma namazlarında hutbe esnasında hükümdarın adının övgü ile zikredilmesi işidir. Hutbe okutma gelenegi hakkında birkaç örnek verecek olur isek;

İlk Selçuklu hükümdarlarından Tuğrul ve Çağrı Beylerin hutbeleri hakkında şöyle bir kayda rastlarız. "Çağrı Bey, Davud Merv'e döndü, halka çok iyi davrandı ve 428 yılı Receb ayının ilk Cuma günü (22 Nisan 1037) burada Çağrı Bey adına hutbe okundu. Hutbede adı "Melikü'l-Mülük" unvanıyla zikredildi."⁵¹

Sultan Melikşah'ın hutbesi hakkında ise şöyle bir kayda rastlarız; "Sultan (Melik Şah) Özkent'e kadar geldi ve burada Kaşkar Hükümdarına elçiler gönderip hutbenin kendi adına okunmasını ve sikkenin kendi adına basılmasını istedi."⁵²

Yine Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleymanşah'ın Melikşah için okuttuğu hutbe ise şöyle kayd edilmiştir. "Süleymanşah gönderdiği ulaklarla zaferini Melikşah'a bildirdi. Bu çevreyi tamamıyla elde ettikten sonra "Sikke ve hutbeyi" Melikşah adına çevirtti."⁵³

⁴⁹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 58

⁵⁰ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 12

⁵¹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil...*, C. 9, s. 366

⁵² İbnü'l Esîr, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 195

⁵³ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar ve Müsâyeretü'l-Ahyar*, s. 115

Anadolu Selçuklu hükümdarı Sultan Gıyaseddin Mesud'un tahta çıkarak hutbe okutması şu şekilde kayd edilmiştir. "Gıyaseddin Mes'ud, tahta çıkar çıkmaz Bağdat Halifesine adam göndererek adına hutbe okutulmasını diledi."⁵⁴

Hutbe okutma ile ilgili diğer kayıtlar ise aşağıda belirtilmiştir.

Meğer o sırada Haleb'in Mahmud b.Züabe isimli bir emiri vardı. Haleb'in içinde ve etrafındaki kalelerde hutbeyi Sultan adına okutup, birbirine mektuplar gelip gider, Sultan ile daima dostluk kurardı.⁵⁵

Cimri taraftarları Konya'da saltanat sarayının bütün mal ve hazinelerini yağmaladılar. Alçak bir şeytan Süleyman tahtına oturdu. Cimri'nin adına hutbe okundu.⁵⁶

Sungur, el-Lihaf'da tek başına kaldı ve orada Melik Muhammed adına hutbe okuttu.⁵⁷

Bu sene Muharrem ayında (Temmuz 1117) İldeniz'in yanında bulunan Sultan Tuğrul b.Arslan b.Tuğrul b.Muhammed b.Melikşah adına hutbe okundu.⁵⁸

Hutbeyi göz boyamak gayesiyle Sultan Mes'ud adına okutuyorlardı. Bunlar Tuğrul Bey, Davud (Çağrı Bey) ve Yabgu olmak üzere üç kardeşiler.⁵⁹

Tutuş, Sultan olarak kendi adına hutbe okuttu.⁶⁰

Tuğrul bey, el-Basasiri ve Kureyş'e haber göndererek Halifenin sarayına iade edilmesi halinde Irak'a gitmeyeceğini adına hutbe okunması ve sikke basılmasıyla iktifa edilebileceğini bildirdi.⁶¹

Kılıç Arslan Sultan Muhammed'in hutbesini keserek kendi adına okuttu.⁶²

⁵⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar...*, s. 119

⁵⁵ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 84

⁵⁶ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar...*, s. 205

⁵⁷ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 193

⁵⁸ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 357

⁵⁹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil...*, C. 9, s. 350

⁶⁰ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil...*, C. 9, s. 189

⁶¹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil...*, C. 9, s. 489

⁶² Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C.2, s. 147

Amidülmülk için ters gittiğini ve vaziyetin aleyhine döndüğünü görünce Rey’de hutbenin önce Sultan Alp Arslan, sonrada kardeşi Süleyman adına okunmasını emretti.⁶³

b. Nevbet Çaldırma:

Selçuklular’da sultanların kapılarında beş nevbet, meliklerin kapılarında üç nevbet çalınması adettendi.selçuklulardaki nevbet çaldırma geleneğine örnekler verecek olur isek;

Bir tarihçimiz, “Halife ve Sultan Sencer, Anadolu’da yaptığı gazalar ve kazandığı zaferler dolayısıyla, Danişmendli Emir Gazi’ye sancak ve meliklik ünvanı tefviz ederken kapısında çalınmak üzere birde nevbet göndermişlerdi.”⁶⁴ der.

Selçuklu Sultanı Sencer’in yeğeni şehzade Mahmut’u İsfahan’da ziyareti ile ilgili kayd tutulurken nevbet çalınması geleneğide şu şekilde belirtilmiştir. “

Sadüddeve Gavher ayın bu yılın Muharrem ayında (Temmuz Ağustos 1078) Bağdat’a vardı ve evinin kapısında beş namaz vaktinde nevbet çaldırdı. Gevher ayın daha önce de böyle bir talep de bulunmuş, fakat böyle bir gelenek olmadığı için isteği kabul edilmemişti.⁶⁵

Müeyyidülmülk b.Nizamülmülk İsfahan’dan Bağdat’a geldi. Amidüddeve b.Cübeyr kendisini karşılamaya çıktı. Müeyyidülmülk Nizamiyye Medresesinde misafir oldu ve kapısı önünde üç namaz vaktinde nevbet çaldırdı.⁶⁶

471 senesi Muharremde, Sadüddeve Gübrain Sihnlelikle Bağdat’a geldi, kapısı önünde üç namaz vakti davul çaldırdı.⁶⁷

Mes’ud adına Sultan adına hutbe okuttular ve beş nevbet çaldırdılar.⁶⁸

İbn Dekla yanında bulunan Melik Mahmud adına hutbe okutup onu kaleden indirdi, kapısında beş nevbet çaldırdı.⁶⁹

⁶³ İbnü’l Esîr, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 44

⁶⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 294

⁶⁵ İbnü’l Esîr, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 108

⁶⁶ İbnü’l Esîr, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 129

⁶⁷ İmadüddin İsfahânî, *Zubdetu’n-Nusra ve Nuhbetu’l-Uhra*, s. 53

⁶⁸ İbnü’l Esîr, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 447

⁶⁹ İbnü’l Esîr, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 222

Sultan Sencer'de Mahmud'a kendi tarafından bir elçi gönderdi ve Mahmud İsfahan'dan hareket etti. Fakat amcası Sultan Sencer ile mülakat etmeden önce veziri kendisi ile görüştü ve kendisine amcasının yanına gittiği vakitle saltanat merasiminden olan Nevbeti'l-Hamra'yı terk etmesini sevda ve beyza nevbetlerinde nazil olmasını ve beş nevbet vurulmasını ve huzuruna dahil olduğu vakitte yeri öpmesini ayakta durmasını yalnız bargahtan suradaka kadar yayan gitmesini, amcası ile bir odada kalmayıp çadırının yanında bir yere nazil olmasını kendisine vasiyet etti.”⁷⁰

Nevbet geleneği hakkındaki diğer kayıtlar ise şu şekildedir.

Sultan (Mes'ud) Mahmud'un oğlu Muhammed ve Melikşah olduğu halde İsfahan'a geldi. O iki şehzadeyi İsfahan'da tahta oturttu, onlar için beş nevbet çaldırttı.⁷¹

Boz-aba yanında Sultan Mahmud'un iki oğlu Muhammed ile Melikşah olduğu halde yola çıktı. İsfahan'a gelerek onu fetih ile valiliğini Sadrettin b.el-Hocendi'ye verdi ve iki meliki tahta oturtarak onların namına beş nevbet çaldırttı.⁷²

Kızılarıslan, Tuğrulu getirdiği gibi yakaladı ve kalelerden birine hapis etti. Kızılarıslan günde beş nevbet davul vurdurdu. Bir gece Hemedan'da boğazlanmış olarak yatağında bulundu.⁷³

c. *Sikke:*

Türk devletlerinde en önemli hükümdarlık alametlerinden biride sikke (para) bastırma gelenegidir.tahta çıkan hükümdar para bastırır ve bu paranın üzerine kendi adın yazdırır ve tuğrasını bastırırdı. Bu sayede hükümdarlığını resmileştirmiş olurdu. Bu adet hakkında örnekler verecek olur isek;

Türk ve Çin ülkelerin sonundan Yemen'in ucuna dek olan yerlerde Melikşah adına hutbe okunur ve onun adına sikke basarlardı.⁷⁴

⁷⁰ Sadruddin Hüseyinî, *Ahbar u'd-Devleti...*, s. 62

⁷¹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C.2, s. 72

⁷² Sadruddin Hüseyinî, *Ahbar u'd-Devleti...*, s. 88

⁷³ İmadüddin İsfahânî, *Zubdetu'n-Nusra...*, s. 259

⁷⁴ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C.2, s. 20

Kirman Şahı, Alp Arslan'a karşı olan itaati, dostluk ve sevgiyi ortadan kaldırıp, açtıkça isyan etti. Vezir onu o şekilde azdırdı ki, Kirmanda hutbeyi kendi namına okutup adına sikke bastırdı.⁷⁵

Sultan Sencer birçok memleketin Sultanı idi. Nihavent, Irak, Semerkand, Horasan, Taberistan, Kirman, Sicistan, İsfahan, Hemedan, Rey, Azerbaycan, Ermeniyye, Arran, Bağdat, Musul, Diyarbekir, Rebia, Suriye, Mekke, Medine ve Yemende Sultan Sencer ismine hutbe okunup sikke basılırdı.⁷⁶

Hutbe Sultan Tuğrul adına okundu ve sikke onun ismine basıldı.⁷⁷

Sencer Gazne ve Semerkand'dan Horasan'a, Taberistan, Kirman, Sicistan, Hemedan, Rey, Azerbaycan, Ermeniyye, Erraniyye, Bağdat, Irakeyn, Musul, Diyarbekir, Diyar-ı Rebi'a, Şam, Haremeyn'e kadar tanrı tarafından kimseye nasip olmayan bir saltanata nail oldu. Bu memleketlerde adına paralar basıldı, padişahlar önünde baş eğerdiler.⁷⁸

Tuğteğ'in Dimaşk'ta Rıdvan adına hutbe okutup para bastırması kararlaştırıldı.⁷⁹

Atabek İldeniz ile anlaşmak için, evvelce onun yanında bulunmuş olan Melik Arslan'ı kendisine veliaht yaptılar. Hutbe ile sikkeye onun da adını soktular.⁸⁰

Hutbe onun namına okundu, para onun adına basıldı.⁸¹

676 hicret yılı Zilhicce ayının 10. Perşembe günü (13 Mayıs 1277) kalenin kapısını açtılar, Cimri kaleye girdi. Selçuk Oğulları tahtına oturdu. Kadılar, emirler, hafızlar çağrıldı, meclis kuruldu. Namaz vaktinde camiye gitti. Hutbe onun namına okundu. Sikke onun adına basıldı.⁸²

⁷⁵ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C.2, s. 70

⁷⁶ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C.2, s. 48

⁷⁷ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C.2, s. 123

⁷⁸ Sadruddin Hüseyinî, *Ahbar u'd-Devleti...*, s. 65

⁷⁹ İbnü'l-Adîm, *Bugyet ut-taleb...*, s. 95

⁸⁰ Râvendî, *Rahat us-sudûr*, C. 2, s. 264

⁸¹ İbn Bibi, *El-Avamirü'l-Alaiyye* s. 90

⁸² İbn Bibi, *El-Avamirü'l-Alaiyye* s. 294

d. Gaşiye:

Türklerde hükümdarlık alametlerinden biride gaşiye geleneğidir. Gaşiye bir tür gösterişli eğer örtüsüdür. Gaşiye geleneği hakkında bir kaynak şöyle demektedir.“Sultan AlpArslan bu sene (H. 458, M. 1065-1066) Rayegan’a gitti ve şehrin dışında konakladı. Devletinin emirleri de yanındaydı. Onlardan kendisinden sonra oğlu Melikşah’ı Sultan tanıyacıklarına dair söz ve yemin aldı, sonra Melik Şah’ı bir ata bindirdi ve eğer örtüsünü (gaşiye) omzuna alıp onun adına yürüdü.”⁸³

e. Diğer Hükümdarlık Alametleri

Hükümdarlık ile ilgili diğer adetler hakkındaki kayıtlar ise şöyledir.

Süleyman-Şah başında çetr olduğu halde Bağdat’a girdi (25 Şubat 1156) kadar Bağdat’ta kaldı.⁸⁴

Emir Kumac, el altından Oğuz Beylerine çetr ve hil’at gönderip saatlerde bulundu.⁸⁵

Kösleri develere yüklediler, altı günde Rey’dan Nisalbur’a ulaştılar.⁸⁶

Halife, Bağdat’ta ikamet ettiği müddet içinde Aydoğmuşa karşı iyi davranmış, ona çeşitli ikram ve izzetlerde bulunup hil’at giydirmek suretiyle yüceltmış, emirlik alameti olarak kös ve benzeri şeylerle ihtiyaç duyacağı her şeyi vermişti.⁸⁷

Bunlar (Gazne ordusu) tam ihtiyatsız ve yağmada düşmanı yok sanıp, kimi yatıp kimi otururken, tabl ve nakkare çalıp bir aradan hücum edip Gazne ordusuna göz açtırmayıp çoğunu kılıçtan geçirip kırdılar.⁸⁸

Amidülmülk, Alp Arslan’ı hadem ve haşemi davul ve alemi, Arap ve Acemi içinde olarak istikbal etti ve onu sedire oturttu.⁸⁹

⁸³ İbnü’l Esîr, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 59

⁸⁴ İbnü’l Esîr, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 177

⁸⁵ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C.2, s. 76

⁸⁶ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C.2, s. 145

⁸⁷ İbnü’l Esîr, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 257

⁸⁸ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C.1, s. 10

⁸⁹ İmadüddin İsfahânî, *Zubdetu’n-Nusra...*, s. 28

Tuğrul Beyin bayrakları doğudan görüldü. Onun ortaya çıkışı ile Mes'ud b. Sebüktegin'in ölümü arasında sekiz yıl vardır.⁹⁰

Sultan ayağa kalktı. Mahmud Sultanın elini öpüp karşısında oturdu. Ondan sonra Sultan yer gösterdi, hepsi oturdular. Sonra Sultan Mahmud'a çeşitli hediyeler bağışladı. Altın ve gümüş takımlı at ve katırlar, altın ve gümüş kemerler, kös, bayrak, davul ve çadırlar verdi.⁹¹

Sultan (Melik) Sencer Horasan'a hakim olunca Muhammed Harezmsah'ın Ve Harezm ve çevresine hakimiyetini onayladı.⁹²

Berkyaruk'un Sultanlığının tasdik edilmesine dair, menşur, tuğra çekilmesi için halifeye arz edildi.⁹³

Sencer'in alameti altta tuğra kavis ve üstte bismillah, tevekkeltü Al-Allah (Allah'ın adıyla başlarım, Allah'a tevekkül ettim) idi.⁹⁴

Tuğman, (Halep valisi) tekii, İzzettin Mes'ud ile kendisi aralarında belirlenen alameti kapsamı ve sadece yazı olmasını ileri sürerek kabul etmedi. Her ikisi arasında alamet "geyik (gazel) resmi" idi.⁹⁵

Vezir Nizametdin ona (Sultan Mahmud) çeşitli nasihatlerde bulunup "Sultan Sencer'in huzuruna dahil olduğun zaman saltanat usullerini terk et, itaat yoluna git, saltanat adetinden üzerine kırmızı giymek nevbetini terk et, karşısında yer öpüp oturma. Günde beş kere nevbet çaldırmaktan vazgeç. Bir nevbet karalar ve bir nevbet aklar giy" dedi.⁹⁶

Sultan Alp Arslan müstakil padişah olup bütün asker ona biat etti.⁹⁷

Nasırüddeve Sebüktegin ölünce ordu İsmail'e beyat etti ve bağlılık andı içti. İsmail'de onlara cülus bahşişi dağıttı.⁹⁸

⁹⁰ Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 3

⁹¹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C.1, s. 87-88

⁹² İbnü'l Esîr, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 226

⁹³ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 185

⁹⁴ İmadüddin İsfahânî, *Zubdetu'n-Nusra...*, s. 155

⁹⁵ İbnü'l-Adim, *Bugyet ut-taleb fi târih Halep*, s.136

⁹⁶ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 2, s.45

⁹⁷ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s.54

⁹⁸ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil...*, C. 9, s. 109

Emir Ayaz, otağ, çadır, çetr, şemse ve Sultanın ihtiyaç duyduğu diğer saltanat alametlerini hazırlatıp onlara oğlu Melikşah'ın alametini koydurdu.⁹⁹

Sultana padişahlığının ziyneti olan alet ve edevat, lazım zaman için iddihar edilmiş mallar, çadırlar ve otağ-ı şahiler, arabi atlar ve eşya ve elbise götürüldü.¹⁰⁰

Çağrı Bey, Altuntak'ın Belh'e emir olduğunu işittiği zaman, askeri ile birleşip berh üzerine gitti. Çadır ve otağa kurulup Çağrı Bey padişahlık tahtına geçip oturdu. Emir eyledi. Katipler ellerine kalem alıp, Altuntak'a mektup yazdılar.¹⁰¹

Çağrı Bey, korkuyu bırakıp, Sultanın otağına girip tahtına geçip oturdu.¹⁰²

3. Hakimiyet Anlayışı

Yukarıda saray hayatı konusunda da belirttiğimiz gibi Selçuklularda devlet hükümdar ailesinin ortak malı sayılıyor ve bundan dolayı da taht kavgaları yaşanıyor. Biz bu bölümde taht mücadeleleri ve hakimiyet anlayışı hakkında devrin kaynaklarında belirtilen konuları aktaracağız.

Selçuklu Sultanı Melikşah ile Amcası Kavurd arasındaki mücadele şu şekilde belirtilir. “Melik Kavurd, Melikşah'a mektup gönderip “ben padişahın büyük kardeşi ve arkadaşım, sen küçük oğulsun. Benim şah, senin vezir olman gerektir. Hükümdarlığa senden daha layık ve daha salahiyyetliyim” dedi. Melikşah'da cevabında “Oğul var iken kardeş miras yemez, senin bu dediğin sözü kimse demez” dedi. Ayrıca Emir Temirek Melik Kavurd'a mektup gönderip “askerinin azgınlığının sözüne itaat edip, kardeşinin oğluna muhalefet etme. Yavru horoza mukavemet edemez, gel yine tabi ol. Aranızda dostluk ve sevgi olsun” dedi.¹⁰³ Yine bir başka kaynak ise “Kavurd, Sultan Melikşah'a “ben büyük kardeş ve sen küçük oğulsun, ben senden daha ziyade kardeşim Sultan Alp Arslan'ın mirasına layığım” diye yazdı. Melikşah cevabında “oğul mevcut iken kardeş mirasa konmaz” dedi.¹⁰⁴ demektedir.

⁹⁹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 308

¹⁰⁰ İmadüddin İsfahânî, *Zubdetu'n-Nusra...*, s. 209

¹⁰¹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 27

¹⁰² Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 26-27

¹⁰³ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 117

¹⁰⁴ Sadruddin Hüseyinî, *Ahbar u'd-Devleti...*, s. 39

Yine Anadolu fatihi Süleymanşah'ın babası Kutalmış ile selçuklu Sultanı Alparslan arasındaki mücadele ise şu şekilde belittiriyor. "Rum Meliklerinin atası Kutalmış, beylerini ve kumandanlarını bir yerde topladı. "Tuğrul Han yerine ben değil, Alp Arslan Sultan oldu. Ayrıca ben ondan daha yaşlı ve saltanata daha lâyığım. Şimdi onun padişah olup, benim ona bakıp durmam doğru değildir" dedi".¹⁰⁵

Yine Sultan Alparslan'ın şu konuşması ise Türk devletlerinde görülen hakimiyetin Allah'a dayandırılması inancına iyi bir örnektir. "Bilirsin biz otuz kişiyle üç yüz kişilik düşman karşına çıktık ve onları malub ettik. Biz üç yüz kişiyle onların üç bin kişilik ordusunu yendik. Üç bin kişiyle ise, onların otuz bin kişilik ordularını defettik... Başlangıçta küçük ve tabi bir cemaat iken şimdi kendilerine tabi olunan hükümdarlar olduk. Allah'ın bize verdiği bunca nimete böyle nankörce karşılık vermek gerekmez."¹⁰⁶

4. Metbuluk ve Tabilik İlişkileri

Selçuklular kuruluşundan kısa bir süre sonra gülenmişler ve devrin en güçlü devletlerinden biri durumuna gelmişlerdir. Devletin güçlenmesiyle birlikte devlete bağlı (metbu, tabi) beyler ve devletler oluştu. Selçukluya bağlı bu beyler ve devletler bir düzen içinde tabiliklerini hükümdara arz ederlerdi. Aşağıda bu konuyla ilgili kaydlar örneklendirilmiştir.

Tuğrul Bey halifenin elini öpüp gözüne koydu. Halife ona, önünde duran diğer bir kılıcı uzattı. İki kılıç kuşatmakla, iki devletin idaresini tevdi etmiş olduğundan Tuğrul Beye şark ve garbın padişahı diye hitap etti. Ahitnamesini ihzar ederek işte bu bizim ahitnamemizdir, onu sana arkadaşımız Muhammed b.Mansur b.Muhammed okur, bu bizim senin nezdinde emanetimizdir ki bunu hıfz ve hırsaset et.¹⁰⁷

Sultan Tuğrul askeriyle beraber halifeyi karşılamaya çıktı. Kaim Biemrillah'ın suradığını görür görmez attan kendisini aşağı atarak yere kapandı, yedi defa yeri öptü sonra Halife minderini aldı ona uzattı, mümaileyh olarak öptükten sonra yere serip

¹⁰⁵ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 54

¹⁰⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 130

¹⁰⁷ İmadüddin İsfahânî, *Zubdetu'n-Nusra...*, s. 11

üzerine oturdu. Sonra Halife cebinden Beni Büveyh'den kalma yakut ve on iki tane inci çıkardı. Sultan bunları kabul edemeyeceği beyan ile itizar etti.¹⁰⁸

Halife, Rebiü'l-evvel'in beş Pazar günü (14 Ocak 1133) Sultan Mes'ud'a hil'atler giydirip hediyeler verdi ve "bu nimetleri şükür ile karşıla açık olarak Allah'tan kork ve günahattan çekin" dedi.¹⁰⁹

Tuğrul kardeşi İbrahim Yınal'ı katledip Emirü'l-Müminin'in durumunu duyduğu zaman, Besasiri'ye kinlenerek Bağdat üzerine yürüdü. Kureyş b.Bedran'a mektup gönderip Halifeyi ağırlayarak ve saygı göstererek "çabuk Dar-ı Hilafete götürüresin, yoksa ibret için seni dünyaya seyrettirirdim" dedi. Kureyş b.Bedran korkudan titreyerek Halifenin yanına gitti, ayağına yüz sürüp özür diledi.¹¹⁰

Sabran Meliki Cend Han, Sultan Alp Arslan'ı bir çok hediyelerle karşılayıp saygı gösterdi.¹¹¹

Sultan (Alp Arslan) Kirman'a vardığı zaman, Kirman'ın Hanı Kara Arslan (Kavurd) Sultana itaat, sevgi ve dostluk göstermişti.¹¹²

Sultan "bize bağlılığı ve sorumluluğu olan kişi, bizim kendi ileri gelenlerimizden olmaktan vazgeçip bizim geldiğimizi görüp, karşılayacak iken, hisarına girip oturup, hisar üzerine mancınıklar ve savaş aletleri kurar ve bizim ile savaş esaslarını başlatır, bunun gibi fesat ederse biz onu kendi haline bırakmayız. Hizmetimize getirmeyip huzurumuza ulaştırmadıkça, bizim Sultanlar arasında ne hizmetimiz ne hürmetimiz ve hükümdarlar arasında ne kadar şerefimiz ve rağbetimiz kalır" dedi.¹¹³

Romanos, Sultan Alp Arslan'ın karşısında ayakta durdu, yüzünü yere sürdü. Ondandır izin alıp yola çıktı. Sultan ona bir sancak verdi. Beyaz ipekten yapılmış bu sancağın üzerinde "Lailaheillallah Muhammedün Resülullah" yazılmıştı.¹¹⁴

¹⁰⁸ Sadruddin Hüseyinî, *Ahbar u'd-Devleti...*, s. 15

¹⁰⁹ Ahmed b.Mahmud, *Selçuknâme*, C. 2, s. 57-58

¹¹⁰ Ahmed b.Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 41

¹¹¹ Ahmed b.Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 69

¹¹² Ahmed b.Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 70

¹¹³ Ahmed b.Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 86

¹¹⁴ Ahmed b.Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 106-107

İbn Ammar, hisarı aldı ve hutbeyi Bağdat Halifesi Muktedi ve Sultan Melikşah ismine okutup, sikkeyi onlar adına bastırdı.¹¹⁵

Sultan, Halifenin elini öpmekten çekindi. Yüzüğünü sundu. Sultanda alıp öperek yüzüne sürdü. Halife üç bayrak verdi. Sonra Sultan Halifeyi selamlatıp dışarı çıktı. Halk önünce ve ardınca seyirdip giderler. “başarın ve kudretin çok olsun” diye dua ederlerdi.¹¹⁶

İnanç, Sultan Sencer’in memlûklerinden biriydi. Oğuz fitnesi huzur edince, Horasandan kaçtı ve Rey’e varıp istila ederek orada ikamet etti. Hemedan, İsfahan ve diğer bazı yerlerin sahibi olan Sultan Muhammed-Şah hizmetçiler ve hediyeler gönderip onu razı etti, ona itaat ettiğini bildirdi.¹¹⁷

Fadlan, Gence ve civarının valisiydi. Vezir Nizamülmülk bunun memleketine gitti. Fadlan kendisini karşıladı ve üzengisini öptü.¹¹⁸

Melikşah mevkiyi ve çetresi ile karşılamaya çıktı. Melik kavurt bunu görünce atından indi, yere anlını koydu Sultanın ayaklarına kapandı. Bu hal aradaki karabet hislerini uyandırdı. Sultanın merhametini galeyana getirdi.¹¹⁹

Nizamülmülk Halifeyi dışardan gördü, karşısında yer öpüp yüzünü yere sürdü. Sultana adına Halifeye elçilik yapıp kalbini hoş etti, karşısında durdu ve dua etti. Halifeden elini öpmek için izin istedi. Halifede elini parmaklıktan çıkardı. Nizamülmülk öpüp yüzüne gözüne sürdü.¹²⁰

Kaim Biemrillah’tan sonra Emirü’l-Müminin Muktedi Biemrillah Hilafete geçti. Melikşah bunu da biat etti.¹²¹

Kafir olan Türk padişahı gelip, Sultanın emrine boyun eğdi.¹²²

Bizanslılar çaresiz kalıp sulh yoluna gittiler. Her yıl 1.000.000 dinar göndermek üzere barış yaptı.¹²³

¹¹⁵ Ahmed b.Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 138-139

¹¹⁶ Ahmed b.Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 156-157

¹¹⁷ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil...*, C.11, s. 260

¹¹⁸ Sadruddin Hüseyinî, *Ahbar u’d-Devleti...*, s. 29

¹¹⁹ Sadruddin Hüseyinî, *Ahbar u’d-Devleti...*, s. 39

¹²⁰ Ahmed b.Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 155

¹²¹ İmadüddin İsfahânî, *Zubdetu’n-Nusra...*, s. 56

¹²² Ahmed b.Mahmud, *Selçuknâme*, C. 2, s. 21

¹²³ Ahmed b.Mahmud, *Selçuknâme*, C. 2, s. 21

Şirvanşah'da muhalefet ve inadı bırakıp Sultanın emrine boyun eğdi. Her yıl Şirvan'dan 70.000 dinar gönderecekti. ¹²⁴

Sultan Mahmud'un hatt-ı hareketini kararlaştırmak için Kemamülmülk ile Alibar ve veziri toplandılar. Amcası Sencer'e hürmet için Sultan Mahmud'un saltanat merasimini terk etmesi ve Sencer burada bulunduğu sürece onun hükmü altında bulunması lazım geldiğine karar verdiler. Şöyle ki; “ Sultan geldiği zaman teeddüben onun yedek atına biner devletinin alameti olan kırmızıyı bırakarak Sencer devletinin alameti olan beyaz siyaha intikal eder, Sultan burada kaldığı müddetçe davul vurulmaması emredilmelidir, amcası yanına girdikte yer öpmelidir. Onun önünde ayakta durmalıdır, bargahtan çadıra kadar amcasının üzengisi yanında yayan yürümelidir, amcasından ayrı kendi başına bir çadırdaki bulunmayıp belki amcasının çadırları yanında evlat ve haremi yerinde bulunmalıdır. Amcasının uzaklaşmış olan merhameti yanına avdet etmek için yirmi gün bu hal üzere kalmalıdır. “¹²⁵

Emir Zengi'ye dehşet üstün gelir, adımda bir yer öper, yüzünü yere sürerdi. Emir Zengi Sultana yaklaştığı zaman Sultan yerinden kalkarak Emir Zengi'ye bir iki adım karşı geldi. Sonra Emir Zengi ilerleyerek Sultanın ayağını öptü. ¹²⁶

Müsterşid, Mes'ud'u huzuruna getirerek şöyle dedi: “Bu nimeti şükürle karşıla, zahirde ve batında Allah'tan kork” dedi ve hil'atledi, boynuna sinebend ve koluna bilezik geçirdi sonra Mes'ud, kendisi için ihzar edilen kürsüye oturdu ve yer öptü. Emirü'l-Müminin şöyle dedi: “Kendisini iyi idare edemeyen kimse başkasını idare salih değildir. Allah Teala: “Bir kimse, zerre kadar hayır işlerse onu görür buyurmuştur.” Vezir bu sözleri Farsça olarak ona tekrar ettikten sonra, Sultan Mes'ud çok tazarru ve dua etti. Halife oma iki kılıç kuşattı ve kendi eliyle iki sancak akdetti. ¹²⁷

Vezirin oğlu, Süleyman'ı istikbal etti ve “Emirü'l-Müminin sana selam ediyor ve sana tahiyye gönderiyor” dedi. İbnü'l-Keya-i Herrasi bu selamı Süleyman'a Farisi dili üzerine tercüme ettikte, Süleyman attan indi ve yer öptü. ¹²⁸

¹²⁴ Ahmed b.Mahmud, *Selçuknâme*, C. 2, s. 21

¹²⁵ İmadüddin İsfahânî, *Zubdetu'n-Nusra...*, s. 162

¹²⁶ Ahmed b.Mahmud, *Selçuknâme*, C. 2, s. 111

¹²⁷ İmadüddin İsfahânî, *Zubdetu'n-Nusra...*, s. 162

¹²⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil...*, C.10, s. 142

Halife, ülkenin ve halkın idaresini Sultana tefviz etti ve adaletle hükmetmesini emretti. Sultan Halifenin elini öpmek istedi, ancak halife kabul etmedi. Bu defa yüzüğünü öpmek istedi, bunun üzerine Halife sultana yüzüğünü verdi, o da öptü ve gözüne sürdü.¹²⁹

Sultan Muhammed bu sene Receb ayında (Kasım- Aralık) Bağdat'a geldi. Dımaşk hakimi Atabeg Tuğtegin de Zilkade ayında (Mart- Nisan 1116) Sultanın yanına gelip rızasını talep etti. Sultan da onu huzura kabul edip kendisinden razı olduğunu söyledi ve hil'at giydirip Dımaşk'a geri gönderdi.¹³⁰

Bir defa bir takım kimseler Nizamülmülk aleyhinde isnatta bulunmuşlardı. Sultan Nizamülmülk'ü çağırdı: “ Bu kağıdı al, oku eğer yazdıkları doğru ise halini, ahlakını, ıslah et, eğer yalan söylüyorlarsa onları affet, kendilerini divan işlerinden bir iş vermekle meşgul et, ta ki onlarda böyle iftira ve bühtan ile uğraşmaktan el çeksinler “ dedi.¹³¹

Bir kadın Sultana (Melikşah) gelip, bir şahıstan şikayet etti. “Benim duvarımın üzerinden çıkarak evime girdi, bana el uzattı, benim ile uygunsuz iş yaptı. Feryat ettim olmadı. Sözümü işitmedi, seni Sultana şikayet ve bana yaptığın fesadı ederim dedim dinlemedi. Sultana sövdü ve bana vurup dövdü” dedi. Sultan emir etti, o şahsı huzuruna getirdiler. Yaptığı sabit olup itiraf ettikten sonra, Sultan, o kadının şerefini bozup zorla zina ettiğinden ötürü erkeklik organının ve duvara çıktığın için elinin ayağının ve Sultana dil uzattığın için dilinin kesilmesini ve bu şekilde idare ile halkı yaşayıp bozukluğu gidermelerini emretti. Sonra Sultanın emrini yerine getirip o şahsı hastaneye götürdüler.¹³²

Yapılan en güzel ve en adil işlerden bizi Zengi'nin el-Maarra halkına yaptığı muameledir. Haçlılar el-Maarra'yı işgal ettikleri zaman halkın malına mülküne el koymuşlardı. Bu sene (M. 1137) Zengi orayı fetih edince el-Maarra halkından hayatta olanlar ölenlerin çocuklarını da yanlarına alıp Zengi'nin yanına geldiler, arazilerini geri istediler. Zengi kendilerinden belge istedi, onlar da: “Haçlılar neyiz

¹²⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil...*, C.10, s. 408

¹³⁰ Cahız, *Hilafet Ordusu...*, s. 86-89

¹³¹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s.155-156

¹³² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil...*, C.11, s. 55

varsa aldılar, arazilerimizin kayıtlı olduğu belgelerde bunlar arasındaydı” dediler. Bunun üzerine, “Halep tahrir defterlerini ve kendilerine verilen araziden dolayı harac mükellefi olan şahısları getiriniz” dedi. Bu emir yerine getirildi. Zengi’de topraklarını halka geri verdi. Bu çok güzel ve adilane bir hareketti.¹³³

Babam Kadı Ebu Ganim öldüğü zaman Atabek beni onun yerine Halep ve ona bağlı yerlere kadı olarak atayıp meclisine çağırdı. Ve bana: “Ey kadı, seni görevlendirdiğim bu işe, benim üzerimden aldın. Bak nasıl olacaksın? Tanrının gazabından korkup çekindiğin gibi bizimle iki hasım arasındaki durumdan da öyle korkmalısın. Tanrının iradesi (şariat hükümleri) ile, onların isteklerinin ortasını bul ve birleştir, iki hasımdan birisine eğilim gösterme ve hiç kimseden korkma. Kim sana karşı çıkarsa işte ben senin arkadayım” dedi.¹³⁴

5. Kadınların Saltanata Etkisi

Selçuklu imparatorluluğunda kadınların rolü ve hususiyle Melikşah’ın hanımı Terken Hatun’un siyasi hitiraslarıda devletin yıkılmasında önemli amillerden olmuştur. İslamiyet öncesi Türklerde kadın çok yüksek mevkilere gelebiliyor, siyasi ve ictimai hayatta birçok haktan yararlanabiliyordu.

İslamiyetin kabulüne, Karahanlı ve Selçuklu hükümdarlarının imanlı müslüman olmalarına rağmen, kadın hukukunda hiç bir değişiklik olmamış, kadınların siyasi rolleri, içtimai ve hukuki mevkileri asırlarca devam etmiştir.¹³⁵

Selçuklu hatunları arasında Tuğrul Bey’in zevcesi Altun-can, Alparsaln’ın hemşiresi ve el-Hasan’ın karısı Gevher, Melikşah’ın zevcesi meşhur Terken, Mehmet Tapar’ın zevcesi Gevher, ve “ Yeryüzü melikesi” ünvanını taşıyan Sultan Sencer’in hatunu Terken, bunların meşhurlarından olup kendilerine ait iktalara, divan teşkilatına ve askerlere sahip idiler.

Melikşah’ın hanımı Terken Hatun hakkında kayd örneği verecek olur isek;” Terken Hatun hil’atleri Tacülmülk’e giydirip oğlu Mahmud’a vezir yaptı. Bundan sonra Terken Hatun yanında oğlu Mahmud, Tacülmülk ve askerler olduğu halde,

¹³³ İbnü’l-Adim, *Buğyet ut-taleb...*, s. 165-166

¹³⁴ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil...*, C.10, s. 120

¹³⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 222

Şevvalin üçüncü günü (26 Kasım 1092) oğlu Mahmud'u tahta geçirmek için İsfahan'a gittiler. Terken Hatun oğlu Mahmud ile İsfahan'a girdiği zaman, Berkyarıuk'un topluluğunu haber aldı. Sonra Hatun askere 300.000 dinar dağıttı, Tacülmülk'ü o askere kumandan yaptı, cebe-hane'yi aşarak sayısız silah ve Berkyaruk'un üzerine geldi."¹³⁶

Terken Hatun hakkında bir başka kaynak ise, "Sultan Muhammed b.Melikşah'ın anası Terken Hatun Melikşah'ın zamanında memleketin bütün işlerini elinde tutuyor bundan maada askerlere inam ve ihsanda bulunuyordu."¹³⁷

Hatunlar ve hatunların saltanata etkileri konusunda diğer örnekler ise şunlardır.

Meğer Yabgu'nun bir avradı vardı, gayette akıllı ve son derece olgundu. Daima Yabgu'ya "Bu senin iş, iş değil, hareketin hareket değildir. Getirdin düşman oğlu düşmanı memlekete hakim ve bütün işlerin üzerine geçirdin. Seçme hakkını eline verip bütün ülkende salahiyet sahibi kıldın. Bütün asker onun eline bakar, her birisi senden ise de ondan artık korkar. Haberin yok, kendi elin ile mülkünü fesada ve devletini fesada verdin. Bu işler ile saltanatına ihtilal ve kudretine son gelmesi yakındır. Selçuk, asker ile ittifak edip yerinden ayıra, memleketine sahip olup tahtına geçse otura. Bilmezlik ile sen kendi elin ile kendini öldürüp evini yerle bir ediyorsun. Şimdi sana sözün doğrusunu ve kusurunu hep dedim. Bu fitnenin ortadan kalkması için ne eylersen eyleyip Selçuk'u yok etmeye çok gayret gösterip, bu hususta gerçekten çalışmalısın. Neticede senden saltanatın uzaklaşmayıp devletin kumarı ide. Bu şekilde devletinin ve saltanatının yıkılmasını önlemiş olursun " dedi. Nihayet, bu sözler Yabgu'nun canına tesir etti.¹³⁸

Gürcüler, Nahçıvan üzerine geldikleri zaman, Zahide Hatun bir miktar vererek sulh yaptı.¹³⁹

Tarih yazarları dediler ki: Pehlivanın Hatunu olan İnanc kızı Hatun, bütün beylerin Kızıl Arslana tabi olduğunu gördü. Atabek Pehlivanın Hemedan'da bulunan Ay-Aba ve Rus adındaki meşhur kullarına mektup yazarak " bir cariyenin oğlunun

¹³⁶ İbnü'l-Adim, *Bugyet ut-taleb..*, s. 18

¹³⁷ Sadruddin Hüseyinî, *Ahbar u'd-Devleti...*, s. 1-2

¹³⁸ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 2, s. 135

¹³⁹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C.2, s. 125

makbul ve benim oğullarımın gözden uzak olması sizlere hoş gelir mi? Şimdi yanımda size ve askerlerinize yıllarca yetecek ve artacak kadar hazine ve mal vardır. Şimdi sizden ricam, gelip benim oğullarımı ata bindirip bütün hazırlıkları görün. Efendiniz Atabek Pehlivanın da askeri yanınıza gelerek sizinle birleşsin. Kızıl Arslan'ı Ataberklikten giderip o makamdan ayırın “ dedi.¹⁴⁰

İnancın kızı İnanc Hatun bütün işlerin Atabek Kızıl Arslan'a verildiğini ve Ebubekir b. Atabek Pehlivanın amcası ile bir derecede bulunduğunu ve kendi iki çocuğundan derecesinin daha yüksek olduğunu gördüğü vakitte bunu çekemedi. Gizlice Hemedan'a Ay-Aba ve Rus'a haber gönderdi. Onlara: “ Ben sizi senelerce besleyecek kadar dinara hazinelere mala malik olduğum halde cariyeden dünyaya gelmiş bir adamın bu derecede yükselmesine sizin vicdanınız nasıl oluyor? Siz benim iki çocuğumu ata bindirerek bana getiriniz, ben onları ve sizinle gelecek olanların hepsini besleyebilirim. O kadar para sarf ederim ki, sizin mevlanız Atabek Pehlivanın askerleri ile size iltihak eder ” dedi.¹⁴¹

Türk Meliki'nin karısı kocasını Emir Selçuk'a güvenmekten men ediyor ve ondan sakınmasını söylüyordu. Bu kadın Selçuk'tan teseltur etmezdi. Bir gün “ Mülk akimdir ve müşarekete tahammülü yoktur. Eğer Selçuk katledilmez ve ona ölüm kasesinden tattırmaz isen saltanat şarabının içimi seni mülkünden sürmesi ve helakine çalışması muhakkaktır “ dedi.¹⁴²

¹⁴⁰ Sadruddin Hüseyinî, **Ahbar u'd-Devleti...**, s. 122-123

¹⁴¹ Sadruddin Hüseyinî, **Ahbar u'd-Devleti...**, s. 51-52

¹⁴² Ahmed b. Mahmud, **Selçuknâme**, C. 2, s. 30-31

II. BÖLÜM

I. SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT

A. EVLENME- BOŞANMA VE KADININ TOPLUMDAKİ YERİ

Selçuklu Anadolu'sunda Türk toplumu, İslamiyetin etkisi altında idi. Evlenme. Boşanma ve kadının toplumdaki yeri hususunda Şer'iyat, topluma tam manasıyla hakimdi. Poligami esası erkeklere birden çok kadınla evlenme imkanı veriyordu. Buna bir tarihi vesika ile örnek verecek olur isek:

Sultan Veled birgün hastalandığında "Mutlaka öleceğim" dedi. Karısı, "Hayır Vallahi ölmeyeceksin. Beklide iki kadın daha alacaksın. Onların birinden sevgili bir oğlun, diğerindende iki güzelçocuğun olacak. İşte Yakınının gözüyle her üççocuğun senin etrafında oynatarak ve "baba baba" diyerek koşuştuklarını ve cilveler yaptıklarını görüyorum"¹⁴³ dedi.

Bir kadını nikah altına alan erkeğin mehir ücretide vermesi adettendi. Abbasi Halifesi El-Muntasir Billah, Melikşah b. Alparslan'ın kızı Gıyaseddin'in kız kardeşi Seyyide Hatun ile evlendi. Gelin yüzbin dinar mehir ile Bagdat'a geldi. ve orada emsali görülmeyen servet, saman ve kimse tarafından işitilmeyen hesapsız köleler, cariyeler, hadımlar ve yenilecek şeyler düğün için hazırlandı.¹⁴⁴

Yine İsfahani, "Mustazhir Billah, hicretin 504 (M. 1110-1111) yılında Sultan Muhammed Tapar'ın kız kardeşi ile 100.000 dinar ağırlık karşılığında evlendi."¹⁴⁵ der.

Abbasi halifesi Kaim Biemirillah, Çağrı Bey'den nikahlanmak için kız istedi. Nikahın sözleşmesinde yüz bin altın ağırlık tayin olunup, Emirü'l-Müminin teslim edip kızını aldı.¹⁴⁶

Evlenecek kız ise giyim , ev ve mutfak eşyası olarak çeyiz hazırlamak zorundaydı.kız tarafının çeyiz ve servetinin olmaması onlar hesabına düşündürücü

¹⁴³ Aydın Taneri, *Selçuklular Kültür Hayatı*, Konya 1987, s. 54

¹⁴⁴ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 37

¹⁴⁵ İmadüddin İsfahâni, *Zubdetu'n-Nusra...*, s. 8-9

¹⁴⁶ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 2, s. 26

bir husustu. Mevlana'nın haremde himaye gören bir kızın çeyizinin temini için Mevlana , Gürcü Hatun'a haber göndererek yardımtalep etti. Ve “ Emirlerin hatunları ve kendi kızları gayret etsinler, çeyiz hazırlasınlar “ dedi. Bunun üzerine Gürcü Hatun şu eşyayı yolladı. Birkaç takım elbise ve her cinsten birer kat çamaşır, yirmi adet süslü küpe, yirmi adet kıymetli yüzük, inci gerdanlık, altın işlemeli kulak ve kıymetli yüz örtüleri, bilezikler, halı ve seccadeler, Gürcü, Şiraz ve Aksaray perdeleri, siniler, tepsiler, kazanlar, bakır ve çini kaseler, havanlar ve şamdanlar.¹⁴⁷

Sultan Melikşah'ın kızının çeyizi hakkında devrin kaynakları şöyle der; “ Melikşah'ın kızının çeyizi bu sene Muharrem ayında (Nisan 1087) yüz otuz deve ve yetmiş dört katır sırtında hilafet sarayına nakledildi. Develerin üzerine Rum ipeği (Dibac-ı Rumi), katırların üzerine ise çeşitli mülki ipek (Dibanc-ı Mülki'ler örtülmüştü. Boyunlarında altın ve gümüşten çanlar ve gerdanlıklar vardı. Yüklerinin çoğu altın ve gümüşlendi.¹⁴⁸

Alparslan'ın çeyiz hazırlığı hakkında ise şöyle kayd yapılmış; “Alparslan Şems'ül-mülk'ün kız kardeşi ile nikahlanmak istedi. O da nikahlayıp, sayısız çeyiz ve sair mal ve eşya ile kızı Semerkand'dan Horasan'a gönderdi.”¹⁴⁹

Melikşah'ın kızı Gevher Hatun'un çeyizi hakkında ise şöyle kayd yapılmıştır. “Melikşah'ın Gevher Hatun adında güzel bir kızı vardı, güzelliği sebebiyle ona Mehd-i Irak derlerdi. Mes'ud o talihi kız ile evlendi ve ağırlık olarak Gazne'den İsfana'a çok mal gönderdi “¹⁵⁰

Melikşah'ın kızının çeyizi hakkında ise İbn'ül-Esir şöyle bir kayd düşer; “Safer ayının başında (8 Mayıs 1087) Sultanın kızını nice gün toy ve düğünden sonra Halifeye verdiler. Bütün çeyizi 130 deveye yüklediler ve süslü hizmetkarlar ön tarafa gittiler ve yollarda gider iken çeyizin üstüne dirhem ve dinar saçtılar. Yine ertesi gün 74 katır ile altın, gümüş, kıymetli taşlar ile elbiseleri yüklediler. Her birisi kıymetli taşlar ile bezenmiş 12 sandık vardı. Her birinin üzerinde altın işlemeli örtü bulunan altın ve gümüş takımlı 30 at göturdüler. Sultanın kızını kıymetli taşlar ile süslenmiş

¹⁴⁷ Aydın Taneri, *Türkiye Selçukluları*, s. 56

¹⁴⁸ İmadüddin İsfahâni, *Zubdetu'n-Nusra...*, s. 160

¹⁴⁹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 157

¹⁵⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 145-146

bir mahaffe içine alıp gittiler. Çevresinde yüzleri aya benzer 200 cariye ve önünde Nizamülmülk ve gulamları bulunuyordu. Her birinin elinde kafurdan bir mum vardı, bu şekilde gittiler. Dünya ışık ile doldu.”¹⁵¹

Düğünler devrin telakkisine ve yaşantısına uygun olarak renkli bir hava içinde ceryan ediyordu. Boşanmaya gelince , şeriat hükümlerine göre kocanın arzu ettiği zaman karısını boşayabildiği, kadınınsa boşanma talep etmeye hakkı olmadığı malumdur.

Suriye Selçuklularına ait bir örnek verecek olur isek; Atabeg Zengi'nin eşi, o zaman Halep kadısı olan babam Ebu Ganim'e gidip “Ey kadı, bir kadın olarak ben, temiz şeriata sığınarak senin eteklerine sığınıyorum, ben Atabeg ile olan durumumu bilmiyorum, boşanmış mıyım, yoksa boşanmamış olarak ortada mıyım? Uzun süreden beri terkedilmiş durumdayım “ dedi. Bunun üzerine babam, ona bu konuda Atabeg Zengi ile buluşup konuşacağını vaat etti. Daha sonra kaleye çıkan babam, Zengi'ye ata binerken rastlamış ve ona “ Efendim, hatun bana geldi, böyle söyledi “ dedi. Atabeg ise cevap vermeyerek atını sürdü. Bunun üzerine babam atının dizginine yapışarak onun gidişine engel olmuş ve “Efendim, bu temiz şeriatın dışına çıkmak mümkün değildir” deyince Atabeg “Kendi canım üzerine ant içerim ki, o, artık boş düşmüştür” diye cevap verdi. Bunun üzerine babam atın dizginini salıvermiş ve “Evet işte şimdi oldu” demiş.¹⁵²

B. CENAZE TÖRENİ VE MATEM

Özellikle Mevlevi tarikatının etkisi altında bulunan Anadolu şehirlerinde Mevlevilerin düzenledikleri cenaze törenleri gösterişli ve gürültülü bir taezda icra ediliyordu. Örnek olarak Mevlana Celaleddin'in emriyle halifesi ve emin arkadaşı Şeyh SelaHü'd-din'in cenaze töreninde beşaret ve nekkareciler bulundu. Cenazenin önünde kalabalık bir guyende gurubu yürüdü. Bundan başka cenazenin önünde müezzinler ve hafızlarda yer alıyordu.¹⁵³

¹⁵¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 76

¹⁵² Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 52

¹⁵³ Aydın Taneri, *Türkiye Selçukluları*, s. 59

Yas sırasında yürürlükte olan adetlere gelince ölüm haberini alan kimseler elbiselerini yırtıyor, saçlarını yoluyor ve cenaze töreninde olduğu gibi başlarını açıyorlardı. Bu sırada hafızlar Kur'an okuyor ve hatimler indiriyordu. Bundan başka yas süresince matem elbisesi giyiliyordu. Eflaki kırk günlük bir yas süresinden bahseder.¹⁵⁴

Yas törenleriyle ilgili olarak Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün Sultan Melikşah'a "Kardeşinin ölümü için kara elbiseler giyip hüznün göster, sevinç gösterme. halk sana söver"¹⁵⁵ demesi ilginçtir.

Başka bir kaynak ise "Sultan Melikşah'ın oğlu Davud bu sene (H. 474, M. 1081-1082) öldü. Sultan oğlunun ölümüne çok üzüldü. Cenazesinin uzun süre alınıp yıkanmasına mani oldu, öyle ki, ceset kokmaya başladı. Bu arada birkaç defa intihara teşebbüs etti, fakat yakın adamları kendisine engel oldular. Cenaze defnedilince orada duramadı, avlanmaya çıktı. Şehirde oğlu için ağlayıp feryat edilmesini emretti, birkaç gün boyunca ağlanıp feryat edildi. Halifenin veziri de Bağdat'ta taziyeleri kabul etmek üzere oturdu."¹⁵⁶ der.

Melikşah'ın oğlu Davut'un ölümü hakkında bir başka kaynak ise şöyle der; Türklerin hepsi İsfahan'da toplandılar, saçlarını çözdüler, ölünün önünce ağlayıp sızlayarak gittiler. Bütün kadınlar, maiyyeh ve hizmetkarlar da böyle yaptılar. Atlara kara çullar giydirdiler, saçlarını ve kuyruklarını kesip eyerlerini ters vurdular. Melikşah yemek ve içmekten vazgeçti, ağlayıp sızlayarak sabrı arkada bıraktı. Şehir halkı bütün evler ve çarşılarda yaz ve matem üzerine birleştiler, yedi gün bu durumda kaldılar. O sırada İsfahan'dan gelmiş bir mektup gördüm. O mektuba baktım, o mektupta "İsfahan 'da bu saatte bir hal oldu ki, o durum hiçbir zaman olmuş değildir ve açıklamasına imkan yoktur" yazılıydı denmiştir. Sultan Melikşah bir müddet sonra av yerine çıkıp gezer iken, yine ayrılık canına tesir edip, bu sebeple inleye inleye ağlayıp eline kağıt alarak kısa bir mektup yazdı ve "Ey oğlum Davud, sensiz av yerine çıktım, canıma ateş düştü. Ayrılığın bana tesir etti ve benden uzaklığın beni ağlattı. Ağlamak ile gece gündüzüm bir oldu. Ayrılığın ile rahatsız oldum, yüreğim

¹⁵⁴ Aydın Taneri, *Türkiye Selçukluları*, s. 59

¹⁵⁵ İmadüddin İsfahânî, *Zubdetü'n-Nusra...*, s. 118-119

¹⁵⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 43

yandı ve ciğirim parçalandı. Ey oğul, senin bensiz durumun ve sıkıntın nedir? Ölüm acısını bedeninin nasıl duydu ve mezarda çürümek seni ne hale getirdi? Ey oğlum Davud, mezarda zararlı hayvanlar ve kurtlar gövdeni nasıl dişledi ve toprak yüzüne ve gökyüzüne ne işler işledi?” Bu adı geçen ayrılıkla dolu sözleri mektuba yazıp ağladı.¹⁵⁷

Yine Sultan Melikşah’ın oğlu Velihaht Ahmet’in cenaze töreniyle ilgili şu kayd ilgi çekicidir. Melik Ahmet bu sene (H. 481, M. 1088-1089) Merv’de öldü. On bir yaşındaydı. Halk Bağdat’ta taziye için yedi gün oturdu. Hiç kimse ata binmedi. Kadınlar sokaklarda feryat ve figan ettiler. Kerh’de pek çok kişi ağlayıp sızlamak ve acısını dile getirmek için toplandı. Kerhliler üzüntülerini ifade etmek için binalarının kapılarını siyaha boyadılar.¹⁵⁸

C. EDEP VE TERBİYE KURALLARI

Selçuklu toplumunda terbiye kuralları geniş çapta tatbik sahası buluyordu.kökünün İslamiyet öncesi devirlere uzandığı şüphesiz olan bu kurallar, toplumun her sahasında eylem sahası bulabiliyordu. Eserlerde rastladığımız bazı kayıtlar Türk toplumunun ne kadar disiplinli ve edepli bir toplum olduğunu gözler önüne serer. Herşeyden önce Türk toplumunda büyüğe hürmet esastır. İşte edeb ve terbiye kurallarına örnekler verecek olur isek;

Hamamda peştemalı çözülen Şeyh selahü’-d-din “Ey kandil beni rezil rüsna ettin” dedikten sonra orada bulunanlar onun yanına koşup “ Biz bir şey görmedik” diyerek teselliye çalışmaları toplumun terbiye seviyesi hakkında bilgi verecek nitelikte bir olaydır.¹⁵⁹

Selçuklu toplumunda uyuşturucu maddeler kullanmak, zina yapmak, hırsızlık...v.b. büyük suçlardan olup bu suçu işleyenler ağır şekilde cezalandırılmıştır.

Hırsızlık ve eşkiyalık konusundaki şu olay kaydedilmiştir. Eşkiya bu sene (H. 482, M. 1089-1090) Halep’te büyük bir kafilenin yolunu kesti, bunun üzerine

¹⁵⁷ İmadüddin İsfahâni, *Zubdetü’n-Nusra...*, s. 69

¹⁵⁸ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 2, s. 135

¹⁵⁹ Aydın Taneri, *Türkiye Selçukluları*, s. 62-63

Aksungur bir grup askerle onları takip etti ve sonunda yakalayıp öldürdü, böylece vilayetinde yol emniyeti sağlanmış oldu.¹⁶⁰

Hırsızlık ve gayrimeşru davranışlar konusunda başka bir kayd ise şöyledir; Selçukilerden hiç kimse Sultan Muhammed'in bıraktığı kadar altın, gümüş, ev eşyası bırakmamıştır. İşte bu malları elde ettiler ve paylaştılar, iki aydan az bir zamanda hazineyi bomboş bıraktılar. Altınlar bittikten sonra gümüşlerin üzerindeki mührü bozarak onları da dağıttılar. Karlı muamele yoları buldular, o gümüşleri altına tahvil ettiler. Sonra dökme ziynet eşyasına ve kap kacağa el uzattılar. Sonra sıra ile mücevheratı, elbiseyi, kırdan otlayan Arap atlarını, develeri paylaştılar. Hiçbir şey bırakmadılar. Döl için beslenen koyunlara, koçlara, keçilere varıncaya kadar paylaştılar. Mamur olan devleti bu suretle çırılçıplak hale koydular, zenginlikten sonra fakirlendirip, bel kemiğini zayıflattılar.¹⁶¹

Zina konusunda ise şöyle bir kayd vardır. Sultan Sencer'in Kaymaz denilen bir kölesi vardı. Sencer bunu beğenmiş, kendisine haşlamış ve bunu sevmekle şöhret bulmuş, buna aşık olmuş ve bunun muhabbeti kalbine erişmişti. Sultan hamrın şiddeti ve onu içmenin verdiği sarhoşluğun tesiri altında olup akli gitmiş, eli de kölenin elinde idi. Sencer ayıldı, mezkur kölenin yaptığı kabahat Sencer'i ürküttü. Bunun üzerine eshabının en vazih fikirlisi olan Emir Kumac'ı çağırdı ve “ Şu dübürünü kiraya verenin vezirime yaptığına bak. Sürurumu seririmi mükedder etti. Bunu yüz üzerine sürükleyerek benim yanımdan çıkar ve parça parça kes “ dedi.¹⁶²

Yine zina konusunda, Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hatunun Gümüştegin Candar ile uygunsuz durumu vardı.¹⁶³

Zina konusunda bir başka kayd ise şöyledir; Sultan (Mahmud) ay gibi parlak küçük köleleri vardı. Bunlar üzerine has ağalardan bekçiler ve kendi cinslerinden nakibler bulunuyordu. Her biri, bunlardan birkaç tanesini aldılar, parlak çocukları paylaşarak fisk pazarının bin çeşidini kurdular. Coşturucu cariyeleri ve söyleyici eneleri naklettiler, kendilerinin bulunduğu meclislerde bunlarında hazır

¹⁶⁰ İbnü'l-Esir, el-Kâmil..., C. 4, s. 454

¹⁶¹ Ahmed b. Mahmud, Selçuknâme, C. 1, s. 3

¹⁶² İmadüddin İsfahânî, Zubdetü'n-Nusra..., s. 3-4

¹⁶³ Ahmed b. Mahmud, Selçuknâme, C. 1, s. 16

bulunmalarını istediler, fisk ve fücurun her çeşidini irtikap ettiler, rüsvalığın her tarafını boyladılar. Sultanın üzerine düştüler ve meydana koydukları işleri ona teklif etmeye cür'et gösterdiler. Sultanın o işlere mail olması ile bunların teklif ettikleri her şey revaç oldu.¹⁶⁴

İçki konusunda ise şu kayd vardır. Sultan (Süleymanşah b.Muhammed b.Melikşah) bir gün Hemedan dışında bir köşkte içki içti. Gürd-Bazu da yanına gelip yaptığı işten dolayı onu ayıpladı.¹⁶⁵

Yukarda verdiğimiz örneklerde de olduğu gibi Selçuklu toplumu Müslüman bir toplum olmasına rağmen bazı edepsiz ve gayrimeşru davranışlar görülmemiş değildir.

D. HEDİYE TAKDİMİ

Türk toplumunda hediye vermek gelenekseldir. Hemen her vesile ile hediye taktim edilmesi şüphesiz cömertlikten ve hem cinslerini hoşnut etme arzusundan ileri gelir. “ yarım elma, gönül alma” şeklinde sembolleşen bu adet, Türk milletini karakterize eden özelliklerin başlıcalarındandır. Devrin telakkisine göre hükümdarın ve devletin ileri gelenlerinin birbirlerine ve halka verdikleri hediyeler yaptıkları ihsanlar işgal ettikleri makamın büyüklüğü oranında olmalıydı.

Hediyeleşmenin Selçuklu Türklerinde ne kadar yaygın olduğunu düğün adetlerinde bir nebze olsun belirtmiştik. Hediyeleşme adetine birkaç örnek verecek olur isek;

Birgün Sultan Alparslan, Harezmsah ile akrabalık kurup ve birleşmek niyet edip, Harezmsah 'ın kızıyla evlenmek istedi. Ebu Nasr'ı mektup ve armağan ile “Bize kızını Hatunluğa versin “ diye vekil edip gönderdi.¹⁶⁶

Devlet ileri gelenleri Kadı Sini demek ile anıklan meşhur bir alim ve falcı elçi tayin edip, murada ermek ümidiyle mektup yazıp “ Emir Çağrı Bey Dihistan'a, Tuğrul Bey Nesa'ya ve Emir Yabgu'da Ferave'ye han olsun “ deyip gönderdiler.

¹⁶⁴ Sadruddin Hüseyinî, *Ahbar u'd-Devleti...*, s. 6

¹⁶⁵ Sadruddin Hüseyinî, *Ahbar u'd-Devleti...*, s. 1

¹⁶⁶ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 117

Kadı Sini menşurlar ve adı geçen hil'atler ile gelip Tuğrul Han, Çağrı Bey ve Yabgu Arslan İle buluştu.¹⁶⁷

Arslanşah'a gelince, Ayaba'da utanarak razı oldu. İki taraftan bu husu üzerine anlaşma olunca, İl Arslan Kadıya hediyeler göndererek ikram ile gönderdi. Yanına bir elçi de katarak, Ayaba'ya bir çok hediyeler, altın gümüş eyerli at ve katırlar ile diğer nefis eşyalardan yolladı.¹⁶⁸

Sultan Mahmut, elçiye türlü türlü hediyeler, her cinsten elbiseler, köleler, Arap atları, katırlar, hizmetkarlar, ve cariyeler gönderdi.¹⁶⁹

Süleyman b.Candar, İmadeddin'e hizmette bulunmakta idi. Ortaya Sultanın hazinesinden yirmi bohçalık bir armağan yükü konuldu. Bu bohçaların içinde şunlar vardı: Yüz giysi, tahta kısımları fildişi olan bir bıçak, Rami, Harezmi, Antali, Saklatun, Attabi ve daha başka türlerden ipekli giysiler, el-Melikü'l-Aziz Osman, İmadeddin Zengi'ye hani (Kırmızı) dallı ve Amidi kumaşlardan yapılmış dokuz adet giysi, bir bıçak ve mendil, el-Melikü'z-Zahir Gazi'ye de aynı şeyleri armağan olarak tahsis etti. Ayrıca ona, Sultanın ahırından on beş Arap atı, beş kısrak, beş tane at takdim edildi.¹⁷⁰

E. EGLENCE VE SANAT HAYATI

Selçuklu Türkiye'sinden bahseden kaynaklar bahseden kaynaklar incelendiğinde eğlence hayatının ne kadar renkli ve estetik olduğunu görürüz. Selçuk hakimiyeti ve Türklerin Orta ve Yakın Doğu'ya gelmeleri güzel sanatların bir kolu olan müziğe de bir canlılık ve çeşitlilik getirdi. Selçuklu devrinde , Türk musikisi ordu ve saraylarda, göçebe obalarında, Türk idaresin de çok yayılan tasavvufla birliktemüzik ve sama (raks) nın ayinlere girmesidolayısıyla da tekkelerde gelişme imkanı buluyordu. Bir Türk müessesesi olarak sultanların kapılarında beş nevbet, meliklerin kapılarında üç nevbet çalınması ordu müziğinin en göze çarpan tezahürü idi. bu askeri müzik sultanların haşmetini gösteriyor idi.¹⁷¹

¹⁶⁷ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 67

¹⁶⁸ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 2, s. 110

¹⁶⁹ İbnü'l-Adim, *Buğyet ut-taleb...*, s. 182

¹⁷⁰ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 515

¹⁷¹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ankara , 1965, s. 284

Bu devirde şarkıcı ve rakkase kadınlar eğlencelerde çok rol oynuyor, Melikşah, rey'de güzel bir muganniye'nin şarkı okuyuşuna hayran ve kendisine tutkun idi. Şarkıcı ona helal ile haram arasında bir tercih yapmasını teklif edince sultan derhal kadını getirterek kadını nikahına aldı.¹⁷²

Sultan Melikşah bu sene (H. 484, M. 1091-1092) Ramazan ayında (Ekim-Kasım 1091) Bağdat'a geldi. Tutuş, Halep hakimi Kasımüddavle Aksungur ve etraftaki ileri gelen vali ve emirler yanına geldi. Bağdat'ta bu münasebetle büyük şenlikler yapıldı ve bu konuda büyük özen gösterildi. Halk bunun benzerini hiçbir zaman görmediğini anlatır dururdu. Pek çok şair bu geceyi tavsif eden şiirler yazmıştır. El-Mutarrız da bunlardan biridir.¹⁷³

Selçukluların Yakın Şark'a getirdikleri bir çok kültür unsurlarından biride temsil sanatı idi. Selçuk ordusunda askerler Bizans imparatoru I. Alexis'in hastalığı söylentilerini ve bu sebeble sefere çıkamamasını korkaklığına bir bahane sayıyor ve ve bu sebeble orduğahta " ortada hasta yatağında yatan imparator, başucunda doktor ve etrafında acele ile konuşan hasta bakıcıları birer kişi ile temsil ediliyor, onu gülünç bir mevkie sokuyor, irticali sözler söylüyor, imparatoru alay mevzuu yaparakkahkaha ile gülüyor ve böylece eğleniyorlar idi.¹⁷⁴

Muzaffereddin Gök-börü'nün meşhur Mevlid ayin ve şenliklerinde dört- beş katlı süslü ahşap kubbeler yapılır, her birinde türlü oyuncular, müzisyenler, türlü oyuncular ve hayalciler sanatlarını icra eder , şehir halkıda eğlencelere katılırdı. Bu temsiller modern tiyatro haline gelmedi ise de asırlarca Türk ve Osmanlı cemiyetlerinin hayati eğlencelerinde mühim bir yer aldılar.¹⁷⁵

Selçuklular zamanında önemli eğlencelerden biride süre avlarıydı. Av eğlencelerine örnek verecek olur isek; "Vahşi hayvan avı, bu işe bakan bir komutanın izniyle yapılırdı. Avcıların avda tutacakları saf, avı nasıl kuşatıp çember içine alacakları kurallara bağlanmıştı. Komutanların ve askerlerin boş zamanlarını av ile geçirmeleri teşvik ediliyordu. Bundan amaç yalnız av değil, askerler, idmanlı tutmak,

¹⁷² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 297

¹⁷³ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 142

¹⁷⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 301

onları ok atmada ustalaştırmak ve zorluklara alıştırmaktı. Kışın ilk günlerinde Han, ava çıkmak istediği zaman çevrede ve yolun üzerindeki görevli bulunan komutanlara askerleriyle birlikte ava hazırlanmalarını emir ederdi. Bu emir üzerine her komutan yasa gereği her on kişiden birini görev yerinde bırakır, diğerleriyle ava katılmak üzere hazır beklerdi. Av yerinin özelliklerine göre gerekli silahları ve malzemeyi belirleyip, temin etmek, sağ sol cenahlar ile orta yeri düzenlemek büyük emirlerin işiydi. Han yola çıkmadan az bir zaman önce hanımları yiyecek ve içecekleri ile birlikte yola çıkarılırdı. Bir ay, iki ay, üç ay süreceği göz önünde tutularak avın dairesi ve halkası teşkil edilirdi. Av, çevreden merkeze doğru yavaş yavaş sürülür, hiçbir hayvanın daireden dışarı çıkmaması konusunda özen gösterilirdi. Safi doğru tutmayı, bir ayağını biraz ileri veya geri koyanları cezalandırmada aşırıya giderlerdi. Bu düzen içinde bir iki ay gece gündüz av sürüsünü sürdürmekte sonra hana avın azlığı, çokluğu, cinsi, yeri konusunda bilgiler vermek üzere elçiler gönderilirdi. Halkanın çapı bir iki fersah olunca askerler ayakta yan yana durup bir duvar teşkil ederler, ipleri bağlayıp kementleri hazırlarlardı. Halkanın içinde kalan yabani hayvanlar oraya buraya kaçışıp bağışmaya ve her türden canavarlar uluyup, kükremeye başladıklarında “ Yabani hayvanlar bir araya toplandığı zaman “ ayetinin sırrı ortaya çıkardı. Bu durumda aslanlar, yaban eşekleri ile dost, kaplanlar tilkilerle arkadaş, kurtlar tavşanlarla barış içinde olurlardı. Daire daraldıkça av son aşamasına gelir, vahşi hayvanlara dolaşacak, koşacak yer kalmazdı. Bu sırada, önce han ve devlet büyükleri atlarını ortaya sürer, bir süre avlanırlardı. Han yorulunca av yerine hakim ir tepede atından iner, şehzadelerin avlanışını seyrederdi. Şehzadeler işlerini bitirince büyük ve küçük emirler ve askerler av sahasına girerlerdi. Bu şekilde bir kaç gün süren avdan sonra avlanacak hayvan sayısı azalınca, yaşlı ve hatırı sayılır kimseler Hanın huzuruna vararak ondan sağ kalan hayvanların canlarının bağışlanmasını ve av partisini sona erdiren emrin verilmesini dilerlerdi. Hanın avın bittiğini ilan etmesinden sonra öldürülen hayvanlar toplanır ve bunların sayımı yapılırdı. Eğer öldürülen hayvanların sayısı çok fazla ise, kaplan, aslan, yaban eşiği gibi büyükbaş hayvanları saymakla yetinirlerdi.”¹⁷⁶

Avlar ve av eğlenceleri hakkında diğer kayıtlar ise şöyledir.

¹⁷⁶ Cüveynî, *Tarih-i Cihangûşa*,,,, C. 1, s. 97-98

Şehzade İzzeddinle Alaaddin, kara ve denizde av eğlenceleriyle vakit geçirmeye başladılar.¹⁷⁷

Sultan Melikşah av ile içkiye düşküdü.¹⁷⁸

Bir gün Malikşah Gazne tarafına yöneldi. Gazne'yi Sultan İbrahim'in elinden almaya niyet etti. İsfizar'a gelip birkaç gün avlanmak için orada konakladı.¹⁷⁹

Sultan zifaf gecesi ava gidip üç gün av yerinde kaldı.¹⁸⁰

Melikşah avlanmayı çok severdi. Söylendiğine göre, avladıklarını saymış, bunların adedi on bine baliğ olduğundan on bin altın tasadduk etmişti.¹⁸¹

Sultan Melikşah ile Nizamülmülk çölde avlanmaya çıktılar.¹⁸²

Selçuklularda yukarda belirtmediğimiz çeşitli eğlencelerde vardı bunlar içki, şarkı, cariyeler, hanendeler, tavla , satranç, at yarışları, cirit, okçuluk, çevgen (top) ve güreştir. Bunlar hakkında ise şu kaydlar dikkat çekmektedir.

Berkyaruk şaraptan başını kaldırmayıp, Tutuş'un ortadan kaldırılması ile meşgul olmadı.¹⁸³

Berkyaruk'un atabeyi Gümüştigin Candar'ın işi gücü fazla şarap içip kötülük yapmaktı.¹⁸⁴

Fasliyus, Sultanı meydandan kendi sarayına götürerek bol hediyeler takdim etti, o gece sabaha kadar ud ve şarap eğlenceleri yapıldı. Akşam şarabı ziyafetlerini sabah faslı takip etti. O gün yine işret ve eğlence devam ederken, Fasliyus sarhoşluğun son derece haddine vardı.¹⁸⁵

Bir gün, işret ve eğlence meclisinde iken Sinop hududu muhafızları tarafından gönderilmiş olan elçiler, üzeri mühürlü bir mektup getirdiler.¹⁸⁶

¹⁷⁷ İbn Bibi, *El-Avamirü'l-Alaiyye* s. 34

¹⁷⁸ Râvendî, *Rahat us-sudûr*, C. 2, s. 241

¹⁷⁹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 77

¹⁸⁰ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 157

¹⁸¹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 162

¹⁸² İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 173

¹⁸³ *Baypars Tarihi*, C. 2, s. 6

¹⁸⁴ *Baypars Tarihi*, C. 2, s. 15

¹⁸⁵ İbn Bibi, *El-Avamirü'l-Alaiyye* s. 33-34

¹⁸⁶ İbn Bibi, *El-Avamirü'l-Alaiyye* s. 61

Sofralar kurulup kaldırıldıktan sonra eğlence meclisi başladı, ney, zil, def sesleri aşıklar bezmini vecde getirmişti.¹⁸⁷

İkinci fethin müjdesi Sultanın kulağına erişince, umumi ziyafetler tertip etti. Başlarda esen cenk havası, saz ve şarap ahengine dönmüştü.¹⁸⁸

Mübarizüddin'de kaleye çıkarak o gece hisarda içki meclisi kurdu. Zevk ve sefa içinde geceyi gündüze ulaştırdılar.¹⁸⁹

Kılıç Arslan'la bu yolda sözleşerek herhangi bir anlaşamamazlık halinde bu muhalefeti kaldırmak ve muvafakat bayrağını dikmek ve Gıyaseddin'e yardımcı olmak vaatleriyle saltanat mevkiine geçirdiler. Beylere, memleket büyüklerine kıymetli hilatler gönderildi. Bu suretle herkesin sevinci arttı. 10 gün-içki müstesna olmak üzere – her türlü güzel eğlenceler tertip edildi.¹⁹⁰

Sultan Rükneddin bu çetin durum içinde (Nabşi)'nin eğlence derneğinin kurulmuş olduğu çadıra indi. Şarap kadehlerinin sık sık dolaşması Sultanın başını döndürmüş, kendisinden geçecek derecede mest etmişti.¹⁹¹

Eğlence meclislerinde hoşluk yüksekliğin son derecesinde idi. Onun böyle meclislerinde kimsenin ağzından boş, çirkin bir laf veya küfür asla çıkmadı, kimse terbiye harici bir harekette bulunmazdı.¹⁹²

Namazdan sonra Süleyman, şarap meclisinin kurulmasını emir edince, büyükler ve nedimler gelip, yerlerini alarak, içmeye başladılar ve bir iki devir yaptılar.¹⁹³

Sarayını mükemmel bir şekilde süslemek, güzel cariye ve köleler hazırlamak suretiyle tertibat alındı.¹⁹⁴

¹⁸⁷ İbn Bibi, *El-Avamirü'l-Alaiyye* s. 89

¹⁸⁸ İbn Bibi, *El-Avamirü'l-Alaiyye* s. 99

¹⁸⁹ İbn Bibi, *El-Avamirü'l-Alaiyye* s. 112

¹⁹⁰ İbn Bibi, *El-Avamirü'l-Alaiyye* s. 23

¹⁹¹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar...*, s. 171

¹⁹² Râvendî, *Rahat us-sudûr*, C. 2, s. 269

¹⁹³ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, s. 240

¹⁹⁴ İbn Bibi, *El-Avamirü'l-Alaiyye* s. 29

Yeşil tavuslar gibi cilveli cariyeler Sultanın hizmetine koştular, padişahın iltifatını kazanmak ümidiyle onu bir saat kadar zevk ve eğlence içinde mest ederek kederlerini dağıtmaya çalıştılar.¹⁹⁵

Zamanında öyle refah ve huzur başlamıştır ki, şişe ile kadeh arasında hiçbir yabancılık kalmamış, halkın sefası artmış, onun neşelerle dolu şahane meclisinde, sazandeler, hanendeler her makamdan nağme ve ahenk yaratmışlardı.¹⁹⁶

Memleket büyükleri, emirler, şehzadeler topladılar, sofrta takımları düzeltildi. Güzel sesli hanendeler okumaya, çalgıcılar çalmaya başladılar. Altın kemerli, gümüş bilekli sakiler yürüyen serviler gibi meclis yaranının başları yanda dönüyordu.¹⁹⁷

Sultan Bağdat'a ulaşmadan önce Hatun-i Kirmani'yi istemeleri ve mahaffesini Kirman'dan Hemedan'a getirmeleri için Şihabeddin Miskalbüzürg ile İmam Şeybani'yi yollamıştı, 554 yılı Recep ayında Hemedan'a girdiler. Hemedanlılar, donanma yaparak, çok köşk kurmuşlar ve çalgılar hazırlamışlardı.¹⁹⁸

İmparatoru Sultanın huzuruna getirdiklerinde temiz ruhlu ve asil yaratılışı olan Sultan onu karşıladı, güler yüzle (karşıladı) kabul etti, kendisi ile birlikte tahta oturttu, ona teselli ve teskin edici güzel sözler söyledi. Ondtan sonra sofrta kuruldu ve eğlence meclisi düzüldü. Altın külahlı gümüş bacaklı, ruhları ferah sesli çalgıcılar sazlarını çalmaya başladılar, bülbül gibi şakıdılar, Irak, Isfahan makamlarını Neva perdesinde çaldılar, Erguvan renkli şarap içerek erganun sesini dinlediler.¹⁹⁹

Hitay'dan oyuncular gelmişti. Bunlar, orada o zamana kadar kimsenin görmediği oyunlar sergiliyorlardı. Bu oyunlardan birisinin konusu, her milletin kılığına girerek onları taklit etmekte.²⁰⁰

Nedim gerektir ki tavlacı satranççı olsun, ama kumarbaz olmasın.²⁰¹

Alemin mihveri olan ve insan oğulları büyüklerinin istedikleri hükümdarlık işlerinde, yüksek insanlar onun yapılmasındaki hikmeti bilsinler, halk da oyun

¹⁹⁵ İbn Bibi, *El-Avamirü'l-Alaiyye* s. 30

¹⁹⁶ İbn Bibi, *El-Avamirü'l-Alaiyye* s. 94

¹⁹⁷ İbn Bibi, *El-Avamirü'l-Alaiyye* s. 187

¹⁹⁸ Râvendî, *Rahat us-sudûr*, C. 2, s. 259

¹⁹⁹ F. Sümer- A. Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, s. 63

²⁰⁰ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, C. 1, s. 233

²⁰¹ İlyasoğlu Mercimek Ahmed, *Kabusnâme*, C. 2, s. 92

sanarak, onunla vakit geçirsin diye birkaç tahta parçasının hareketinde tertip edilip, gösterilmiştir. Bu satranç ile tavladır. Bu oyun, nedimler şahlarla oynasınlar, ordunun merkezinin sağ ve sol kanatlarının, yanlarının nasıl olması lazım geldiği, bir taraftaki hasım hazırlık yapıp, malzemesini tertip ederken, diğer taraftaki hasımın da gafil olmadığını, her ikisinin de savaşta azimkar olmalarını onlara telkin etsinler diye icat edilmiştir. Satrancı Hint hakimleri icat etmişlerdir. Rum hakimleri onlar da iki oyun ilave ettiler.

Alaaddin Keykubat tavla ve satranç oynamakta emsalsizdi, güzel ok ve cirit atardı. Sultan Muhammed, guy ve çevkan oynamakta, ok atmakta çevikti ve iyi bir binici idi.²⁰²

Elçiler, bundan başka götürdükleri haberlerde sarayın tertibi, adetleri, çevgana, ava düşkünlüğü, iyi huylu, yaratılışı olup olmadığını (padişahın) anlarlardı.²⁰³

Şerefüddeve'nin hiçbir malı kalmamış, Sultana (Melikşah) hediye sunmak için borç almıştı. Sultana öyle cins atlar takdim etti ki, bunlar arasında kendisini savaş meydanından ve Amid'den kaçarken meşhur atı "Beşşar" da vardı. Hiçbir at onu geçemezdi. Sultan bu atın diğer atlarla yarışmasını istedi, birinci olarak geldiğini, yarışmayı kazandığını görünce de ayağa kalktı.²⁰⁴

Sultan Ramazanın yirmi beşinci Perşembe günü Taht el-Kal'a'daki meydana donanma ve şenlik yapılmasını ve burada oyunlar ve koşular icra edilmesini askere emir etti.²⁰⁵

Biniciliği o derece idi ki; Aksaray kasrının on beş basamaklı dik merdivenlerini at üstünde çıkar ve inerdi. (Sultan Rüknüddin Kılıç Arslan)²⁰⁶

Sultan Veled hazretleri şöyle rivayet etti ki; "Bir gün babam Mevlana hazretleri, büyükbabamın mezarında murakabe halinde oturmuştu. Bir çok defa "Kuvvet ve kudret ancak ulu Tanrınındır" buyurdular. Ben kendisinden burada "La havle ve la... cümlesinin münasebeti nedir? diye sordum. Kendileri "Biri Filubet

²⁰² Râvendî, *Rahat us-sudûr*, C. 2, s. 248

²⁰³ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, s. 138

²⁰⁴ Sadruddin Hüseyinî, *Ahbar u'd-Devleti...*, s. 15-16

²⁰⁵ İbnü'l-Adim, *Bugyet ut-taleb...*, s. 133

²⁰⁶ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar...*, s. 167

sahasında at koşturuyordu” diye cevap verdiler. Ben “Bundan ne çıkar ?” dediğim vakit o : “Baha Veled’den korkmuyorlar mı? O, burada yatmaktadır” buyurdu.²⁰⁷

Alaaddin Keykubat, tavlâ ve satranç oynamakta emsalsizdi, güzel ok ve cirit atardı.²⁰⁸

Alaaddin, ferdası günü mutad hilafına davul, bayrak ve otağıyla meydana giderek bir zaman Meşhed sahasında at oynatmak ve cirit atmakla vakit geçirdi.²⁰⁹

Şah Keykubat cirit oynamak arzusunu izhar etti. Cird Sultanın elinden düştükçe Melik Eşref yere iniyor, tozlar içinden kaldırdığı ciritleri öptükten sonra ona veriyor ve tekrar atına biniyordu.²¹⁰

Sultan Melikşah av ile içkiye düşküdü. Kudretli ve şevket sahibi bazusu kuvvetli, iyi ok atar, (yayı sağlam) bir hükümdardı.²¹¹

Oturmak kalkmak, okumak, yemek,şarap meclisi, av, ok atmak, güreşmek, halka saygı göstermek, kendi avanesi ile kardeş gibi yaşamak gibi Alptekin’in bütün huylarını benimsemişti.²¹²

Sultanın (Melikşah) Bağdat’a ilk gelişi idi. Ertesi gün el-Halbe’ye gitti, çevgen ve top oynadı.²¹³

Hacc emiri Kaymaz el-Ercuvani at üzerinde top oynarken yere düştü. Kulak ve burun deliklerinden kan geldi ve öldü.²¹⁴

Baypars elçilerin getirdikleri bu haberden memnun oldu ve bunlara iltifat etti ve meydana çıkışlarında bunların da ata binerek kendisi ile çıkmalarına müsaade eyledi.²¹⁵

Sultan Baypars sabah olmadan Cebel-i Ahmer’e gelmiş ve Cuma günü ve Cumartesi gecesini burada geçirmiş ve Cumartesi günü oğlu el-Melikü’s-Said’in

²⁰⁷ Eflakî, *Menâkibü'l-Arifin*, C. 1, s. 129

²⁰⁸ İbn Bibi, *El-Avamirü'l-Alaiyye* s. 91

²⁰⁹ İbn Bibi, *El-Avamirü'l-Alaiyye* s. 209

²¹⁰ İbn Bibi, *El-Avamirü'l-Alaiyye* s. 153

²¹¹ Râvendî, *Rahat us-sudûr*, C. 2, s. 241

²¹² Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, s. 153

²¹³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 417

²¹⁴ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 75

²¹⁵ Sadruddin Hüseyinî, *Ahbar u'd-Devleti...*, s. 30

meydana (top oyunu oynama yeri) çıkmasını görmek için bugün de şehre girmeyi tercih etmiş ve bugün şehre girmiş idi.²¹⁶

Bu çürümüş saltanatın sona erdiğini gösteren belirtilerden biri de Ramazan ayı içinde oldukları halde onun şartlarına bağlılık göstermemeleri, hatta (Kadir gecesi) ‘nden bir gün önce bütün vakitlerini şehir meydanında “top oynamak” ve at koşturmakla geçirmeleri idi.²¹⁷

Kaan, güreş müsabakalarını seyretmeyi çok severdi. Onun himayesinde Moğol, Kıpçak ve Hitaylı güreşçiler vardı. Horasan fetih edilince, Horasan ve Irak’ın meşhur güreşçilerini ona anlattılar.²¹⁸

Şerbetler içildikten sonra, saltanat çadırı güzelce süslendikten sonra, süvariler atlarına bindiler, meydan pehlivanları oyunlar, hünerler gösterdiler.²¹⁹

Mutripler, kafirlerin zevale uğrayan devletleri nöbetinin verdiği zevk ve neşe ile saza ve eğlenceye başlamış, pehlivanların kahramanlıkları şerefine güzel ve ahenkli şarkılar okumuşlardı.²²⁰

²¹⁶ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 2, s. 55

²¹⁷ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar...*, s. 318-319

²¹⁸ Cüveynî, *Tarih-i Cihangûşa*, C. 1, s. 249

²¹⁹ İbn Bibi, *El-Avamirü'l-Alaiyye*, s. 160

²²⁰ İbn Bibi, *El-Avamirü'l-Alaiyye*, s. 129

II. İLİM HAYATI

A. DİNİ İLİMLER

Selçuklular döneminde dini bilimlerde oldukça ilerleme kayd edilmişti. İslamiyetle yeni tanışan Türkler yeni dinlerine sıkı sıkıya sarılmış ve bu dinin yayılması ve yaşatılması için var gücüyle çalışmıştır. Bu dönemde hadis, fıkıh, kelam, kıraat...v.b. dallarında bir çok çalışma yapılmış, din öğretimi için büyük medreseler kurulmuştur. Dönemin dini bilimlerine ait kayıt örnekleri verecek olur isek;

Selçuklularda bir toplantıdan bahseden devrin kaynaklarından biri şöyle demektedir; “Yine zahitlerden Abdurrahman b.Abdussamed el-Ekkai, torunu katip b.el-Hüseyn, Ebu’l-Berekat el-Furavi, kelam alimi Ali b.es-Sabbab, Ahmed b.Muhammed b.Hamid, Abdülvehhab el-Malkabadi, kadı Said b.Abdülmelik b.Said el-hasan b.Abdülhamid er-Razi ve daha pek çok alim, salih ve zahid kişi vardı.”²²¹

Hadis bilimi hakkında ise ancak devrin büyük hadisçilerinin ölümleri hakkında not tutulmuş, öle kişinin yaptığı büyük hizmetlerden bahsedilmiştir. Bu konuya örnek verecek olursak; “Hadis sahasında alim ve hafız olan Ebu’lKasım İsmail b.Muhammed b.el-Fazl elİsfahani bu sene (H. 535, M. 1140-1141) öldü. 439 (1086-1087) yılında doğmuştu. Meşhur eserleri vardır.”²²² Bir başka örnek ise “Muhammed b.Abdulmu’min el-harrani, Bağdat, Mısır, İskenderiye ve başka yerlerde Ebu’l-Vakt es-Sicezi ve Ebu Tahir es-Silefi’nin talebesinden olan bir çok kimseden hadis işitmiş idi.”²²³ demektedir.

Hadis iliminde de olduğu gibi diğer dini ilimlerinde hep üstadlarından bahsedilmiş, ilim hakkında bilgi verilmemiştir. Örneğin kıraat hakkında şu katd vardır. “Kıraat, nahiv gibi ilimlerden otorite olan Ebu Bekr Yahya b.Sa’dün b.Temmam el-Ezdi el-Kurtubi de bu sene (H. 568, M. 1172-1173) Musul’da öldü.”²²⁴

²²¹ İbnü’l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 282-283

²²² İbnü’l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 177

²²³ İbnü’l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 136

²²⁴ İbnü’l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 48

Münazara hakkında ise şu kayd tutulmuştur. “Zahid, abid, fakih ve münazaracı olan Abdurrahman b. Abdüssamed b.Ahmed b.Ali Ebu’l-Kasım el-Ekkaf en-Nişaburi bu sene (H. 549, M. 1154-1155) öldü. Sultan Sencer onu ziyaret eder ve duasını almak ister, fakat bazen yanına girmesine müsaade etmezdi.”²²⁵

Fıkıh hakkında ise yine büyük bir fakihin ölümü belirtilmiştir. Ve aynen şöyle denmektedir. “El-Hasan b.Zünnun b.Ebu’l-Fazl el-Misari Ebu’l-Mefahir en Nisaburi bu yıl (H. 545, M. 1150-1151) öldü. Sema yoluyla bir çok hadis öğrenmişti. Fakih ve edip bir zat olup daima vaaz ve nasihatte meşgul olurdu.”²²⁶

---

²²⁵ İbnü’l- Esir, **el-Kâmil...**, C. 10, s. 49

²²⁶ İbnü’l- Esir, **el-Kâmil...**, C. 10, s. 526

B. DİN DIŞI İLİMLER

Medreselerde İslami bilimlerin yanında tarih, dil, astronomi, tıp, felsefe ...v.b. de öğretiliyordu. Din dışı bilimlerde Türk İslam bilim adamlarının çalışmalarını uzun yıllar bu dallarda otorite olmuştur.

Bağdat'ta 1234'de açılan Mustansiriyye Medresesi'nde İslami bilimlerden başka, tıp, riyaziye ve hayat tedrisatıda yapılıyor ve gök biçiminde altın taslar ve bilyelerle güneşin hareketi tatbik ediliyordu.²²⁷

Yine din dışı ilimlerle ilgili şu katd ilgi çekicidir. Çünkü bu kayıтта Sultan Melikşah'ın kendi adı ile bir rasathane açtırdığı belirtilmekte olup olay şöyle anlatılmaktadır. "Yine bu sene (M. 1073-1074) Sultan Melikşah adına rasathane yapıldı. İleri gelen astronomi alimlerinden müteşekkil bir heyet rasathanenin yapımıyla ilgilendiler ki, bunlar arasında Ömer b.İbrahim el-Hayyami, Ebu'l-Muzaffer el-İsfizari, Meymun b.en-Necib el-Vasıti ve diğerlerini sayabiliriz. Rasathane, Sultan Melikşah'ın 485 (1092) yılında vefatına kadar faaliyete devam etti, onun ölümünden sonra çalışmadı."²²⁸

Yine bir başka kayıтта ise Sultan Melikşah ve Vezir Nizamülmülk'ün bizzat toplantılar düzenleyerek, ve ziyaretler yaparak dersleri kontrol ettiği belirtiliyor. Devrin kaynakları olayı şöyle belirtiyor. "Nizamülmülk ve Sultan Melikşah bu sene (M. 1073-1074) ileri gelen astronomi bilginlerini bir araya topladı. Bunlar Hamel burcunun birinci noktasının Nevruz sayılmasını kabul ettiler. Daha önce güneşin Hut burcunun yarısına geldiği gün Nevruz saymak adetti. Bundan sonra Sultanın yaptığı bu değişiklik takvimin başlangıcı sayıldı."²²⁹

Kaynakları incelediğimizde Selçuklu döneminde astroloji yani yıldız falcılığında kabul gördüğünü görüyoruz. Hatta Nizamülmülk ve Melikşah'ın aynı yılda ölümü yıldız hareketleri ve burçlara bağlanıyor ve olay kaynaklara şu şekilde geçiyor. "O yılın Rebiyülevvel ayının ortasında (26 Nisan 1092) Pazartesi günü, Zuhal ile Merih yıldızları Yengeç burcunda öğle vakti birleştiler. Bu burçta şimdiye

²²⁷ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 234

²²⁸ İbnü'l-Adım, *Bugyet ut-taleb...*, s. 59

²²⁹ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 78

kadar böyle bir olay vuku bulmamıştı. Tesadüf o yıl Melikşah ile Nizamülmülk öldüler yıldızlarla uğraşanlar “Bunun gibi büyük Sultanın ve vezirin ölümü bu birleşmenin tesirindedir” dediler.”²³⁰

Astrolojiyle bizzat hükümdarlarında ilgilendiğini gören bir tarihçi şaşkın bir şekilde şöyle diyor. “Tuhaftır ki, Kutalmış Türk olduğu halde astroloji (ilm-i nücum)’ye vakıftı ve bu ilmi mükemmel derecede biliyordu. Kutalmış bu ilimden gayri etnoloji de biliyordu. Onun ölümünden sonra çocukları da astroloji tahsil etmeye, bu ilmin üstatlarını yanlarında barındırmaya devam ettiler.”²³¹

Selçuklular döneminde tıptada çok ilerleme kaydedilmiş, büyük şehirlerde doktorlar bugünkü modern devletlerde olduğu gibi hastalarını muayene etmek için iş yerleri açmışlardır. Bu muayehanelerde hasta olan herkes muayene edilmiş bu bakım karşılığında belirli bir ücret ödemişlerdir. Hatta bazı doktorların fazla ücret aldıkları ve bozuk ilaç satarak haksız para kazandıkları şikayet konusu olmuştur.²³²

Selçuklular döneminde tıp tahsili medreselerden ziyade devrin büyük hastanelerinde yapılıyordu. Bununla beraber hususi mahiyette tıp tahsilide oluyordu. Muhezzibuddin Abdurrahman, Şam’da evini tıp medresesi olarak vakfettive buradan çok sayıda tabib yetişti.²³³

²³⁰ İmadüddin İsfahânî, *Zubdetu’n-Nusra...*, s. 195

²³¹ İbnü’l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 184

²³² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 241

²³³ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 241

C. İLİM ADAMINA SAYGI

Selçuklu devlet adamları ilim adamlarına saygıda kusur etmemişler ve mümkün olduğunca ilim adamlarını korumuşlardır. Hatta Alparslan , Melikşah vezirleri ve aynı zamanda büyük bir ilim adamı olan Nizamülmülk'e her zaman saygı ve hürmet göstermişlerdir.

Yine Selçuklu Sultanı Sancar, ilim adamlarına büyük değer vermiş ve onları sarayında muhafaza etmiştir. Devrin büyük alimi Şahrîstani; Sultan Sancar'ın yakın dostudur. Sultan Sancar zamanında Şahrîsatn, Zemaşeri, Mahmut Harezmi, Mehmet İlaki ve büyük tıp alimi İbn üt-Tirmiz sarayda ağırlanmış ve onların dostluğunu kazanmıştır.²³⁴

Selçuklulardaki ilim adamı devlet adamı ilişkisi hakkındaki kayıtlardan örnekleri incelediğimizde ilim adamlarına şartsız bir sevgi ve saygının olduğunu görürüz. Bu kayıt örneklerini aynen aktarırsak şu oldukça ilginç bulgular ortaya çıkar.

Bir şafi fıkıh aliminin cenazesine yürüyerek katılamayan Nizamülmülk'ün özür dilemesi şu şekilde belirtilmiştir. "Şafii fakihî Ebu Tahir Abdurrahman b.Muhammed b.Alek bu sene (H. 484, M. 1091-1092) Şevval ayında öldü. Şafii fakihî reislerindendi. Nizamülmülk hariç bütün devlet erkânı cenazesinin arkasından yürüdü. Nizamülmülk çok yaşlı olduğunu söyleyerek özür diledi."²³⁵

Nizamülmülk'ün ilim adamlarına karşı davranışı ise şöyle belirtilmiştir. "Nizamülmülk'ün meclisine ne vakit bilginlerden Ebu'l Kasım Kuşeyri ve Ebu'l-Me'ali Cüveynî gelseler, bunlara ayağa kalkıp, ondan sonra sohbet edip konuşurdu. Ancak Ali Farmezi geldiği vakit kalkar, ona yerini verir, kendisi geçer karşısında otururdu. Sonra Kuşeyri ile İbn Cüveynî bu durumdan usanıp, Nizamülmülk'e haber gönderdiler. "Biz Ebu Ali'den üstünüz ve saygıya değer iken, ona artık (fazla) hürmet etmesinin sebebi nedir?" diye sordular. Nizamülmülk, "Kuşeyri ve İbn Cüveynî ve onların emsali kimseler bana gelseler, bende olmayan vasıflar ile beni öğüp methimde mübalağa ve beni azdırıp teşvik ederler. Farmezi geldiği vakit, bana

²³⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 242-243

²³⁵ Sadruddin Hüseyinî, *Ahbar u'd-Devleti...*, s. 31

vaaz ve nasihat edip, ayıbım ve zulmümü anıp, beni yaptığım işlerden dolayı bozar. Sonra onun sözlerinden kırıkıp işlerimden yasaklanmış olurum. Onun için ona fazla saygı gösterip güzel karşılarım” dedi.”²³⁶

Sultan Sancar’ın ilim adamlarına karşı hoşgörüsü şu şekilde belirtilmiştir. “Sencer, Selçuklu ailesinin en fazıl ve adillerinden olup, hepsinin alimi, akıllısı ve olgunu idi. Bilginlere sevgi ve saygı gösterir ve cömert davranırdı.”²³⁷

D. NİZAMİYE MEDRESELERİNDE DERS VERENLER

devrin en büyük yüksek öğrenim kurumu olan Nizamiye Medreselerinde o dönemin en büyük ilim adamlarına ders verdirilmiştir. O devirde alanında uzman olan kişiler bütün maddi ve manevi imkanlar seferber edilerek ders vermeye razı edilmeye çalışılmıştır. Medreselerde ders veren ilim adamları devrin kayıtlarında şu şekilde yer almıştır.

Nizamiye Medresesi’nin inşaatı da bu sene (H. 459, M. 1066-1067) Zilkade ayında tamamlandı ve burada Şeyh Ebu İshak eş-Şirazi’nin ders vermesi kararlaştırıldı. Bütün ahali dersi dinlemek üzere toplandı... Ebu Nasr ders vermeye başladı. Ebu Nasr b.es-Sabbağ Nizamiye’de yirmi gün ders verdi.²³⁸

Ebu Nasr b. Üstad Ebu’IKasım el-Kuşeyri bu sene (H. 469, M. 1076-1077) hacca gitmek maksadıyla Bağdat’a geldi. Nizamiye Medresesi’nde ve Şeyhüs-Şüyuh Ritabı’nda oturup halka vaaz verdi.²³⁹

Nizamiye Müderrisi Abdurrahman b.Me’mun b.Ali Ebu Sa’d bu sene (H. 478, M. 1085-1086) öldü. Kitabı’l-İbane’yi tamamlamıştır.²⁴⁰

Nizamülmülk, Nizamiye Medresesi’ne girdi ve kütüphanede oturarak kitapları mütalaa etti. Halk, medrese de bazı hadisleri ondan sema yoluyla aldı, bu arada Nizamülmülk onlara bazı hadisleri de okuyarak yazdırdı, Sultan, 480 yılı Safer ayına (8 Mayıs 1087) kadar Bağdat’ta kaldı.²⁴¹

²³⁶ İbnü’l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 180

²³⁷ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 19-20

²³⁸ İbnü’l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 217

²³⁹ İbnü’l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 266

²⁴⁰ İbnü’l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 287

²⁴¹ İbnü’l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 352

Bağdat'taki Nizamiye Medresesi müderrislerinden Şerif Ebu'l-Kasım el-Alevi ed-Dedusi de bu sene (H. 483, M. 1089-1090) Cemaziyülâhır ayında öldü. Güzel konuşan faziletli bir insandı.²⁴²

Üztad Ebu Abdullah et-Teberi bu sene Muharrem ayında (H. 483, M. Mart-Nisan 1090) Nizamülmülk tarafından Nizamiye müderrisliğine tayin edildiğini gösteren bir menşur ile Bağdat'a geldi. Aynı yıl Rebiyülâhır ayında (Haziran 1090) Ebu Muhammed Andülvehhab es-Şirazi de müderrislik menşuruyla geldi. Bir gün eş-Şirazi, bir gün de et-Teberi'nin ders vermesi kararlaştırıldı.²⁴³

Vaiz Erdeşir b.Mansur Ebu'l-Hüseyn el-İbadi bu sene Cemaziyülevvel (H. 486, M. 1093) Bağdat'a geldi nizamiye Medresesi'nde pek çok vaaz verdi. Burada muazzam bir hüsnü'kabül gördü.²⁴⁴

İmam Ebu hamid el-Gazzali (H. 489, M. 1095) Suriye'ye gitti, ayrıca Kudüs'ü ziyaret etti. Nizamiyedeki derslerini kardeşine bırakıp züht ve takva yoluna girdi.²⁴⁵

Bu sene Safer ayında (H. 490, M. 1096) Şafii fakihî şeyh Ebu Abdullah et-Teberi, Bağdat Nizamiye Medresesi'nde ders verdi. Onu Sultan Berkyaruk'un veziri Fahrülmülk b.Nizamülmülk görevlendirmişti.²⁴⁶

Nizamiye müderrisi el-Kıya el-Harras da Batınilikle itham edildi²⁴⁷

Ebu Abdullah el-Hüseyn b.Muhammed et-Teberi de İsfahan'da bu yıl (H. 495, M. 1101-1102) öldü. Nizamiye Medresesi'nde Şafii fikhî okutturdu.²⁴⁸

Fakih Abdülvehhab b.Muhammed b.Abdulvehhab Ebu Muhammed es-Şirazi de bu sene (H. 500, M. 1106-1107) öldü. 483 (1090-10991) yılında Bağdat Nizamiye Medresesi'nde müderrislik görevini üstlendi. Aynı şekilde hadiste divayet ederdi.²⁴⁹

²⁴² İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 387

²⁴³ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 478

²⁴⁴ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 512

²⁴⁵ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 521

²⁴⁶ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 529

²⁴⁷ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 57

²⁴⁸ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 66

²⁴⁹ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 98

Ebu'l-Hasan Ali b.Muhammed b.Ali el-Kiya el-Herras et-teberi bu yılın (H. 504, M. 1110-1111) Muharrem ayında öldü. Şafii fakihlerinin önde gelenlerindendi. Fıkhı İmaü'l Güveyni'den sonra Bağdat Nizamiye Medresesi'nde ders verdi.²⁵⁰

Ebu'l-Fütuh el-İsferayini geldi. Nizamiye medresesi ile saray Camii, et-Taciyye ve Saadet Ritabında ders verdi.²⁵¹

El-Hasan b.Süleyman bu sene (H. 521, M. 1127) Bağdat Nizamiye müderrisliğine tayin edildi.²⁵²

Şafii fakihi ve Bağdat Nizamiye Medresesi müderrisi Ebu'l-Fütuh Es'ad b.Ebu Nasr el-Mehimi'de bu yıl (H. 523, M. 1128-1129) öldü. İlm-i hilafta meşhurdu. Ebu'l-Muzaffer es-Semani'den fıkıh tahsil etti.²⁵³

Şafii fakihi ve vaiz el-Hasan b.Selman b.Abdullah Ebu Ali bu sene Şevval ayında (Ağustos-Eylül 1131) öldü. Bağdat'taki Nizamiye Medresesi müderrisi olan el-Hasan b.Selman, aslen ez-Zevan'lı idi.²⁵⁴

İsfahan'daki Safiilerin reisi Ebu Said Ahmed b.Muhammed b.Sabit el-Hocendi bu sene (H. 532, M. 1137) öldü babasından fıkıh okumuş ve İsfahan'daki Nizamiye Medresesi'nde ders vermişti.²⁵⁵

Şeyh Ebu Mansur er-Rezzaz bu yıl (H. 532, M. 1137-1138) Bağdat Nizamiye Medresesi'nde ders verdi.²⁵⁶

İbnü'l-Rezzad adıyla tanınan Nizamiye müderrisi Ebu Mansur Said b.Muhammed b.Ömer bu sene (H.539, M. 1145) Bağdat'ta öldü.²⁵⁷

Yusuf ed-Dımaşki'nin Nizamiye Medresesi'nde ders vermesi yasaklanınca, Sultan Mes'ud, şeyh Ebu'n-Necib'e Nizamiye'de ders vermesini emretti, fakat o

²⁵⁰ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 136

²⁵¹ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 236

²⁵² İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 412

²⁵³ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 412

²⁵⁴ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 12, s. 110

²⁵⁵ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 12, s. 152

²⁵⁶ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 12, s. 189

²⁵⁷ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 12, s. 202

Halifenin emri olmadan ders vermedi. Halifeden bu hususta izin aldı ve şeyh Ebu'n-Necib 15 Muharrem (14 Mayıs 1150) günü ders vermeye başladı.²⁵⁸

Şerefeddin Yusuf ed-Dımaşk bu sene Recep ayında (Haziran-Temmuz 1162) Bağdat'taki Nizamiye Medresesi'nde ders verdi.²⁵⁹

Nizamiye'de şeyh Ebu Talib el-Mübarek Sahib ders verdi. (H. 581, M. 1185-1186) Salih alimlerden biriydi.²⁶⁰

Şafii fakihî er-Radi Ebu'l-hayr İsmail el-Kazvini bu sene (H. 581, M. 1185-1186) Bağdat'tan ayrıldı. Nizamiye'de müderris idi. Kazvin'e döndü.²⁶¹

Nizamiye müderrisi Ebu Talib el-Mübarek b.el-Mübarek el-Kerhi de bu yılın Zilkade ayında (M. 1189-1190) öldü.²⁶²

Şafii fakihî Mücireddin Ebu'l-Kasım Mahmud b.el-Mübarek el-Bağdadi bu sene (H. 592, M. 1195-1196) Bağdat Nizamiye Medresesi'nde ders verdi.²⁶³

Ali b. Abdulhallak b.Ziyad Herat Nizamiye Medresesi müderrisiydi.²⁶⁴

Şafii fakihî Ebu'l-Hasan Ali b.Ali b.Saadet el-Farîki bu sene Zilhicce ayında (H. 602, M. 1205-1206) Bağdat'ta öldü. Nizamiye Medresesi'nde uzun süre asistan olarak çalıştı.²⁶⁵

Tekrit kadısı olan Kadı Ebu Zekeriyya b.el-Kasım b.el-Müferric bu yıl (Eylül-Ekim 1210) ayında Tekrit'ten davet edilerek Bağdat Nizamiye Medresesi'nde müderris olarak görevlendirildi.²⁶⁶

²⁵⁸ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 12, s. 251

²⁵⁹ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 4, s. 237

²⁶⁰ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 4, s. 250

²⁶¹ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 4, s. 374-375

²⁶² İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 12, s. 376

²⁶³ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 2

²⁶⁴ Sadruddin Hüseyinî, *Ahbar u'd-Devleti...*, s. 2

²⁶⁵ İmadüddin İsfahânî, *Zubdetu'n-Nusra...*, s. 29

²⁶⁶ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 99

III. DİNİ HAYAT

A. DİNLER VE MEZHEPLER

Selçuklular, Afrika dışında, bütün İslam dünyasına ve fethedilen Anadolu'ya hakim olarak siyasi birliği kurdular. Tesis edilen medreseler, kütüphaneler, zaviyeler, ve bunlara, mensuplarına yapılan vakıflar sayesinde, bir ilim ve kültür ordusunda vucûda getirerek askeri ve siyasi kudretlerini yükselttiler. İslamın ve kendi milletlerinin iç vedaş düşmanlarını bertaraf etmişler. Bununla birlikte müfrit Şiilerle Sünniler arasında olduğu gibi, Sünni mezhepler arasındada mevcut gerginlik devam etmiştir.

Tuğrul Bey'in veziri Amid ül-mülk, sultanın mezhepler arasındaki felsefi esaslarayabancı bulunmasından faydalanarak, Eş'arilere karşı, daha ziyada siyasi rakiplerini bertaraf etmek gayesiyle, giriştiği mücadele onun azli ve Nizamülmülk'ün yerine gelişi ile nihayet buldu. Fakat bir müddet sonra da gerginlik Eş'ariler ve Hanbeliler arasında devam etmiştir.²⁶⁷

Eş'arilerle Hanbeliler arasındaki mücadele tüm uğraşlara rağmen devam etmiştir. Bu mücadeleler özellikle Nizamülmülk döneminde olmuştur bu konuda devrin bir kaynağı "Eş'arilerle Hanbeliler arasında çatışmalara Nizamülmülk'ün adamları vezir Fahruddevle ile onun hizmetçilerinin sebep olduğunu iddia ettiler. Şafii Fakih Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ali b. Ebu's-Sakr el-Vasiti de bu olaylara temas ederek Nizamülmülk'e "Ey Nizamülmülk, Bağdat'ta nizam kalmadı" diye başlayan bir şiir yazdı."²⁶⁸ derken

Bu mücadeleler hakkında devrin başka bir kaynağı ise "Nizamülmülk hükümetin başına geçince yurtlarını terk edenlerini (Amidülmülk'ün Şafii, Rafizi ve Eş'arilere lanet okutturması sonucu, başta alimler olmak üzere halkın bir kısmını Horasan'ı terk etmişlerdi) geri getirtti ve onlara ihsan ve ikramda bulundu. Rivayete göre, Amidülmülk daha sonra imam Şafiiye dil uzatmaktan vazgeçip tövbe etti."²⁶⁹ demektedir.

²⁶⁷ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 223

²⁶⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 415

²⁶⁹ İbnü'l-Adim, *Bugyet ut-taleb...*, s. 174

Yine başka bir kaynak ise “Mağribli vaiz Şerif Ebu’l Kasım el-Bekri bu sene (H. 475, M. 1082-1083) Bağdat’a geldi. Ebu’l-Kasım, Eş’ari mezhebine mensuptu. Nizamülmülk’ün yanına gitmiş, Nizamülmülk onu Bağdat’a gönderdi ve kendisine bol bol tahsisat ayırdı. Ebu’l-Kasım nizamiye Medresesi’nde vaaza başladı. Vaazlarında Hanbeliler’den bahsederek onlara ağır hücumlarda bulunuyordu. “Vallahi (Ahmed b.Hanbel) kafir olmadı, fakat, adamları kafir oldu” diyordu.”²⁷⁰ demektedir.

Mezhep mücadeleleri Şafililerle Hanbeliler arasında da olmuştur. Bu konuda ise devrin kaynakları “Sultan Sencer’in bilginlerle arasında geçen olaylardan birisi de şu şekildedir. Nişabur’da Şafiiler ve Hanefiler arasında bir ihtilaf, karışıklık ve kavgada Hanefilerden 70 kişi öldü.”²⁷¹ demektedir.

Devrin başka bir mezhep mücadelesi ise Sünni- Şii mücadelesidir. Bu mücadele hakkında ise şu kayıtlara rastlıyoruz. “Bir Alevi aşure günü Tus fakihlerinden biriyle münakaşa etti. Bu münakaşa kargaşaya sebep oldu. Bu yüzden olaylar çıktı. Her taife (Sünnî ve Şii) kendi taraflarından yardım istedi. (1116), bunun üzerine, bütün Tus ahalisinin katıldığı olaylar zuhur etti. Meşhed’in çevresini kuşatıp tahrip ettiler, bulduklarını öldürdüler.”²⁷²

Bazen mezhep mücadeleleri dirayetli hükümdarlar döneminde azalırken hükümdarın ölümüyle birlikte tekrardan hızlanmaya başlamıştır. Bu konuda İldeniz Atabegliği’ndeki şu olay örnektir. “O, (Pehlivan Muhammed b.İldeniz) ölür ölmez İsfahan’da Şafililerle Hanefiler arasında savaşlar, öldürmeler, yakıp yıkmalar, yağmacılık vs. gibi tavsife gelmeyecek işler oldu. Yine aynı şekilde, Rey’de Sünnilerle Şiiler arasında büyük bir çatışma oldu”.²⁷³

Bazende bir gruba karşı birkaç mezhebin saldırısı oluyordu. Bu olaya ise en iyi örnek Keramilerle diğer grupların mücadelesidir. Bu mücadele şu şekilde kaydedilmiştir.” Horasanlı emirin ayrılmasına müteakip (Ocak 1095) Nişabur’da Kerramiyye ile diğer taifler arasında olaylar çıktı ve pek çok kişi öldürüldü. Şafililerin

²⁷⁰ İmadüddin İsfahâni, *Zubdetu’n-Nusra...*, s. 177-178

²⁷¹ İbnü’l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 12, s. 372

²⁷² İmadüddin İsfahâni, *Zubdetu’n-Nusra...*, s. 167

²⁷³ İbnü’l-Adim, *Bugyet ut-taleb...*, s. 176

reisi Ebu'l-Kasım b.İmamü'l-Haremeyn Ebu'l-Meali el-Cüveyni ile Hanefilerin lideri Kadı Muhammed b.Ahmed b.Said Kerramilere karşı zafer kazandılar, onların medreselerini yıktılar. Kerramiyye ve diğer gruplardan pek çok kişi öldürüldü.²⁷⁴

Bazende hiç sebep yokken de dini bir liderin ölümüylede olaylar çıkmıştır. Örneğin devrin bir kaynağı bu konuda şöyle demektedir.”İsfahan’daki Şafiilerin reisi Muhammed b.Abdülatif b.Muhammed b.Sabit Ebu Bekr el-Hocendi bu sene (H. 552, M. 1157-1158) öldü. Ölümünden dolayı İsfahan’da büyük olaylar çıktı ve pek çok kişi öldürüldü.”²⁷⁵

Mezhep mücadeleleri bazende bir grup ile mezhep arasındada oluyor idi. Bu konuyla ilgili Hadım Ağaları ile Şafiler arasındaki mücadeleyi anlatan şu kayd önemlidir.”Askeri, sandalye ve tahtaları tutan habesi hadım (ağa)’lara gelince, bunlar, Şafiilere karşı düşmanlık besleyen bir cemaattirler. Bunların büyüklükleri ve ak sakallıları Necmeddin Reşid, Candar Cemaleddin İkbâl, Şerifüddin Girdbazı ve Mes’udu’l-Bilali rütbece bunlardan dun olanları ise, İmadeddin Savab, Şemsüddin Kafur, Eminüddin Ferecü’d-Devevi ve emsalidir. Bunlar, Şafiilere yaptıkları eza ve cefalarla Allaha takarrüb ederlerdi. Bütün memlekette Şafiileri her çeşit belaya uğrattılar. Şafiileri sürdüler ve memleketlerinden uzaklaştırdılar. Şafii mezhebini körletmek istediler. Her yerde mezhep reislerini nekbete uğrattılar. Şafii mezhebi rüessasına yapacaklarını geri bırakmadılar. Nektete uğrayan mezhep rüesasından bazıları şunlardır: Rey’de Ebu’l-Fezail İbnü’l-Meşşat, Bağdat’ta Ebu’l-Fütuh el-İsferayini, İsfahan’da Hocendi oğullarıdır. Şafiilerden bir cemaat, mertebe isteyerek, Allaktan değil de bunlardan korkarak Hanefi mezhebine girdi. Bunlardan biri Saveli Kadı Umdettüddin’dir.”²⁷⁶

Selçuklularda yönetim bazende sünni itikada sahip olduğundan dolayı sapkın itikatlarla mücadeleyi devlet politikası haline getirmişti. Bu konuya ait kayıt ise şöyle belirtilmiştir. “Sultan Melikşah, Semerkan’ı zapt edip Ahmed Han’ı esir alınca, Deylemliler bir grubu onu nezaret altında tutmakla görevlendirmişti. Bu Deylemliler, onu kendi inançlarını ve ibahiyyeciliği kabul etmeye teşvik ettiler. Ahmed han

²⁷⁴ Azimi, *Azimi Tarihi*, s24-65

²⁷⁵ İbnü’l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 9, s. 65

²⁷⁶ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 154

Semerkant'a dönünce, dinsizliğini delalet edecek bazı hareketleri müşahide edildi... Ahmed Han'ın askerleri imkan elde edip, Ahmed han'ı yakaladılar ve Semerkant'a geri döndüler. Kadı ve Fakihleri çağırdılar, mahkeme kurup onu zındıkla suçladılar, fakat Ahmed Han inkar etti. Bir zümre de onun zındık olduğuna şahitlik etti, bunun üzerine fakihler onun öldürülmesine fetva verdiler. Boğularak öldürüldü.”²⁷⁷

Bazende devlet başkanları sapkın itikatlara mensup oluyorlardı.işte bu konuda da en iyi kayd Musul Atabeyi Rükneddin Süleyman hakkında olanıdır. Bu kayıta “Rükneddin Süleyman ülkeyi iyi idare ediyordu. Fakat halk, onun itikadının bozuk olduğunu söylerdi. Rivayete göre, Rükneddin felsefi bir ekole inanırdı. Bu mezhebe mensup olmakla itham edilen herkes ona sığınırdı. Sultan bu taifeye çok iyi davranır, lütuf ve ihsanda bulunurdu. Fakat akıllıydı. Bir gün bir fakih ayağa kalkıp, Sultanın huzurunda onu tokatladı ve ağır sözler söyledi. Rükneddin hiç müdahale etmeden sessizce dinliyordu. Fakih oradan ayrılınca, bu adam Sultana “Böyle bir adam senin huzurunda bana saygısızlık ederek, haddi aşıyor, fakat sen hiç sesini çıkarmıyorsun” dedi. Bunun üzerine Sultan “Eğer ben konuşsaydım hepimiz öldürülürdük. Senin istediğin açıklamayı yapmam mümkün değil” deyince adam da oradan ayrıldı.”²⁷⁸denmektedir.

Yukarıda da görüldüğü üzere Selçuklular islam dininin yayılması için her şeyi yapmışlar hatta kendi milletinden insanlarla mezhep mücadelelerine girmişlerdir. Bu mezhep mücadeleleri sonucunda bir çok devlet adamınıda kaybetmişlerdir.

²⁷⁷ Sadruddin Hüseyinî, *Ahbar u'd-Devleti...*, s. 88

²⁷⁸ İbnü'l-Adîm, *Bugyet ut-taleb...*, s. 45

IV. İSYANLAR VE İÇ KARIŞIKLIKLAR

A. BATİNİ İSYANLARI

Selçukluların Moğol yenilgisinden sonra iç karışıklıklarda mücadelesinin arttığını görüyoruz. Selçuklularda moğol yenilgisi öncesi iç karışıklıklar daha çok mezhep ve taht mücadelesi iken Moğol yenilgisinden sonra iç karışıklıkların çeşiti ve sebebide çoğalmıştır. Çünkü devletin otoritesi sarsılmıştır.

Selçukluların siyasi kudretlerine, ilmi ve kültürel gayretlerine rağmen, yinede bu Şii faaliyetlerin eksik olmaması müfrit Şii ve Batınilerin cemiyet bünyesinde ne derece işlemeğe çalıştığını ve nasıl siyasi fırsatları beklediklerini göstermektedir. fakat Selçuklu tarihinde müfrit Şii adı altında vukuu bulan yıkıcı hareketler arasında en mühimi, şüphesiz Hasan Sabbah tarafından kurulan Batını teşkilatı idi.²⁷⁹

Batınilere haşhaş kullanarak cinayet işlemelerinden dolayı "*haşhaşiler*" adı verilmiştir.

Selçuklu veziri Nizamülmülk başta olmak üzere bir çok alim, devlet adamı, ordu komutanı, hükümdar ve halife Batınilerce katledilmiştir.

Hasan Sabbah'ın müridleri o kadar çoğalmıştı ki, Sultan Melikşah'ın elçisi Hasan Sabbah'a gidince, rivayete göre, Hasan Sabbah uyuşturucu maddelerledimağlarını bozduğu fedailerine bıçakla veya kaleden kendilerini atmak surütiyle intihar emrini veriyor, elçiye de sultana bunlardan emrimde 20 000 kişinin bulunduğunu bildirmesini söylüyor.ve bu manzaranın hikayesi Melikşah'ı hayrete düşürüyordu. Hasan Sabbah ve Batınilerin bu cüretini görünce, 1092 de Emir Aslantaş kumandasında bir kuvveti onlara karşı gönderdi. Mayıs ayında Alamut'u kuşatan Selçuklu beyi bozğuna uğradı.²⁸⁰

Batıniler üzerine bir seferde Sultan Sancar'ın adamları düzenledi bu sefer kaynaklarda şu şekilde kaydedilmiştir." Sencer'e bağlı bir grup asker bu sene (H.

²⁷⁹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 226

²⁸⁰ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 227-228

528, M. 1133-1134) Erkuş kumandasında Horasan'daki Girdkuh kalesini muhasara etti. Bu kale Batınilerin elindeydi. Kaleyi uzun süre muhasara edip içerideki Batınileri sıkıştırdı. Batınilerin yanlarındaki erzak tükenince kasılıp kıvranmaya başladılar. Pek çoğu savaşmak şöyle dursun ayakta duramaz hale düşmüşlerdi. Kale fethedilmek üzereydi ki, Emir Erkuş muhasarayı kaldırıp gitti. Rivayete göre, kendisine pek çok para ve değerli takılar göndermişler, bunun üzerine de çekip gitmiştir.”²⁸¹

Sultan Sancar'ın Batını seferi hakkında devrin kaynağı “Sultan Sencer bu sene (H.521, M. 1127) Alamut Batınilerine ağır bir darbe indirdi, pek çok kişiyi öldürdü. Rivayete göre, on binden fazla Batını öldürüldü.”²⁸²

Batıniler üzerine yapılan diğer seferler ise şu şekilde kaydedilmiştir.” Bu sene Rebiyülâhır ayında (Haziran-Temmuz 1154) Kūhistan'daki İsmaililerden müteşekkil büyük bir grup toplandı. Sayıları piyade ve süvari yedi bin kişiye baliğ olmuştu. Askerlerin Oğuzlarla meşgul olmasını fırsat bilerek Horasan üzerine yürüdüler. Bunun üzerine Muhammed b.Üner, çok sayıda emir ve askerlerle harekete geçti. Ferruḫşah da onlara katıldı. Çok sayıda İsmaili öldürüldü. İleri gelenleri ve reisleri mahvoldu. Az bir kısmı hariç kurtulan olmadı. Eğer Horasan askerleri Oğuzlarla meşgul olmasaydı hiç yorulup meşakkat çekmeden bu kaleleri ele geçirebilirlerdi.”²⁸³

Batıniler bir çok devlet büyüğünü de katletmişlerdi. Devrin kaynaklarında Nizamülmülk'ün şehit edilmisi ile ilgili şöyle bir kayıt vardır.” Nizamülmülk'ün memlûklerinden Erkuş en-Nizami de bu sene (H. 490, M. 1096-1097) Rey'de öldürüldü. Sultan Berkyaruk'un amcası Yakuti'nin kızıyla evlendiği için büyük bir mevkiye sahip olmuştur. O da bir Batını tarafından öldürüldü ve bu katil de katledildi.”²⁸⁴

Aynı olayı bir başka kaynak ise şöyle belirtiyor.” Vezir Nizamülmülk Ahmed b.Nizamülmülk bu sene Şaban ayında (Şubat-Mart 1110) camiye gitti, bu sırada Batıniler hançerlerle ona saldırarak boynundan yaraladılar. Bir süre hasta yattı, sonra

²⁸¹ İmadüddin İsfahâni, *Zubdetu'n-Nusra...*, s. 176

²⁸² İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 236

²⁸³ *Baypars Tarihi*, C. 2, s. 8

²⁸⁴ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 382

iyileşti. Onu yaralayan bir Batını yakalayıp şarap içirilerek sarhoş edildi, arkadaşlarının kim olduğu soruldu. Batını, Me'muniyye mescidindeki bir cemaati itiraf etti.²⁸⁵

Selçuklu Batını mücadelesi hakkında diğer kayıtlar ise şöyledir.

Emir Aksungur, bu sene Ramazanda (Şubat-Mart 1049) Hemedan'da batıniler tarafından öldürüldü.²⁸⁶

Büyük emirlerden Porsuk, bu sene Ramazan ayında (H. 490, M. 1096-1097) bir Batını tarafından öldürüldü. Posuk, Tuğrul Beyin adamlarındandı. Bağdat'ın ilk şahnesi odur.²⁸⁷

Sultan Melikşah öldüğü zaman, Hâce-i Buzurg'un yedi bin kadınla evli yedi bin erkek kölesi toplanıp: "Efendimiz Nizamülmülk, Tacülmülk'ün emriyle öldürüldü, çünkü o, bir Batını idi. O, Batınılere emretti, onlar da öldürdüler" dediler ve derhal Tacülmülk'e saldırıp öldürdüler.²⁸⁸

Frankları Antalya'yı istila etmeleri üzerine, durumu zayıflayan Rıdvan, Halep'te mezheplerini açıkça yayan Batınılere yanaşarak onlara dost oldu ve bu nedenle Batıniler de Halep'te bir propaganda merkezi (Daru'd-da've) kurdular. Onun bu davranışı dolayısıyla İslam hükümdarları, Rıdvan b. Tutuş'a mektuplar yazdılarsa da, bunlara hiç aldırış etmeyip Batınılerden ayrılmayarak onlarla dostluğunu sürdürdü.²⁸⁹

Emir Bilge Bey Sermez bu sene Ramazan ayı sonunda (Ağustos 1100) İsfahan'da Sultan Muhammed'in sarayında öldürüldü. Az sayıda adamıyla Sultanın sarayına gitti ve Batıniler tarafından öldürüldü. Onu öldüren Batınılerden biri öldürüldü.²⁹⁰

Emir Çavlı Sakavu bu sene (H. 494, M. 1100-1101) çok sayıda Batını öldürdü.²⁹¹

²⁸⁵ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 170-171

²⁸⁶ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 265

²⁸⁷ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 318

²⁸⁸ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 382

²⁸⁹ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 494

²⁹⁰ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 511

²⁹¹ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 512

Turañşah b.Turañşah b.Kavurd Bey, “İsmailiyye” diye tanınan Türkleri öldürmüştü. Halbuki onlar bu batını taifesine mensup değillerdi. Sünni olup İsmail adlı bir emire bağlı oldukları için İsmailiyye deniliyordu. Tirañşah, bu Türklerden iki bin kişinin elini kesmişti. Huzistan’da katiplik yapan Ebu Zür’a adlı bir şahıs Tirañşah’ın yanına elçi olarak gelmiş, onu Batınıliğe teşvik etmiş, Tirañşah da kabul etmişti.²⁹²

Emirler, Sultan Berkyaruk’a Batınileri durumun telafisi imkansız hale gelmeden önce öldürmesini tavsiye ettiler. Halkın kendisini Batınıliğe mütemayil olmakla itham ettiklerini anlattılar, hatta kardeşi Sultan Muhammed’in askerleri, onu Batını, diye takib ediyorlardı. Savaş sırasında tekbir getirip onlara “Ey Batıniler” diye bağıyorlardı. İşte bütün bu sebepler birleşince, Sultan onların öldürülmesine ve kanlarının dökülmesine izin verdi.²⁹³

Batıniler çok sayıda büyük emiri öldürünce, (ki bunların çoğu İsfahan Şahnesi Emir Sermez, Nizamülmülk’e bağlı emirlerden Emir Erkuş ve Gümüş ile Sultan Muhammed’in eniştesi vs. gibi çoğu Sultan Muhammed’e bağlı ve Sultan Berkyaruk’a muhalif emirlerdi), Berkyaruk’un düşmanları bu cinayetlerden onu mesul tuttular ve onu Batınılere mütemayil olmakla suçladılar.²⁹⁴

Sultan Berkyaruk’un, kardeşi, karşısında zafer kazanıp onu mağlup etmesi ve Müeyyidülmülk’ü öldürmesi üzerine, Batıniler ordu içinde yayılmaya başladılar. Çok sayıda askeri aldattılar ve kendi mezheplerine soktular. Neredeyse üstünlüğü ele geçireceklerdi. Ordu içinde Batınilerin ileri gelenlerinden bir grup oluştu, böylece etkinlikleri arttı. Kendi görüşlerine karşı çıkanları ölümle tehdit etmeye başladılar. Muhalifleri de onlardan korkmaya başladılar, hatta ileri gelen asker ve kumandanlar zırh giymeden evlerinden dışarı çıkamaz oldular. Vezir Eazz Ebu’l-Mehasin bile elbisesinin altından zırh giyiyordu. Sultan Berkyaruk’un yakın adamları huzura silahlı olarak girmek için izin istediler ve öldürülmekten korktuklarını söylediler.²⁹⁵

²⁹² İbnü’l-Adım, *Bugyet ut-taleb...*, s. 99

²⁹³ İbnü’l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 526

²⁹⁴ İbnü’l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 529

²⁹⁵ İbnü’l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 27

Bu sene (H. 498, M. 1104-1105) Maveraünnehr, Horasan, Hindistan ve diğer yerlerden gelen hacı taifeleri Huvar-ı Rey'de toplanmışlardı batıniler, seher vaktinde onların üzerine hücum edip kılıçtan geçirdiler, diledikleri gibi öldürdüler. Mallarını ve hayvanlarını ganimet aldılar.²⁹⁶

Sultan Muhammed, (Tapar) bu yılın Muharrem ayında (Ağustos 1109) veziri Nizamülmülk Ahmed b.Nizamülmülk'ü, el-Hasan b.es-Sabbah ve yanındaki İsmaililerle savaşmak üzere Alamut kalesine gönderdi. Sultan Muhammed'in askerleri Batınileri muhasara etti. Kış bastırınca hiçbir şey elde edemedi geri döndüler.²⁹⁷

Yine bu yıl içinde (H. 518, M. 1124-1125) Amid halkı şehirdeki Batınılere karşı ayaklandı. Batıniler burada oldukça çoğalmışlardı. Yedi yüz kadar Batınıyi öldürdüler. Bu olaydan sonra Batınilerin Diyarbekir'deki durumları zayıfladı.²⁹⁸

Alp b.Rıdvan, Halep'te mezheplerinin açıkça propagandasını yapmış olan Batınılerden bir kısmını öldürttü.²⁹⁹

Sultan Mahmud bu sene (H. 524, M. 1129-1130) Alamut kalesini ele geçirdi.³⁰⁰

Batıniler, bu sene (H. 525, M. 1130-1131) Dımaşk hakimi Tacülmülk Börü'ye karşı ayaklandılar ve iki yerden yaraladılar. Yaralardan biri iyileşti, diğeri ise iltihaplandı ve Böğrü acı çekmeye devam etti. Bundan dolayı zaaf içinde olmasına rağmen halkı huzura kabul eder ve onlarla birlikte gezerdi.³⁰¹

İsmaililerin Reisi İbrahim es-Sühavi bu sene (H.536, M.1141-1142) öldü. Rey valisi Abbas'ın oğlu tabutuyla beraber yaktı.³⁰²

Emir Kucuk bu sene (H. 546, M. 1151-1152) Sultan Sencer'in askerlerinden müteşekkil bir grupla Horasan'daki Turayşis üzerine yürüdü. İsmaililerin elindeki

²⁹⁶ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 86

²⁹⁷ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 139

²⁹⁸ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 184

²⁹⁹ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 254

³⁰⁰ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 258

³⁰¹ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 12, s. 254

³⁰² Sadruddin Hüseyinî, *Ahbar u'd-Devleti...*, s. 79

beldelere baskın yapıp yapma etti, evleri ateşe verdi. İsmaililere çok büyük zarar verdi ve salimen geri döndü.³⁰³

Şevval ayında (Kasım-Aralık 1156) İsmaililer Horasan'da Tabes şehrinin üzerine yürüdüler, orada büyük olaylar çıkardılar. Sultanın (Sencer) önde gelen devlet erkanından bir çok kişi esir aldılar, mallarını ve hayvanlarını yağmaladılar, halktan bazılarını öldürdüler.³⁰⁴

Porsuki, Cuma namazının halkla birlikte kıları. Adet edindiği üzere, yine bir Cuma günü camiye gitti. Bu sırada on kişiden fazla bir Batıni grubu, kendisine saldırdı, Porsuki, onlardan üç kişiyi bizzat öldürdü ise de geri kalanlar kendisini öldürdüler.³⁰⁵

İsmaililerin lideri ve Alamut hakimi Hasan Sabbah'ın adamlarından el-Kiya bu sene (H. 557, M. 1161-1162) öldü. Yerine oğlu geçti ve tövbe etti. Oğlu ve yanındaki zevat yeniden namaza ve Ramazan orucuna başladılar.³⁰⁶

Emir Muhammed Üner bu sene (H. 557, M. 1162-1163) İsmaililerin Horasan'daki beldesine baskın düzenledi, onları gafil avlayıp öldürdü, mallarına ganimet alarak kadın ve erke çocukları esir etti.³⁰⁷

İsmaililer bu sene (H. 560, M. 1164-1165) Kazvin yakınlarında bir kale inşa ettiler. Şemseddin İldeniz'e bu kaleden bahsedildiği zaman, İsmaililerin şerrinden ve belalarından korktuğu için bu duruma karşı çıkmadı. İsmaililer daha sonra Kazvin'e yürüyüp muhasara ettiler.³⁰⁸

Bu yılda (H. 608, M. 1211-1212) İsmailiye mezhebi lideri olan el-Celal b. es-Sabbah ve mezhebin mensupları haramlardan kaçınacaklarına ve Allah'ın emirlerine bağlanıp namaz kılarak İslam şeriatının emirlerini, hakim oldukları Horasan ve Şam bölgelerinde uygulayacaklarına dair ilanlar yapmış ve bu hususta bilgi vermek üzere

³⁰³ Sadruddin Hüseyinî, *Ahbar u'd-Devleti...*, s. 79

³⁰⁴ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 2, s. 66

³⁰⁵ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 2, s. 67

³⁰⁶ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 319

³⁰⁷ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 200

³⁰⁸ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 199-200

Halifeye ve diğer İslam hükümdarlarına elçiler göndererek bu kararlarını bildirmişlerdi.³⁰⁹

Rey sahibi Emir Abbas himmetini Batıniler üzerine hasretti. Vatanlarında bunların üzerlerine hücum edip geceleyin yerlerine bastırdı. İş başında kaldığı sürece Batınilerden yüz binden ziyade adam katletti, hatta bunların kafalarından Rey’de bir minare bina etti ki, müezzinleri bu minareye çıkıp ezan okudular.³¹⁰

Beş yüz otuz sekiz senesinde Melik Davud b.Sultan Mahmud Tebriz’de Batınilerin elinde bir hile ile öldürüldü.³¹¹

Sencer Batınilerin elinde katledildiği vakitte, Abbas memleketin başına geçti ve merhum efendisinin askerleri ile kuvvet peyda etti. Memlüklerin adeti dört bin idi ve bunlardan başka bir çok da asker vardı. Abbas Batınilerin katli ile meşgul oldu ve efendisinin intikamını aldı, hatta o kadar Batını kılıçtan geçirdi ki, kafalarından bir minare üzerinde bir müezzin ezan okudu. Kafası kesilenlerin haddi hesabını Allah’tan başka kimse bilmez.³¹²

Bu yıl Sultan (Baypars) naipleri İsmaililerden Havabi ve Kutey’a kalelerini teslim aldılar ki, bunların elinde yalnız Kehf, Kadanus ve Meynaka kalmış idi.³¹³

Abbas, efendisinin (Cevher) kanı için Batınilerin öldürülmesi ile meşgul oldu. O kadar çok öldürüldü ki, bunlardan bir minare yaptırıp üzerinde ezan okuttu.³¹⁴

Melik Davud hicretin 528. yılı (1133-1134) Batıniler tarafından şehit edildi.³¹⁵

³⁰⁹ İbnü’l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 229

³¹⁰ Sadruddin Hüseyinî, *Ahbar u’l-Devleti...*, s. 65

³¹¹ İbnü’l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 410

³¹² Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 2, s. 77-78

³¹³ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 2, s. 78-79

³¹⁴ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 2, s. 79

³¹⁵ İmadüddin İsfahânî, *Zubdetu’n-Nusra...*, s. 254

B. TÜRKMEN İSYANLARI

Selçuklu Devletinin kuruluş ve yayılması döneminde devletin başını en çok ağrıtan iç karışıklıklardan biride müslüman olmamış olan veya otoriteyi kabullenemeyen Türkmen ayaklanmalarıdır. Bu konuda devrin kaynakları şu şekilde kayd tutmuştur.”Türkmenler bu sene (H.498, M. 1104-1105) Irak’a bağlı Tarık-ı Horasan’da büyük çapta karışıklık çıkardılar. Türkmenler daha önce de halkın malını yağmaladılar ve yol keserler, fakat korkup çekinirlerdi. Bu sene ise çekinmeyi bir tarafa bırakıp rezilce işler yaptılar. Bunun üzerine Irak şahnesi İlgazi b.Artuk, Tarık-ı Horasan’a kardeşinin oğlu Belek b.Behram b.Artuk’u vali tayin etti. Ve şehri koruyup gerekli tedbirleri almasını ve bozgunculuğa mani olmasını emretti. Belek b.Behram bu görevi yerine getirip, bölgeyi muhafaza altına aldı.”³¹⁶

Bir başka kaynak ise şöyle bir kayd tutmuştur.”El-Berccam el-İyvai’nin adamları olan Türkmenler, bu sene (H. 533, M. 1158-1159) el-Cibal’de çok fitne fesat çıkardılar, bu sebeple Bağdat ‘ta üzerlerine Müstersid’e mensup emirlerden Mengüpars’ın kumandasında bir ordu gönderildi. Bu ordu yaklaşınca Türkmenler toparlandılar. Mengübars’ın karşısına çıkıp savaşa tutuştular. Türkmenler çok fena halde bozguna uğradılar. Bir kısmı öldürüldü, bazıları da esir alındı.”³¹⁷

C. KÜRT-TÜRK MÜCADELESİ

Selçuklular zamanında Güneydoğu Anadolu’da da Türkmen zümreleri ile kürtler arasında da olaylar olmuştur. Bu dönemde mvukuu bulan bir çatışma kaynaklara şu şekilde yanstmıştır. “Bu sene, (H. 585, M. 1189-1190) el-Cezire, Musul, Diyarbekir, Ahlat, Suriye, Şehrizur ve Azerbaycan’da Kürtler ile Türkmenler arasında ilk defa olaylar çıktı, çok sayıda insan öldürüldü. Sebebi şu idi: Türkmen bir kadın yine Türkmen olan bir erkekle evlenmişti. Yolda giderlerken Kürtlere ait olan ez-Zevzan kalesine uğradılar. Kale halkı gelip Türkmenlerden düğün ziyafeti istedi. Türkmenler vermediler, bu yüzden aralarında münakaşa çıktı ve savaşa sebep oldu. Kalenin hakimi damadı yakalayıp öldürünce fitne koptu... Fitne ve kötülükler

³¹⁶ İbnü’l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 155

³¹⁷ İbnü’l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 158

büyüyerek devam etti. Sonra Mücahidüddin Kaymaz Türkmen ve Kürtlerin reislerini toplayıp aralarını düzeltti.”³¹⁸

D. OĞUZ İSYANLARI

Selçukluların en çok uğraştığı iç karışıklıklardan biride İslamiyeti tam olarak kabul etmemiş ve selçuklu otoritesini tanımayan Oğuz isyan ve saldırılarıdır.

Oğuzların Belh’e yaptıkları saldırı şu şekilde anlatılmaktadır. “Oğuzlar Belh civarını istila ettiler, yağmada bulundular, asker ve halktan bir çoğunu, ulema ve fakihleri öldürdüler. Çocuk ve kadınları esir alıp sürdüler, medrese ve mescitleri harap ve viran ettiler.”³¹⁹

Bir başka kaynak ise Oğuzların Merv’e saldırılarını şu şekilde belirtiyor. “Oğuzlar, kendilerine ve askerden karşı duracak kimse bulamayınca Mev’ girdiler. Şehri tamamen yağma ettiler ve halkının çoğunu öldürdüler. Zulüm yoluna gittiler. Bilginler, salihler, zahitler, fakihlerden kimi buldularsa öldürdüler, boyunlarını vurdular. Merv’de öldürülenler arasında bilginlerden Kadıu’l-Kudat Hüseyin b.Muhammed Ensanidi ve Kadı Ali b.Mes’ud da vardı.”³²⁰

Oğuzların Nişabur’u yağmalamaları ise şu şekilde anlatılır. “Oğuzlar Nişabur halkını öldürdüler, mallarını aldılar ve akla gelmeyecek işler yaptılar. Ölüler sokaklarda yığıldı, tepeler gibi oldu, halktan çoğu camiye sığındı. Oğuzlar arkalarından yetişerek cami içinde kimseyi sağ bırakmadılar ve bu şekilde Horasan’ın büyük bir kısmını yağmaladılar ve harabeye çevirdiler. Hiçbir dayanıklı kale kalmadı. Nişabur’da öldürülen bilginlerden birisi de Şafii fakihi olan Muhammed b.yahya idi. İlminden faydalanmak için doğu ve batıdan ona gelirlerdi. Birçok kimseler ona mersiye söylemiştir.”³²¹ Aynı kaynak başka bir yerde ise, “Oğuzlar bütün ülkeyi (Selçuklu ülkesini) istila ettiler, benzeri duyulmamış zulüm ve işkenceler yaptılar... Oğuzlar atlarına binip Nişabur’a girdiler ve şehri çok fena halde yağmaladılar. Nişabur’u boş ve dümdüz bir araziye çevirdiler. Büyük küçük demeyip

³¹⁸ İbnü’l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 159

³¹⁹ İbnü’l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 173

³²⁰ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 2, s. 153

³²¹ İbnü’l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 60

öldürdüler. Şehri ateşe verdiler ve ne kadar fakih ve alim varsa hepsini öldürdüler.”³²² demektedir.

Oğuzların bir başka yağma hareketi ise şu şekilde belirtilmiştir. “Daha sonra müstahkem Şehristan şehrini muhasara ettiler ve çepçevre kuşattılar. Halk surların üzerinden onlara karşı savaştı. Oğuzlar buradan Cüveyn’e gidip yağmaladılar. Cüveyn’e bağlı Buhrabad halkı da onlara karşı koydu, canlarını Allah uğrunda feda ettiler, buldukları sahayı korudular. Geri kalanlar yağma ve katliama maruz kaldılar. Bilahare İsfereyîn’e yürüdüler, yağma ve tahrip ettiler. Halktan bir çok kişiyi öldürdüler. Oğuzlar, adamlardan mal istiyorlar, adam malını verince de onu öldürüyorlardı. Salih ve önde gelen din alimlerinden pek çok kişi öldürdüler. Bu arada şehirdeki kütüphaneleri yaktılar, ancak bir kısmı kurtarılabildi.”³²³

Oğuzların bu yağma hareketleri neticesinde halk Oğuzlardan kaçmak için şehirleri terk etmişler daha batıya göç etmişlerdir. Oğuzların baskınlarında can kaybı biraz abartı da olsa o kadar fazla ki kaynaklarda belirtildiğine göre sadece Nişabur baskınında otuzbin kişi ölmüştür. Bu olay şu şekilde anlatılmaktadır. “Oğuzlar Bu sene (H. 550, M. 1155-1156) Nişabur’a yürüdüler ve kılıç zoruyla ele geçirdiler. Şehre girip Şafii fakihi Muhammed b.Yahya’yı ve yaklaşık otuz bin kişiyi öldürdüler.”³²⁴

1153 yılında Selçuklularla Oğuzlar arasında büyük bir savaş olmuştur.Oğuzlarla Savaşmak istemeyen Sultan Sancar, beylerinin ısrarlarına dayanamayarak savaştı. Oğuzlar dar bir vadiye sıkışan sultan ordusunu büyük bir bozguna uğrattı. Sultan Sancar, Oğuzlara esir düştü.³²⁵

Anadolu’da büyük yıkıma sebep olan Babai isyanı ise kaynaklarda şu şekilde anlatılır.”Hicretin 638. yılında (1240-1241) Amasya’da bir Türkmen meydana çıktı. Peygamberlik daveti kıldı, hile ile yanıcı şekilde nesnelere gösterip çok kimseyi cehaletten azdırdı, başına hayli adam topladı. Şii ve görünüşlü İshak adında birisi vardı, kendisine kötülük ve rezillikte arkadaş idi. Onu Sümeysat’a gönderdi, gidip

³²² İbnü’l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 526

³²³ İbnü’l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 12, s. 110

³²⁴ İbnü’l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 44

³²⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 180

Babanın davetini açıkladı. Çok kimse tabi oldu ve Türkmenlerden çok azgınlar toplandı. Yayadan başka 6000 bin atlı bunlara katıldı. “La ilahe illallah Baba Resul Allah” demeyen ve kendilerine muhalefet edenlerle savaştılar. Hisn-ı Mansur, Malatya ve o tarafta olan şehirlere giderek harp ettiler. O şehirleri davet edip, her birinde nice gün durdular. Müslüman ve Hıristiyanlardan kendilerine tabi olmayanlardan çok kimse öldürdüler. Bu yol üzerinde gezerek Amasya’ya ulaştılar. Sonra Sultan Gıyaseddin bunların üzerine bir grup asker tertip etti. Sultan Gıyaseddin’in yanında bir bölük Frenk askeri de vardı. Onlar kendisi ile beraber savaştı, toplulukları bozguna uğratıp öldürdüler. Baba ile İshak esir edildi. İkisini de Sultan Gıyaseddin’in huzuruna getirdiler, boyunlarını vurdular, dini ve halkı kötülüklerden korudular.”³²⁶

---

³²⁶ İbnü'l- Esir, el-Kâmil..., C. 10, s. 61

V. HAYVANCILIK

Selçukluların büyük bir bölümü göçebe olarak yaşamaktaydı. Bundan dolayı da çok sayıda hayvan yetiştiriliyordu.

Devrin kaynaklarında koyun, keçi yetiştiriciliği hakkında şöyle demektedir. "Döl için beslenen koyunlara, koçlara ve keçilere varıncaya kadar paylaştılar. Mamur olan devleti bu surette çırılçıplak bir hale koydular, zenginlikten sonra fakirlendirip, bel kemiğini zayıflattılar."³²⁷ Yine aynı kaynağın başka bir yerinde ise "Bizans İmparatoru Sultan Tuğrul Beye eski devirlerde benzeri görülmemiş hediyeler gönderdi. Bu hediyeler arasında bir ipek elbise, beş yüz tane muhtelif elbise, beş yüz at, iki yüz bin dinar para, yüz kalıp gümüş, üç yüz şehri ve üç yüz Mısır merkebi, bin tane beyaz kıllı, siyah gözlü ve boynuzlu keçi gönderdi."³²⁸ denmektedir.

Bir başka yerde ise ganimetler arasında bulunan hayvanlarda şu şekilde bahsedilmiştir. "Esirlerin sayısı, kadın, erkek ve çocuk olmak üzere yedi bin kişiydi. Ayrıca on bin baş koyun, sığır, merkep, katır ve kısrağ ganimet alındı".³²⁹

Bir sefer esnasında Fırat Nehri'ni geçerken telef olan hayvanlar şu şekilde belirtilmiştir. "Asker Fırat'ı yüzüp geçen iken, çok at, katır, yük hayvanları, develer ve ağırlıklar mahvoldu."³³⁰

Ayrıca tavşan geyik turaç ve keklik avlandığını anlıyoruz. Bir ziyafet esnasında geyik ve turaç kesildiğinin söylenmesi bu hayvanların bol miktarda bulunduğunu göstermektedir. Olay şöyle kaydedilmiştir. "Halife Sultana ziyafet verdi, bu ziyafet için tavuk, geyik, turaç kuşundan (Keklik cinsinden bir kuş) başka 2000 koyun kesildi. Sultan ziyafetten kalktıktan sonra bütün halk geri kalanlardan yararlandı."³³¹

Yukarıda belirttiğimiz üzere hayvancılık selçuklularda önemli bir uğraştır.

³²⁷ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 2, s. 70

³²⁸ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 156

³²⁹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 92

³³⁰ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 49

³³¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 207

VI. HASTALIKLAR

Selçuklu toplumunda sağlıklı olmanın yolunun temizlikle mümkün olabileceği inancı hakimdi. Özellikle vücut temizliğine büyük önem verilirdi. Bu hususu herşeyden önce şehirlerdeki hamamların çokluğundan anlıyoruz.

Selçuklu devri incelendiğinde humma, pelteklik, kan hastalığı, veba, sıtma, nezle, sarılık, cüzzam, verem, romantizma, basur, çiçek, temriye, menenjit...v.b. dir.

A. HASTALIK ÇEŞİTLERİ

Humma :

Sultan (Melikşah) av eti yiyip hummaya yakalandı ve kan aldırdı. Fakat yeteri kadar kan alınmadı ve hastalığı ağırlaştı. Hastalığı ateşli humma idi. 15 Şevval Cuma gecesi (18-19 Kasım 1092) vefat etti.³³²

Sultan Mesud b.Muhammed b. Melikşah bu sene 1 Recep (2 Ekim 1152) günü Hemedan'da öldü. Hastalığı akut humma olup yaklaşık bir hafta yattı.³³³

Pelteklik :

Alp Arslan b.Rıdvan peltek olup iyi konuşamadığından kendisine dilsiz (Ahras) denmiştir.³³⁴

Kan Hastalığı :

Çağrı Bey bir kan hastalığından zayıf ve kuvvetsiz oldu³³⁵

Sel :

Karasungur'u keder istila etti ve sel hastalığına yakalandı, bir müddet tedavi edildiyse de iyileşemedi.³³⁶

³³² Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 2, s. 16

³³³ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 207

³³⁴ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 207

³³⁵ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 11, s. 187

³³⁶ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 2, s. 60

Veba :

Ordu arasında veba hastalığı çıktığından, yüz kişiden biri sağlam kalmadı ve o vebadan pek halk mahvoldu.³³⁷

Sıtma :

Bir gün Ladik'e giderken ben miskten bir hata sadır olmuştu. Bunun üzerine Çelebi bana bir baktı. Hemen o anda halim değişti ve bende titreme ile birlikte şiddetli bir sıtma peyda oldu. Hayale döndüm. Öyle bir hale geldim ki benim için yaşamak imkansız gözüktü.³³⁸

Bir gün muhiplerden birini sıtma tutmuştu. Mevlana hazretlerine gelip sıtmadan şikayet etti.³³⁹

Fahreddin-i Sivasi yüksek ateşli ve tehlikeli bir sıtmaya yakalanmış, bir müddet yatalak olmuş ve pervane gibi yanmıştı. Bütün doktorlar tedavisinden aciz kalmışlardı.³⁴⁰

Geldik sıtma kaç cinstir, her birinin ağrısı, sızısı nasıldır, bilmek gerek, yine her birinin ağrısının çaresi nedir bilmek, ilaçları yapmakta usta olmak, tecrübelerin yolunca gitmek, tedavi usullerini bilmek gerek, ta ki tabip işinde yanılmasın ve tedavi edebilsin.³⁴¹

Melikşah'ın ölüm sebebi hakkında ihtilaf vardır. Bazıları "Ramazan Bayramı namazını kıldıktan sonra ava çıktığını, av etinden hazımsızlığa uğradığını, bunun üzerine kan aldığını ve sıtmaya tutularak öldüğünü" söylediler.³⁴²

Nezle :

240/854 senesinde (Türkistan) şehirlerinde şiddetli bir fırtına çıkararak (Merv) şehrine kadar dolaşmış ve bu yüzden (zükam) fırtına (Nişabur)

³³⁷ Râvendî, *Rahat us-sudûr*, C. 2, s. 284-285

³³⁸ Eflakî, *Menâkibü'l-Arifin*, C. 2, s. 312-313

³³⁹ Eflakî, *Menâkibü'l-Arifin*, C. 1, s. 293

³⁴⁰ Eflakî, *Menâkibü'l-Arifin*, C. 1, s. 334

³⁴¹ İlyasoğlu Mercimek Ahmed, *Kabusnâme*, C. 2, s. 61

³⁴² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 124

(Rey,Hemedan,Helvan) çevrelerini dolaşarak (Irak) ve (Bağdat)'a indi. Bu vilayetler hakkında aynı akıbete uğrattı humma öksürük, nezle salgınları yaptı.³⁴³

Bir gün Mevlana hazretleri kış mevsiminde nezle olmuştu. Nezle sersamı karşılar ve cüzzamın damarını keser.³⁴⁴

Biber acılı çıban ve göz ağrısıyla karışık bir nezle salgını gibi onu haksız tasarruflara teşvik ettiler.³⁴⁵

Sarılık :

Ravendi bana da uygunsuz gıdalarla alışılmamış hava tesir etti, her gün hasat vücutta zayıflık ve halsizlik görülüyordu. Yaz mevsiminde sarılık buhranları ruh ve gönlü istila ederdi; ben aksi talihin sükunet şerbetini hazırlamasını gözlerken talih bundan uzaktı. Kış zamanında ise bel ve uyluk ağrıları cana kastederdi. Ben ters mizacımın bir ilaç yapacağını beklerken, mizacım ondan kaçardı.³⁴⁶

Cüzzam :

Bir defa Mevlana kaplıcaya gitmişti. Arkadaşlar Mevlana'dan Evvel giderek hamamı yıkayıp buharladılar, bütün müşterileri çıkardılar, tekrar dönüp Mevlana'yı karşılamaya gittiler. Mevlana gelinceye kadar hamam bütün cüzzamlılar ve diğer hastalıklara tutulanlarla yine doldu.³⁴⁷

İstiska :

Hamamda soğuk su, meyve şerbeti de içme, sakın çok zararlıdır. İstiska (Vücutun bir yerine su toplanması) ağrısını doğurur. Ama çok mahmursan o vakit azıcık soğuk su içersen yerinde olur, sarhoşluktan sonraki ağrıyı gidermek için.³⁴⁸

Eğer göz kapağı daima şişik görünürse istiska nişanıdır.³⁴⁹

³⁴³ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar...*, s. 101

³⁴⁴ Eflakî, *Menâkibü'l-Arifin*, C. 1, s. 387-388

³⁴⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar...*, s. 302

³⁴⁶ Râvendî, *Rahat us-sudûr*, C. 2, s. 330-331

³⁴⁷ Eflakî, *Menâkibü'l-Arifin*, C. 1, s. 339

³⁴⁸ İlyasoğlu Mercimek Ahmed, *Kabusnâme*, C. 1, s. 190

³⁴⁹ İlyasoğlu Mercimek Ahmed, *Kabusnâme*, C. 1, s. 227

Verem :

Gördüğü müthiş rüyanın evham ve tesiri altında kalan Sultan İzzeddin Keykavus'u verem nöbetleri istila etti.³⁵⁰

Azerbaycan ve Erraniyye şehri hakimi olan Atabey Karasungur Erdebil'de veremden öldü.³⁵¹

Uyku :

Çelebi Celaleddin "Gençliğimde ağır bir uyku bana zahmet veriyordu. Daima başımı ağır hissediyorum."³⁵²

Yani uyku gibi bir şey tabiata mensuptur, hariç değil, çünkü az ve çok uyumak kişinin elindedir. Ama tabiattan hariç olanlardan biri uzvun hastalığıyla ilgilidir, bedenini halini değiştirir, hasta kılar çıban gibi ki bir uzuvda çıkar ve bütün bedeni hasta eder. Kalanı da bununla kıyas etmek gerek.³⁵³

Göz :

Harzemşah, Harezme sefer yapmak mecburiyetinde kaldı. Oğlu Yunus Han'ın gözleri bozulmuştu. Duydum ki Melik Müeyyed'in oğlunun gözüne mil çektiği gün, Yunus Hanın gözüne karası inmişti. Onun büyük oğlu çatladı, henüz hayatta iken dersi parça parça oldu, ıstırap çekip, nihayet cehenneme gitti.³⁵⁴

O arada oğlu Yunus'un gözündeki bir hastalık belirdi. Doktorlar onun tedavisinde aciz kaldılar. Belki de bu yüce Allah'ın "Göze göz" hükmünün bir tezahürü idi.³⁵⁵

Mide :

Berkyaruk midesindeki bir arızadan ölünce kardeşi Gıyaseddin Muhammed memleket tahtına yerleşti.³⁵⁶

³⁵⁰ İbn Bibi, *El-Avamirü'l-Alaiyye* s. 83

³⁵¹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 2, s. 81

³⁵² Eflakî, *Menâkibü'l-Arifin*, C. 1, s. 403-404

³⁵³ İlyasoğlu Mercimek Ahmed, *Kabusnâme*, C. 2, s. 56-57

³⁵⁴ Râvendî, *Rahat us-sudûr*, C. 2, s. 357

³⁵⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihangûşa*, C. 2, s. 29

³⁵⁶ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar...*, s. 116-117

Nikris :

Emir Şemseddin, Ahlat hududuna varmadan önce nikris illeti bahanesiyle yalandan hastalandı, vücuduna uydurma merhemler sürdü.³⁵⁷

Nizamülmülk'ün ayağında nikris (ayak parmaklarında, mafsallarda ve topuklarda meydana gelen ağrılı hastalık) vardı.³⁵⁸

Gündoğdı kaçıp canını kurtardı ve bir kanala girdi. Nikris hastalığından muzdarip olmasına rağmen yaklaşık iki fersahlık bir mesafeyi yerin altında yürüdü.³⁵⁹

Romatizma :

Barak ona cevap olarak oraya gitmesine ve Sultanın emrini yerine getirmesine romatizmasının engel olduğunu söyledi.³⁶⁰

Vezir İzzeddin her ne kadar ayaklarındaki hastalıktan, vücudundaki dermansızlıktan şikayetçi ise de bu can yıpratıcı savaş dağlar gibi şefkat gösterdi.³⁶¹

Alem sultanın Mütemadiyen ayağı ağrıyordu. Kendine bu yüzden yatağa düşmüş adını vermiştir.³⁶²

Basur :

Ne zaman aldığı kulun benzini sarı ya da inci gibi bembeyaz, dudağını kurumuş, gözlerini kızarmış ve çukurlaşmış görürsen delildir ki o kulda basur hastalığı vardır.³⁶³

Sultan Berkayaruk b.Melikşah bu sene Rebiyülahır ayının ikinci günü (22 Aralık 1104) vefat etti. İsfahan'da verem ve basur hastalıklarına yakalanmış ve bir mahfe içinde Bağdat'a müteveccihen hareket etmişti.³⁶⁴

³⁵⁷ İbn Bibi, *El-Avamirü'l-Alaiyye* s. 149

³⁵⁸ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 2, s. 115

³⁵⁹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 109

³⁶⁰ Cüveynî, *Tarih-i Cihangûşa*, C. 2, s. 121

³⁶¹ İbn Bibi, *El-Avamirü'l-Alaiyye* s. 258

³⁶² Râvendî, *Rahat us-sudûr*, C. 2, s. 315

³⁶³ İlyasoğlu Mercimek Ahmed, *Kabusnâme*, C. 1, s. 227

³⁶⁴ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 2, s. 27

Uyuz-Temriye :

Hilkat (yaratılış) hastalıklarının sebebi de, şekil hastalıklarının sebebi olur. Bu illetlerde yedi kısım vardır. Sebebi de kuruluk ve sertlik olur, uyuz gibi, demreği (temriye) gibi.³⁶⁵

İç Ağrısı :

Selahaddin Şam'dan Musul civarına geldi. Irak ülkesini ele geçirmek için başlangıç yapmak istiyordu. Atabek bu düşünceyi sezdi, ister istemez onu memleketten atmaya ve onunla karşılaşmaya karar verdi. Onları memleketten kovmak için çok fazla tedbirler almaktan "iç ağrısı" illetine tutuldu. Irak ülkesi tabipleri toplandılar fakat tedaviden aciz kaldılar ve o padişah öteki dünyaya göçtü.³⁶⁶

Çıban :

Sultan Veled "Emir Arif yedi aylık olunca birdenbire boğazına büyük bir şiş peyda oldu. Yedi gün yedi gece süt emmedi ve bir şerbet içmedi. Bütün gece inledi. Doktorlar ona çare bulmaktan aciz kalmışlardı.³⁶⁷

Odur ki bir uzuvda bir hastalık belirse, çıban ya da başka şey gibi geri kalan uzuvlar da hasta olur. Bir hastalığa daha sebep olan ve beden dairesine düşen hastalıklar ya miktarla ya da sağışla olur, yani ya fiille belirir kendi görünmez, boğaz ağrısı gibi ya da bir şekil görünür şiş gibi, ya da birkaç şekil görünür çıbanlar gibi.³⁶⁸

Menenjit:

Tutuş'un İsfahan'a girişinin ikinci günü kardeşi Mahmud humma ve çiçek hastalığına yakalandığı gibi menenjit hastalığına müptela olduğu, ancak daha sonra her iki hastalıktan da kurtuldu.³⁶⁹

³⁶⁵ İlyasoğlu Mercimek Ahmed, *Kabusnâme*, C. 2, s. 57

³⁶⁶ Râvendî, *Rahat us-sudûr*, C. 2, s. 312

³⁶⁷ Eflakî, *Menâkibü'l-Arifin*, C. 2, s. 234

³⁶⁸ İlyasoğlu Mercimek Ahmed, *Kabusnâme*, C. 2, s. 57

³⁶⁹ İbnü'l-Adim, *Bugyet ut-taleb...*, s. 169

Çiçek :

Berkyaruk bu sene (H. 488, M. 1095) çiçek hastalığına yakalanmıştı.³⁷⁰

Kulunç :

Sultan Ebu'l-Haris Sencer b.Melikşah b.Alp Arslan bu sene Rebiyülevvel ayında (Nisan-Mayıs 1157) öldü. Başta kulunç sonra da ishale yakalanıp öldü.³⁷¹

Sultan Tuğrul'un galibiyetten sonra gönlü rahatladı. Tesadüf o sırada iyileşmek için içtiği bir müşhil ilacı kulunç hastalığına ve hicretin 528. Yılı'nın Muharrem ayının ilk günleri (Kasım 1133) ölümüne sebep oldu.³⁷²

Alaadin'in fermanı kale hakimine tebliğ ettikleri zaman zavallı hakim saltanatın kudret ve heybetinden feryat ve figana başladı, derhal vücuduna arız olan kulunç hastalığı ile ömrü nihayete erdi.³⁷³

Üç günde üç konak yol aldıysa da Allah kendisine bir kulunç ağrısı verdi. Sancı o kadar ağır seyrediyordu ki bundan kurtulamayacağını anladı.³⁷⁴

İshal :

Sultan Sencer Oğuzlardan kurtulduktan sonra kulunca tutuldu, ardından ishal oldu ve hicretin 552. Yılı'nın Rebiyülevvel ayının 14. Pazartesi günü (26 Nisan 1157) öldü.³⁷⁵

Felç :

Karışıklığın başlangıcı ve yıkılışın ilk sebebi "Çemağan" Noyin'in vücudunda felçler başlaması, dolayısıyla bir müddet sonra Moğol Kaan'ı tarafından ordu kumandanlığı yarlığından "Baybu Kurçı" ye verilmiş olması idi.³⁷⁶

³⁷⁰ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 2, s. 96

³⁷¹ İbnü'l-Adim, *Bugyet ut-taleb..*, s. 132

³⁷² İbnü'l-Adim, *Bugyet ut-taleb..*, s. 23

³⁷³ İbn Bibi, *El-Avamirü'l-Alaiyye* s. 99

³⁷⁴ *Nizamülmülk, Siyasetnâme*, s. 41

³⁷⁵ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 111-112

³⁷⁶ İbn Bibi, *El-Avamirü'l-Alaiyye* s. 212-213

Bu sıralarda Sultan Gıyaseddin Mesut müzmin bir hastalığa yakalanmıştır. Vücuduna arız olan felç ve başka marazlar günlerden beri devan ediyordu. Artık ne dilinde ne vücudunda duygu ve hareketten eser kalmamıştı.³⁷⁷

İzzüddin Kılıç Arslan son günlerde asker çekerek (Kayseriye) ve (Sivas) zapt etmiş, Yağı Basan'ın kız torunu olan hastalıklı ve inmeli Melik Zünnun'u Niksar'a kaçmaya mecbur bırakmıştı.³⁷⁸

Sultan Sencer muhasara ederek Ahmed Hanı Kaleden indirdi, ancak Ahmed Han çok ihtiyar ve felçli idi.³⁷⁹

Sar'a :

Bu yılda (H. 332, M. 943-944) Tüzün halk ile meclis akbettiği bir sırada sar'aya tutulmuş, hemen o sırada İbn Şirzad yeniden fırlayıp bir örtü ile örterek onu halktan gizledi.³⁸⁰

B. TEDAVİ ŞEKİLLERİ

Selçuklular da ilim hayatı konusunda da belirttiğimiz üzere tıp eğitimi ve tıbbi uygulamalar çağının çok ilerisindeydi. Devrin hastalıkları hakkında yukarıda verdiğimiz bilgilerden sonra bu konumuzda tedavi şekilleri hakkında bilgi vereceğiz.

Selçuklularda hastalıklara karşı iki türlü tedavi şekli uygulanıyordu. Birincisi tıbbın bir gereği olan hekimler kontrolünde tedavi, diğeri ise ilahi güçten yardım aldıklarına inanılan şeyh ve hoca tedavisi. Şimdi aşağıda bu tedavi şekilleri hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

1. Hekimlerce Tedavi

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Selçuklular da tıp bilimi çok ilerlemişti. Tıbbi tedaviler için hekimlerin özel yazıhaneler açtığını, buralarda hastalarını tedavi ettiklerini belirtmiştik.

³⁷⁷ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar...*, s. 334

³⁷⁸ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar...*, s. 126

³⁷⁹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 159

³⁸⁰ İbnü'l-Adim, *Buğyet ut-taleb...*, s. 131

Devrin hekimlerinin tıp alanında ne kadar ilerlediklerini bir örnekle açıklayacak okur isek.devrin hekimleri görme bozukluğuna karşı şalgam yemeyi tavsiye ediyorlardı.devrin bir hekiminin bir yerde “tıbba ait ilimlerde ve ilahi hikmetlerde mümtaz olan seyyid hazretlerinin şalgamı çiğ yemek göze aydınlık verir şekilde öğüdü vardır.”³⁸¹ Bugün modern tıp ise şalgamda göze yararlı olan A vitamininin bulunduğunu belirtmektedir.

Çıbanın ise devrin hekimlerince şu şekilde tedavi edildiğini görüyoruz. “Seyahat esnasında sultanın gerdanında bir çıban peyda olmuştu. Bu yüzden büyük ıstıraplar çekti. Malatya’da hazır bulunan tabipler eğer çıbana neşter ucu dokunursa büyük tehlike vardır; ümit edilir ki pansuman ve ilaçlarla tedavisi kabil olacaktır, mütealasında bulundular. Sultan cerrah (Fasil) Vasil’i çağırmasını emretti. Vasil çıbanın kemale ermiş olduğunu görünce başını tehlikeye koyarak neşterini bir tertip yaraya sapladı ve derhal cerahat ve sarı sular boşanmaya başladı. Emir Karatay leğen hazırladı, cerahat aktıkça Sultanın canı rahata kavuşuyordu. Tamamıyla temizlenince uyku galebe etti, geceyi tam istirahatla geçirdi. Halk bu halden evhama kapıldı, sultana bir zarar eriştiğini zannetmişlerdi. Padişah uyanınca tekrar cerrahı istedi. Vasil sultanın çenesinin etrafını pamuklarla doldurarak daha ziyade rahatlamasını temin etti.”³⁸²

Devrin hekimlerinin kaplıcalardan da yararlandıklarını görüyoruz.kaplıca tedavisi ile ilgili bir kayıta şöyle denmektedir. “O kaynağa “Ayn-ı Selvan: Selvan kaynağı” derler. Orada bir çok yapılar yapmışlardır. Bu su bir köye gider. Oralarda bir çok yapılar, bağlar, bahçeler var. Kim o suyla, başını, bedenini yıkarsa onun kökleşmiş ağrıları, sızıları geçer derler.”³⁸³

Bir başka kaynakta ise kaplıcalar hakkında şöyle denmektedir. “Hekimler dünyada hamamdan daha yararlı ve şaşılacak binalar yapmadılar. Hem nısfü’g-Dünya dedikleri budur ki dünyaya nedenli rahatlık varsa yarısı hamamdır yani kişi hamama girince dünyanın bütün rahatlığı kadar rahat olur.”³⁸⁴

³⁸¹ Aydın Tanceri, *Türkiye Selçukluları*, s. 86

³⁸² İbn Bibi, *El-Avamirü'l-Alaiyye* s. 116-117

³⁸³ Nasır-ı Hüsvrev, *Sefernâme*, s. 33

³⁸⁴ İlyasoğlu Mercimek Ahmed, *Kabusnâme*, C. 1, s. 189

Bu devirde kaplıcaların ne kadar yaygın olduğunu diğer kayıt örneklerinden de görüyoruz işte bir başka kayıta şöyle deniliyor. “Bahaeddin-i Bahri, Mevlana ile birlikte ılıcaya gitmiştik, Mevlana tam on gün ılıcada oturdu ve hiç de yemek yemedi.”³⁸⁵

Bir başka kaynakta ise kaplıca tedavisine birazda ilahi tedavi yani Mevlana'nın etkisi eklenerek şöyle belirtilmiştir. “Bahaeddin-i Bahri ılıcada fena halde hastalanmıştı. Öyle ki hayatından tamamıyla ümidi kesmişlerdi. Mevlana hazretleri buyurdu, onu döşeği ile kaldırıp ılıcanın hamamına götürdüler ve Dağdağı havuzuna soktular. Mevlana mübarek elleriyle Bahaeddin-i sudan çıkardı, bir müddet dinlenmesini buyurdu. Hasta kalkar kalkmaz yemek istedi ve ani bir şifa hasıl oldu, kalkıp evine gitti.”³⁸⁶

Bir başka kaynakta ise Sultan İzzeddin Keykavus'a da kaplıca tedavisinin önerildiğini fakat fayda etmediğini görüyoruz. Bu olay ise şu şekilde kayd edilmiş. “Gördüğü müthiş rüyanın evham ve tesiri altında kalan Sultan İzzüddin Keykavus'u verem nöbetleri istila etti. Tabipler Sivas suyunun Sultanın mizacına uygun gelmeyeceğini söylediklerinden Viranşehir'e götürdüler. Her gün Malatya'dan elden ele Fırat suyu getiriliyordu. Nihayet şifa bulamadı, Sivas'ta kendi zamanında yaptırdığı Darü'ş-Şifa'ya kaldırıldı.”³⁸⁷

Yukarda da görüldüğü üzere devrin hekimleri bugün dahi kullanılan kaplıca tedavisini o zamanlarda kullanmışlardır. Hekimlik tedavisi hakkında devrin kaynakları fazla bir bilgi vermezler.

2. İlahi Güç :

Selçuklular da ilahi güçten hastalıklarda yardım bekleme çok yaygındır. Günümüzde dahi bazı hastalıklara şeyhlerden ve hocalardan yardım beklenecek tedavi umulduğu düşünülürse o devirde şeyhlerin ve hocaların hastalıkların tedavisindeki etkisinin boyutu gözler önüne getirilebilir. Bilindiği üzere Türkler, İslamiyet öncesinde şamanizm'in etkisinde kalmış, şaman veya kam denilen din adamlarından hastalıklarda tedavi ummuştur. Bu din adamlarından hastalıklarda

³⁸⁵ Eflakî, *Menâkibü'l-Arifin*, C. 1, s. 412

³⁸⁶ Eflakî, *Menâkibü'l-Arifin*, C. 1, s. 496-497

³⁸⁷ İbn Bibi, *El-Avamirü'l-Alaiyye* s. 83

tedavi umma alışkanlığı İslamiyet sonrasında unutulmamış ve günümüze kadar yaşatılmıştır.

Devrin kaynaklarından Eflaki sıtmaya nasıl yakalandığını ve nasıl tedavi edildiğini şöyle anlatır. “Bir gün Ladik’e giderken ben (Eflaki) miskinden bir hata sadır olmuştu. Bunu üzerine Çelebi birden bire bana bir baktı. Hemen o anda halim değişti ve ben de titreme ile birlikte şiddetli sıtma peyda oldu. Hayale döndüm. Öyle bir hale geldim ki benim için yaşamak imkansız görüldü. Ne kadar yalvarıp yakardım da Çelebi hiç iltifat etmiyor ve beni iyadete gelmiyordu. Tam kırk gün o amansız belaya müptela oldum. Birdenbire Çelebi’nin baş ucumda durup gülümseyerek bana inayet nazarını salladığını gördüm. bana “Kalk, iki kulağını tut, üç defa yukarı sıçra ve bu şiiri oku!... dedi. Elime bir nar verdi ve “Mesnevi oku ve sema ile meşgul ol” dedi. Ben, o anda hastalığın benden tamamıyla geçtiğini, sanki öyle bir hastalığı hiç görmemişse döndüğümü ve yeniden dirildiğimi gördüm.”³⁸⁸

Mevlana’nın başka bir sıtma hastasını ise şu şekilde iyileştirdiğini görüyoruz. “Bir gün muhiplerden birini sıtma tutmuştu. Mevlana hazretlerine gelip, sıtmadan şikayet etti. Mevlana “Yaz ve suya atıp sıtmalıya ver de Tanrının lütfü ile iyileşsin” buyurup şunları yazdırdı. “Ey Ümmü’l-Mildem! Eğer sen yüce Tanrıya iman ettinse başı ağrıtmaz, ağzı bozma, eti yeme, kanı içme. Beni veya filan kimseyi bırakıp Tanrıya şirk koşan kimseye git, çünkü ben Tanrıdan başka Tanrı yoktur, Muhammed Tanrının kulu ve elçisidir” diyorum “sıtmalı bu sudan içince Tanrının yardımı ile iyi oldu.”³⁸⁹

Sarımsakla sıtma tedavisi ise şu şekilde yapılıyordu. “Mevlana üç diş sarımsağın ve bunu yiyemeyince de üç bademin üzerini yazdı ve sıtmalıya verdi, üç günde iyi oldu. Sarımsağın veya bademin üzerine yazdığı şudur: Ezan, izin, besin.”³⁹⁰

İdrarını tutamayan bir ahinin ise tedavisi şu şekilde kaydedilmiştir. “Ahi Muhammed Divane idrarını tutamamak hastalığına müptela olmuştu. Bir gece Çelebi hazretlerine sema vermişti. Ahi, evin, ortasında oturmuş. Çelebinin semasını

³⁸⁸ Eflakî, *Menâkibü’l-Arifin*, C. 2, s. 312-313

³⁸⁹ Eflakî, *Menâkibü’l-Arifin*, C. 1, s. 293

³⁹⁰ Eflakî, *Menâkibü’l-Arifin*, C. 1, s. 293

seyrediyordu. Çelebi birdenbire heyecanlanarak Ahi'yi yakalayıp semaya soktu ve dönmeye başladı. Ahi hastalığı dolayısıyla bir münasebetsizlik olur diye korktu. Çelebi sema esnasında ona “Bundan böyle keyfine bak, bu günden sonra artık bu hastalıktan zahmet çekmeyeceksin ümit olunur” dedi ve hakikaten o hastalıktan eser kalmadı.”³⁹¹

Mevlana yeni evli bir çiftle konuşmasıyla moral telkin ediyor. Yeni evli çift cinsi münasebette bulunamamıştır, bunun üzerine Mevlana olaya müdahale ederek olayı çözer olay şu şekilde kayd edilmiştir. “Mahmude Hatun adında bir kadını bir azize vermişlerdi. Damadın hoşuna gitmedi. Büyük bir adem-i iktidar onları kaplamıştı. Birdenbire Mevlana hazretleri gerdek evinin kapısından içeri girdi; “Mübarek olsun” deyip birkaç dinar attı ve “Hayır, hayır, Mahmude tutucu ve bağlayıcı değildir. Mahmude de tutukluk ne arar” dedi. Hemen o anda her ikisinde bir açılma baş gösterip tutukluluk ortadan kalktı.”³⁹²

Görme özürlü bir gencin ise şu şekilde tedavi edildiğini görüyoruz. “Hüsameddini Debbağ-i Mevlevi: “Gençliğimde gözüm ağrımıştı. Doktorların ilaçları ile iyi olmamış ve azmıştı. Bunun üzerine babam beni alıp Mevlana hazretlerine götürdü. Ben ileri koşup baş koydum. Mevlana iki mübarek parmağı ile tükürüğünü alıp gözlerine sürdü ve ikinci gün yüce tanrının izni ve Mevlana'nın inayeti ile gözlerim açıldı.”³⁹³

Mevlana hazretlerinin haşhaş ilede tedavi yaptığını görüyoruz. Olay şu şekilde anlatılmıştır. “Çelebi Celaleddin “Gençliğimde ağır bir uyku bana zahmet veriyordu, daima başımı ağır hissediyordum. Mevlana hazretlerine uykumun çokluğundan şikayet ettim. Mevlana buyurdu, çok haşhaş getirdiler. Onun sütünü alıp, aç karnıma bana içirdiler. O gün bugün o ağırlıktan üzerimde eser kalmadı.”³⁹⁴

Bir bebeğin boğazında çıkan çıban ise şu şekilde tedavi edilmiştir. “Sultan Veled “Emir Arif yedi aylık olunca birdenbire boğazında büyük bir şiş peyda oldu. Yedi gün yedi gece süt emmedi ve bir şerbet içmedi. Bütün gece inledi. Doktorlar

³⁹¹ Eflakî, *Menâkibü'l-Arifin*, C. 2, s. 252

³⁹² Eflakî, *Menâkibü'l-Arifin*, C. 1, s. 416-417

³⁹³ Eflakî, *Menâkibü'l-Arifin*, C. 1, s. 401

³⁹⁴ Eflakî, *Menâkibü'l-Arifin*, C. 1, s. 403-404

ona çare bulmaktan aciz kaldılar. Arifi elime alıp medresenin damına götürdüm. Arifi isteyerek onun ayakları dibine koydum. Babam mürekkeple kalem getirmelerini emretti. Kalemi mübarek eline alıp boynuna yedi çizgi uzunlamasına, yedi çizgi de genişlemesine çizdi. Sonun da “Akıllıya bir işaret kafidir” diye yazdı. Derhal o çıban patladı ve boğaz deliğinden akıp gitti. Bunun üzerine Arif hemen gözerlini açtı ve ana sütünü aradı. Bazı arkadaşlar bu çizgilerden onun yedi yıl yaşayacağını söylüyor, bazıları ise bu çizgileri onun yetmiş yıl yaşayacağını şeklinde tevil ve her hattı on sene kabul ediyorlardı. Emir Arif hazretleri 49 yaşında ölünce fazıl kişiler ve dostlar o uzunlamasına ve genişlemesine çizilen çizgilerin yedi kere yedi yani 49 olduğunu anladılar.”³⁹⁵

Bu tedavi şekilleri görüldüğü kadar abartılıdır. Ama o devirde de bu tip tedavinin ne kadar yaygın olduğunu görmemiz bakımından önemlidir.

³⁹⁵ Eflakî, *Menâkibü'l-Arifin*, C. 2, s. 234

VII. YIYECEK VE İÇECEKLER

Selçuklu Türkiyesinin yiyecek ve içecekleri çok çeşitliydi. Bu durum kültür seviyesinin yüksekliğinde göstegesidir. Bugün dünyanın sayılı mutfakları arasında yer alan Türk mutfağının bu dönemde doğduğu muhakkaktır.yemeklerden bahsetmeden önce mutfakta kullanılan mutfak eşyalarından bahsedecek olursak; sofrada yemek bir kaptan yenir, bu sırada kaşık kullanılıyordu, yemek sırasında sahan, tersi, sini, bulunuyordu³⁹⁶. Bundan başka tencere, havan, leğen³⁹⁷ ve kazan³⁹⁸ da kullanılıyordu.

Bu devrin en popüler yemekleri tirit,paça ve ateşte pişirilen et yemekleri (kebab) idi. Tirit , et suyuna veya paça suyuna ekmek doğramak suretiyle tapılıyor, yoğurtlu ve sarımsaklı olarak yeniliyordu.³⁹⁹

Bu yemekler haricinde kızartılmış etli pilav, biberli pilav, yağlı ördek ve pastırmada gözde yemeklerdendi.

Bu devirde en fazla bilinen meyler ise, kayısı, incir, elma, badem, erik, ayva, karpuz, turunçgiller yetiştirilmektedir. Bu meyvaların yetiştirildiğini şu nottan anlıyoruz. “Bu yıl (H. 624, M. 1127) 10 Mart ve mukabil 20 Rebiyülevvel gününde daha evvel hiç benzeri görülmemiş ve işitilmemiş garip bir olay olarak iki kez kar yağdı. Bu karın etkisiyle çiçek açmış bulunan badem, kayısı, erik, ayva ve benzeri meyvelerin çiçekleri dökülmüş, bu meyveler bu sene mahsul vermemişti. Aynı şekilde bu tarihte Musul’da yağın bir benzeri olarak aynı günde bütün Irak bölgesine yağmış, çiçek açmış bütün meyveler bütünüyle yok olmuştu.”⁴⁰⁰ Bir başka notta ise “Sultan durup köylüye “Niçin ağlarsın?” diye sordu. Köylü de Sultanı emirlerden biri sanıp “Ya hayl-başı, askere satacak bir yük karpuzum vardı. Satıp parasından faydalanacaktım. Askerden üç gulam gelip elimden zorla parasız aldılar. Bana zulüm ve haksızlık ettiler” dedi.”⁴⁰¹

³⁹⁶ Aydın Taneri, *Türkiye Selçukluları*, s. 75

³⁹⁷ Ahmet b. Mahmut, *Selçuknâme*, C.2, s.29

³⁹⁸ İbnü'l- Esir, *el-Kamil...*, C. 2, s. 472

³⁹⁹ Aydın Taneri, *Türkiye Selçukluları*, s. 75

⁴⁰⁰ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 71

⁴⁰¹ Ahmed b. Mahmud,,*Selçukname.*, C. 1, s. 56

Bu dönemde sebze tarımında yapılmakta olup, kabak, mercimek, sarımsak, havuç, şalgam...vb. isimleri devrin kayıtlarında şu şekilde geçmektedir. “Bu yılda (H. 622, M. 1125) Musul ve el-Cezire bölgesinin her tarafında şiddetli bir kıtlık ve pahalılık oldu. Hayret edilecek bir durumdur ki, pazı, havuç, şalgam gibi sebzelerin beş rıtlı bir dirheme satılmıştı. Bazen altın bir dirheme değer bulabildiği görüldü.”⁴⁰²

Devrin belli başlı içecekleri ise,gül suyu, şalgam, şeker şerbeti, bal şerbeti, ayran iken şarapta sıkça içiliyordu

Tatlı olarak ise başta helva⁴⁰³ olmak üzere, nebet şekeri ve badem şekeri⁴⁰⁴ yeniliyordu.

Ayrıca hayvani gıdalardan da yararlanıldığını şu kayıtlardan görüyoruz “Saticılar askerin arasında gece gündüz gezer, tavuk, yumurta ve ekmek satardı.”⁴⁰⁵ Bir başka kaynakta ise, “Sökmen bir Türkmen grubunu peynir, yağ, bal yüklü bir kabileyi Tekrit’e göndermişti. Bunlar yanlarındaki malları sattılar.”⁴⁰⁶ Şeklinde bahsedilmiştir.

⁴⁰² Ahmed b. Mahmud,,*Selçukname.*, C. 2, s. 106

⁴⁰³ İbnü'l-Esir, *el-Kamil...*, C. 9, s. 232

⁴⁰⁴ Aydın Taneri, *Türkiye Selçukluları*, s. 71

⁴⁰⁵ İbnü'l- Esir, *el-Kamil...*, C. 12, s. 436

⁴⁰⁶ İbnü'l- Esir., *el-Kamil.* , C. 10, s. 471

VIII. ADET VE GELENEKLER

Türk milleti töreli bir millet olup, gelenek ve göreneklerini tarih boyunca sürdürme gelmiştir. Bazı adet ve geleneklerimizi incelediğimizde geçmişinin çok eski zamanlara kadar uzandığını görürüz. Kültür erezyonunun en üst düzeyde olduğu günümüzde dahi bir çok geleneğimizin hala yaşatıldığını görmekteyiz.

Bugün bütün Türk Dünyasında yaşatılan saç geleneği hakkında o devrin kaynakları şunları yazmaktadır. Muktedi için Sultan kızının akdi, en uğurlu saatte ve en güzel adet icra edildi. O gün büyük bir gün oldu. Padişahlar saç olarak gevher saçtılar.⁴⁰⁷ Bir başka kaynak ise Sultan Melikşah'ın oğlu veliaht Ahmet için yapılan saç için şöyle demektedir.”Şaban ayında (Kasım 1087) veliaht Ahmed adına hutbe okundu, hatiplerin üzerine altın saçıldı.”⁴⁰⁸ Velihaht Ahmet'in saçısı hakkında başka bir kaynak ise “Sultan Halifeye mektup gönderin, kendisinden sonra oğlu Ahmed adına hutbe okunmasını istedi. Halife de kabul edip, Melikşah'dan sonra Ahmed için minberler üzerinde dua okundu. O Cuma günü hatipler üzerine dinar saçıldı ve fakirlere mal verildi.”⁴⁰⁹ demektedir.

Adetler denilince ilk akla gelenlerden biride yağmur duasıdır. Musul ve dolaylarında meydana gelen kuraklık üzerine yağmur duası yapıldığı ve yağmur yağdığı belirtilirken devrin kaynağı “Hakan bu defa koyunları Türkler arasında taksim ederek etini yemelerini, derilerine de toprak doldurup hendeğe atmalarını emretti. Türkler Hakanın dediğini yaptılar. Allah bir bulut göndererek sicim gibi yağmur yağdırdı.”⁴¹⁰ demektedir.

Dini bayramların arefesinde günümüzde kömbe denilen bir tür tatlı ekmek veya şeker dağıtmak günümüzde dahi yaşatılan bir adettir. Selçuklu Türkiyr'sinde ise helva dağıtma adeti vardı. “bir tacirin karısı kurban bayramı arefesi gecesinde çokça helva yaparak fakirlere, zavallılara ve komşulara birer birer sadaka olarak

⁴⁰⁷ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 71

⁴⁰⁸ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 140

⁴⁰⁹ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 5, s. 198

⁴¹⁰ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 99

dağıttı.şekerli helva ile dolu büyük bir siniyi de müridler yesinler ve kocasına hayır dua etsinler diye Mevlana hazretlerine gönderdi.”⁴¹¹

Savaşlardan önce atın kuyruğunu kesme veya bağlamada yaygın olan adetlerdendi. Bu konuda Alparslan'ın Malazgirt Savaşı öncesi atının kuyruğunu bağladığı ve askerlerine tarihi bir konuşma yaptığı malumumuzdur bu konuda devrin kaynağı “Sultan nefsinin tehlikeye koydu ve “isteyen geri dönsün, burada Tanrıdan başka emir ve nehiy sahibi yoktur” dedi, ok atmaya başladı, kılıcını aldı. Eli ile atının kuyruğunu bağladı.”⁴¹² Demektedir

Sultan Melikşah'ın atının kuyruğunu kesmesi ise “.Bütün saltanat müddeti (Melikşah) 19 yıl 6 ay idi. Yakınlarından bir kimse bile namazını kılmadı, kimse öldüğünü bilmedi, ansızın yok oldu. Onun için atların kuyruğu kesilmedi ve gözyaşı dökülmedi.”⁴¹³ şeklinde aktarılmıştır.

Renkler hakkında inançlara gelince, Eflaki, Mevlana'nın “ Rüyada kırmızı elbise giymek,yahut kırmızı görmek dirlik ve sevinmeye,yeşillik zühte, beyazlık takvaya, mavi ve siyah matem ve gama delalet eder”dediğini yazar.

Rüya tabir etme geleneği çok eski bir gelenek olup Selçuklu devrinde de bu geleneğe ait bir çok kayda rastlıyoruz. Bu konuda ilk örneğimiz Selçuklu Devleti'nin kurucusu Selçuk Bey'in rüyasıdır. Onun rüyası ve yorumu hakkında şöyle bir kayda rastlıyoruz. “Emir Selçuk yüz sene yaşadı. Bir gece rüyasında ateşe işediğini ve bu ateşin kıvılcımlarının arzın doğu ve batı taraflarına sıçradığını gördü. Bunun üzerine bir muabbire müracaat etti. Muabbir “Senin neslinden arzın en uzak köşelerine temellük edeceği melikler doğacak” dedi.”⁴¹⁴ Aynı rüya hakkında ise bir başka kaynak ise “Selçuk o diyarda çok yıllar oturdu. Tesadüf bir gece rüyasında ateşe işediğini ve bu ateşin kıvılcımının batıya ve doğuya gittiğini gördü. Sonra Selçuk bir rüya tabircisi getirtip rüyasını anlattı. O rüya tabircisi yorumlaşıp “Senin evladın padişahlar olacak, doğuya ve batıya hüküm kılacaklar” dedi.”⁴¹⁵ demektedir.

⁴¹¹ Aydın Taneri, *Türkiye Selçukluları*, s. 51

⁴¹² Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 2, s. 80

⁴¹³ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, C. 1, s. 158

⁴¹⁴ İbnü'l- Esir, *el-Kâmil...*, C. 10, s. 344

⁴¹⁵ İbnü'l-Adim, *Bugyet ut-taleb...*, s. 142

SONUÇ

Talas Savaşı sonrasında İslâmiyeti kabul etmeye başlayan Türkler, Türkistan'daki iç karışıklıklar, salgın hastalıklar, iklim değişimleri ve Çin baskısı...vb. gibi sebeplerden dolayı başta batı ve güney olmak üzere göç etmeye başladılar. Bu göç hareketleri sonucunda gittikleri yerlerde büyük devletler kurdular.

X. yüzyılın sonu XI. yüzyılın başlarında teşkilatlanmaya başlayan Selçuklu Türkleri, Anadol, Ortadoğu ve Aşağı Türkistan da büyük bir devlet kurdular. Selçuklular'dan günümüze birçok eser kalmıştır. İşte bu çalışmada Arap ve Fars tarihçilerinin Türklere ve Selçuklu Devleti'ne bakışlarını gördük. Bazı tarihçilerin zaman zaman menfi görüş bildirmelerine rağmen ağırlıklı olarak Türkler hakkında müsbet görüşlere rastladık.

Bir milleti tanımak için o milletin kültürünü ve kültür değerlerini çok iyi bilmek gerekmektedir. İşte bizde bu çalışmada Selçuklu kültürünü tanıtmaya çalıştık. Biz bu çalışmada gördük ki küreselleşen dünyadan bahsedilen günümüzde Türk kültürü bütün yozlaşmalara ve asimilasyona rağmen dimdik ayakta durmaktadır. Örnek verecek olursak; bin yıl önceki Selçuklu kültüründe evlenme adetleri neyse günümüzde bu adetler yaşamaktadır.

Yine bu çalışmada gördük ki Türk devlet geleneği kopukluk olmadan yaşatılmıştır ve yaşatılmaktadır. Örneğin Selçuklularda hükümdarlık alametleri ile Osmanlı Devleti'ndeki hükümdarlık alametleri arasında fazla bir fark bulunmamaktadır. Hatta Cumhuriyet hükümetimizde dahi devlet başkanlarımızda bu özellikler küçük değişikliklerde olsa aranmaktadır.

Bu çalışma sayesinde devrin yaygın hastalıklarını öğrenerek, tedavi şekilleri hakkında da bilgi sahibi olduk. Bu tedavi şekillerinin günümüzde dahi yaşatıldığına şahid olduk.

Sosyal hayat bölümünde ele aldığımız konularla ilgili döneme ait adetlerinde bu gün dahi bütün Türk Dünyasında ve Anadolu'da yaşatılmakta olduğunu, günümüz adetleriyle karşılaştırdığımız zaman tesbit edebilmekteyiz.

Sonuç olarak diyebilir ki Selçuklular çok kısa zamanda büyük bir devlet kurmuşlar ve bu devlet hakim olduğu bölgedeki ilim adamlarına da etki etmiş, birçok ilim adamı tarafından eser kaleme alınmıştır. Eserlerde menfi veya müsbet birçok konulardan bahsedilmiş, Selçuklu Devleti'nin büyüklüğü ve ihtişamı gözler önüne serilmiştir.

Dünya ne kadar küreselleşirse küreselleşsin, insanlar birbirininen ne kadar etkilenirse etkilensin bazı değerler sonsuza kadar yaşatılacaktır. İşte bu çalışmada da Türk Milletinin kültürünün ne kadar köklü ve değiştirilemez olduğunu gördük.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Mahmud, **Selçuknâme**, (Çev. Erdoğan Mercil), İ.Ü.E.F.Yay., İstanbul 1971.

TANERİ, Aydın, **Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı**, Bilge Yay., Konya 1987.

Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbar ve Müsayeretü'l-Ahyar**, Çev. M. Nuri Gençosman-F.Nafiz Uzluk), Uzluk Matb., Ankara 1941.

Azimî, **Azimî Tarihi**, (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1988.

Baypars Tarihi, (Çev. M. Şerafettin Yaltkaya), Maarif Basımevi, İstanbul 1941.

Cahîz, **Hilafet Ordusunun Menkubeleri ve Türklerin Faziletleri**, (Çev. Ramazan Şeşen) A.Ü. Yay., Ankara 1967.

Cüveynî, **Tarih-i Cihangûşa**, (Çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bak. Yay., Ankara 1999.

Eflakî, **Menakibü'l-Arifin** (Çev.TahsinYazıcı), T.T.K. Yay., Ankara 1976.

SÜMER, Faruk – Sevim, Ali, **İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı**, T.T.K. Yay, Ankara.

İbnü'l Esîr, **el-Kâmil Fi't-Tarih**, (Çev. Metrol Tulum), Türkiyat Mat., İstanbul 1987.

İbn Bibi, **El-Avamirü'l-Alaiyye**, (M. Nuri Gençosmanoğlu – F. Nafiz Uzluk), Uzluk Basımevi, Ankara 1941.

İbnu'l-Adim, **Bugyet ut-taleb fi tarih-i Haleb**, (Çev. Ali Sevim), TTK. Yay., Ankara 1966.

KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Boğazici Yay., İstanbul 1993.

İlyasoğlu Mercimek Ahmed, **Kabusnâme**, Tercüman Yay., İstanbul 1978.

İmadüddin İsfahânî, **Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra**,

İslam Ansiklopedisi, "*Cahiz*" mad.

İslam Ansiklopedisi, "*İbn Abduzzahir*" mad. C.5.

İslam Ansiklopedisi, "*İbn Şeddat*" mad. C. 5.

İslam Ansiklopedisi, "*İbnü 'l-Esir*", mad., C. 5.

İslam Ansiklopedisi, "*İmadüddin*" mad, C. 5.

Nasır-ı Hüsrev, **Sefernâme**, (Çev. Abdülvehhab Tarzî) Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay., İstanbul 1988.

TURAN, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara , 1965.

_____, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Boğazici Yay., İstanbul 1998.

Sadrüddin Huseyni, **Ahbar u'd-Devleti's-Selçukiyye**, (Çev. Necati Lügal), TTK Yay., Ankara 1943.